

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

УДК: 342.95: 3.077.6 (477)

ПРИХОДЬКО МАРИНА ВАДИМІВНА

**ДИСЕРТАЦІЯ
АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА БУЛІНГ
(ЦЬКУВАННЯ) В УКРАЇНІ**

08 - Право

081 - Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **М. В. Приходько**

Науковий керівник: кандидат юридичних наук **Бухтіярова Ірина
Геннадіївна**

Київ – 2022

АНОТАЦІЯ

Приходько М. В. Адміністративна відповідальність за булінг (цькування) в Україні. - Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право – Національна академія внутрішніх справ. – Київ, 2022.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню проблемних питань адміністративної відповідальності за булінг (цькування) в Україні.

Дослідження генези становлення та розвитку насильства відносно дітей дало змогу запропонувати періодизацію становлення та розвитку адміністративної відповідальності за булінг (цькування), яка представлена у вигляді 7 етапів: 1 етап – інфантицидний (з появи людини до IX ст.); 2 етап – духовно - формаційний (X- XV ст.); 3 етап – деспотично-експлуаторський (XVI – початок XVII ст.); 4 етап – пом'якшуючий (XVII – XVIII ст.); 5 етап - правовстановлюючий (XIX ст.); 6 етап – дитинолюбний (XX – початок XXI ст.); 7 етап – антибулінговий (середина XXI ст. – по сьогодні).

Дослідивши соціально-правову природу булінгу (цькування) автором розкрито сутність феномену «булінгу» через розуміння у соціумі та праві та запропоновано його авторську дефініцію і здійснено адміністративно-правову характеристику запропонованого поняття. Сформульовано обов'язкові ознаки правової категорії «булінг» (цькування) та ґрунтовно їх проаналізовано.

Здійснено порівняльно-правовий аналіз «булінгу» із суміжними за змістом поняттями такими як: «насильство», «насильство над дитиною», «фізичне насильство», «сексуальне насильство», «психологічне насильство», «жорстоке поводження з дитиною», «мобінг», «хейзинг», «сталкінг», «кібербулінг».

Сформульовано авторську детермінанту «адміністративної відповідальності за булінг (цькування)» як різновид юридичної відповідальності, що полягає у застосуванні адміністративних стягнень та

заходів впливу до винних осіб (учасників освітнього процесу), які вчинили булінг (цькування) стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого. Також виокремлено класифікуючі ознаки «адміністративної відповідальності за булінг (цькування)».

Здійснена доктринальна характеристика загальних принципів адміністративної відповідальності, в результаті чого сформульовано характерологічні принципи адміністративної відповідальності за булінг (цькування) в Україні.

Розглядаючи реалізацію норм адміністративної відповідальності за булінг (цькування) в Україні запропоновано авторську детермінанту «адміністративного правопорушення (проступку) у сфері протидії булінгу (цькування)» як протиправні, умисні та (або) свідомі, повторювальні суспільно-шкідливі діяння, у формі психологічного, фізичного, економічного, сексуального насильства, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій та за які передбачена адміністративна відповідальність. Виокремлено специфічні ознаки булінгу (цькування) як адміністративного правопорушення (проступку).

Доведено, що склад адміністративного правопорушення (проступку) за булінг (цькування) в Україні – це сукупність передбачених нормами адміністративного права обов'язкових об'єктивних та суб'єктивних ознак, наявності яких діяння (дію чи бездіяльність) можна кваліфікувати як адміністративне правопорушення (проступок) у сфері протидії булінгу (цькуванню).

Здійснена характеристика провадження у справах про адміністративні правопорушення (проступки) за булінг (цькування) та виокремлено й охарактеризовано головні стадії цього провадження.

Проаналізовано міжнародне законодавство у сфері регулювання та протидії булінгу та виокремлено країни з активною (Норвегія, США, Канада, Фінляндія) та пасивною антибулінговою політикою щодо протидії булінгу

(цькування) (Азербайджан, Республіка Білорусь, Армения, Казахстан, Республіки Молдова). На основі зарубіжного досвіду запропоновано загальні рекомендації щодо удосконалення антибулінгової політики в Україні.

Встановлено, що ефективність адміністративної відповідальності за адміністративне правопорушення (проступок) у сфері протидії булінгу (цькування) полягає у досягненні каральної, превентивної та виховної мети адміністративної відповідальності. Запропоновано пропозиції щодо підвищення ефективності адміністративної відповідальності за булінг (цькування).

З метою вдосконалення адміністративної відповідальності за булінг (цькування) в Україні запропоновано внесення низки змін та доповнень до чинного законодавства України у відповідній сфері.

Ключові слова: відповідальність, юридична відповідальність, насильство, насильство над дітьми, освітнє середовище, діти, антибулінгові програми, провадження, адміністративне правопорушення (проступок), юридичний склад, кібербулінг, мобінг, хейзинг, сталкінг.

SUMMARY

M. Prykhodko. Administrative responsibility for bullying in Ukraine. - *Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.*

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 081 - Law - National Academy of Internal Affairs. - Kyiv, 2022.

The dissertation is devoted to the complex research of problematic issues of administrative responsibility for bullying in Ukraine.

The study of the genesis of the formation and development of violence against children made it possible to propose a periodization of the formation and development of administrative responsibility for bullying, which is presented in 7 stages: Stage 1 - infanticide (from the emergence of man to the ninth century); Stage 2 - spiritual - formation (X-XV centuries); Stage 3 - despotic - exploitative

(XVI - early XVII century.); Stage 4 - mitigating (XVII - XVIII centuries); Stage 5 - right-establishing (XIX century); Stage 6 - child-loving (XX - early XXI century); Stage 7 - anti-bullying (mid-XXI century - to date).

Having studied the socio-legal nature of bullying, the author revealed the essence of the phenomenon of "bullying" through understanding in society and law and proposed its author's definition and administrative and legal characteristics of the proposed concept. Mandatory features of the legal category of "bullying" have been formulated and thoroughly analyzed.

A comparative legal analysis of "bullying" with related concepts such as: "violence", "violence against a child", "physical violence", "sexual violence", "psychological violence", "child abuse", "mobbing", "Hazing", "stalking", "cyberbullying".

The author's determinant of "administrative responsibility for bullying (harassment)" is formulated as a kind of legal responsibility, which consists in the application of administrative penalties and measures of influence to perpetrators (participants of the educational process) who committed bullying (harassment) against other participants in the educational process. whether the victim's mental or physical health has been harmed. The classification features of "administrative responsibility for bullying (harassment)" are also highlighted.

The doctrinal characterization of the general principles of administrative responsibility is carried out, as a result of which the characterological principles of administrative responsibility for bullying in Ukraine are formulated.

Considering the implementation of administrative liability for bullying (harassment) in Ukraine, the author's determinant of "administrative offense (misdemeanor) in the fight against bullying (harassment)" as illegal, intentional and (or) conscious, repetitive socially harmful acts in the form of psychological, physical, economic, sexual violence, including through the use of electronic means of communication and for which administrative liability is provided. Specific signs of bullying (harassment) as an administrative offense (misdemeanor) are highlighted.

It has been proved that the composition of an administrative offense (misdemeanor) for bullying (harassment) in Ukraine is a set of mandatory objective and subjective features provided by the norms of administrative law, in the presence of which an act (action or inaction) can be classified as an administrative offense misdemeanor) in the field of combating bullying.

The characterization of proceedings in cases of administrative offenses (misdemeanors) for bullying (harassment) is carried out and the main stages of this proceedings are singled out and characterized.

A review and analysis of international legislation in the field of regulation and counteraction to bullying was carried out, and countries with active (Norway, USA, Canada, Finland) and passive anti-bullying policies (Azerbaijan, Belarus, Armenia, Kazakhstan, Moldova) were identified. Based on foreign experience, general recommendations for improving anti-bullying policy in Ukraine have been proposed.

It is established that the effectiveness of administrative liability for administrative offenses (misdemeanors) in the field of combating bullying (harassment) is to achieve punitive, preventive and educational goals of administrative liability. Proposals for improving the efficiency of administrative liability for bullying have been proposed.

In order to improve the administrative responsibility for bullying in Ukraine, it is proposed to make a number of changes and additions to the current legislation of Ukraine in this area.

Key words: responsibility, legal responsibility, violence, violence against children, educational environment, children, anti-bullying programs, proceedings, administrative offense (misdemeanor), legal staff, cyberbullying, mobbing, hazing, stalking.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Приходько М. В. Генезис адміністративної відповідальності за булінг (цькування) в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2021. № 64. С. 270–275. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/238635/237253>
2. Приходько М. В. Ознаки булінгу (цькування) та адміністративної відповідальності за нього в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 1. С. 162–166. URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2021/1/30.pdf>
3. Приходько М. В. Суб'єкт та суб'єктивна сторона юридичного складу адміністративного правопорушення (проступку) за булінг (цькування). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9. С. 187–189. URL: http://www.lsej.org.ua/9_2021/47.pdf
4. Приходько М. В. Ознаки адміністративного правопорушення (проступку) у сфері протидії булінгу (цькуванню). *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 9. С. 74–78. URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2021/1/30.pdf>
5. Приходько М. В. Об'єктивні елементи юридичного складу адміністративного правопорушення (проступку) за булінг в Україні. *Scientific World Journal* 2021. № 9. Vol. 2. С. 146–153. (Республіка Болгарія). URL: <https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj09-02-037/1754>
6. Приходько М. В. Міжнародний досвід застосування адміністративної відповідальності за порушення законодавства у сфері протидії булінгу. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2021. № 5. Vol. 41. С. 158–165. (Республіка Польща). URL: <https://kelmczasopisma.com/ua/viewpdf/6941>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Приходько М. В., Бухтіярова І. Г. Поняття адміністративної відповідальності за булінг (цькування) в Україні. *Адміністративно-правове забезпечення діяльності МВС України, Національної поліції України та інших суб'єктів публічної адміністрації* : матеріали XV науково-практичного семінару (м. Київ, 17 вересня 2020 року). Київ, 2020. С. 243–247.

2. Приходько М. В. Насилля в сім'ї щодо дітей як причина булінгу: попередження та виявлення. *Забезпечення запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статті та протидії торгівлі людьми: національна практика та зарубіжний досвід* : матеріали науково-практичної конференції (м. Київ, 14 грудня 2020 року). Київ, 2020. С. 172–174.

3. Приходько М. В. Булінг: проблеми кваліфікації. *Сучасне право в епоху соціальних змін* : матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 26 лютого 2021 року). Київ, 2021. С. 190–193.

4. Приходько М. В. Деякі особливості адміністративної відповідальності за булінг (цькування). *Напрями реформування публічного та приватного права в Україні* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 26 березня 2021 року). Запоріжжя, 2021. С. 138–139.

5. Приходько М. В. Кібербулінг - цькування в Інтернет - середовищі. *Захист дитини від насильства та жорстокого поводження: сучасні виклики* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 3 червня 2021 року). Київ, 2021. С. 136–139.

6. Приходько М. В. Поняття провадження в справах про булінг (цькування). *Topical issues of modern science, society and education* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 3–5 жовтня 2021 року). Харків, 2021. С. 1065–1069.

7. Приходько М. В. Поняття стадій адміністративного провадження. *Актуальні завдання та напрями розвитку юридичної науки у ХХІ столітті* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 15–16 жовтня 2021 року). Львів, 2021. С. 80–82.

8. Приходько М. В. Принципи адміністративної відповідальності за булінг (цькування) в Україні. *Адміністративно - правове забезпечення діяльності публічної адміністрації* : матеріали XIV науково-практичного семінару (м. Київ, 21 жовтня 2021 року). Київ, 2021. С. 215–217.

9. Приходько М. В. Булінг (цькування) в освітньому середовищі. *Innovations technologies in science and practice* : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хайфа, Ізраїль, 15–18 лютого 2022 року). Хайфа, 2022. С. 168–170.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	12
РОЗДІЛ 1. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА БУЛІНГ (ЦЬКУВАННЯ) В УКРАЇНІ.....	23
1.1. Генезис адміністративної відповідальності за булінг (цькування) в Україні.....	23
1.2. Соціально-правова природа булінгу (цькування).....	42
1.3. Адміністративна відповідальність за булінг (цькування) в Україні: поняття та ознаки.....	72
1.4. Принципи адміністративної відповідальності за булінг (цькування) в Україні.....	86
Висновки до розділу 1.....	93
РОЗДІЛ 2. РЕАЛІЗАЦІЯ НОРМ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА БУЛІНГ (ЦЬКУВАННЯ) В УКРАЇНІ.....	96
2.1. Поняття та ознаки адміністративного правопорушення (проступку) за булінг (цькування).....	96
2.2. Склад адміністративного правопорушення (проступку) за булінг (цькування).....	106
2.3. Поняття та структура адміністративного провадження у справах про адміністративні правопорушення (проступки) за булінг (цькування).....	118
Висновки до розділу 2.....	142
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА БУЛІНГ (ЦЬКУВАННЯ) В УКРАЇНІ.....	145
3.1. Міжнародний досвід застосування адміністративної відповідальності за булінг (цькування).....	145

3.2. Ефективність адміністративної відповідальності за булінг (цькування) в Україні.....	160
Висновки до розділу 3.....	174
ВИСНОВКИ.....	176
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	181
ДОДАТКИ.....	211

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. ХХІ століття для української держави принесло велику кількість «соціальних хвороб», серед яких й булінг (цькування) учасників освітнього процесу. У засобах масової інформації, у мережі Інтернет, у громадських місцях все частіше звучить слово іншомовного походження «булінг» та описуються ситуації насильства серед дітей та відносно них. У закладах освіти стали ще частіші випадки агресії, нетерпимості, психологічне, фізичне, економічне, сексуальне насильство.

Отже проблема дійсно існує і боротися з нею необхідно без зволікання, адже ігнорування даної ситуації може призвести до фізичної та психологічної травми дитини, а це ланцюгова реакція до алкоголізму, наркоманії, проституції, знущання над слабшими, тваринами тощо.

Великим кроком України у боротьбі з цим явищем стало запровадження адміністративної відповідальності за булінг (цькування) шляхом прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» від 18 грудня 2018 року.

Проте, наявність законодавчого акту без практики його реалізації у тому числі й на основі міжнародного досвіду та практики його застосування з метою захисту інтересів дитини, не вирішить наявні проблеми, пов'язані із протидією булінгу (цькування).

Натомість, дослідження сучасного стану проблеми булінгу (цькування), зокрема відповідальності в зазначеній сфері, є вкрай важливим і необхідним та потребує розробки ґрунтовних теоретичних та впровадження практичних пропозицій, у тому числі й на основі міжнародного досвіду.

Слід зазначити, що питання насильства відносно дітей стало предметом дослідження багатьох науковців: М. К. Алексеєнко, А. В. Базарова, І. О. Бандурка, І. Г. Бухтіярової, Л. М. Герасіна, І. І. Давидович, Є.

Дубровська, О. О. Дудоров, О. Ю. Дрозда, О. М. Ігнатов, Е. П. Ільїн, Л. В. Левицька, Н. В. Лесько, В. О. Меркулова, О. В. Мірошніченко, Т. В. Міхайліна, О. О. Навроцький, Б. Р. Осохеева, І. Д. Пастух, О. В. Поштаренко, Р. А. Сербин, О. Г. Стрельченко, Л. И. Смагина, Л. М. Сукмановська, Р. Е. Токарчук, О. О. Франчук, М. І. Хавронюк, Т. М. Хомич, Т. В. Хуторянська, А. С. Чернявская, Я. І. Юрків, М. К. Ясеновська та інші.

Проте проблема саме булінгу (цькування) у більшій мірі досліджена у сфері психології та педагогіки такими дослідниками як: В. Г. Андросюк, В. М. Богдан, Ю. Б. Брочковська, Л. В. Горач, К. В. Катеринчук, Л. І. Лушпай, К. Є. Назаренко, Л. І. Сенківська, Ю. А. Суденко та інші.

З юридичної точки зору, деякі напрацювання належать А. О. Ведерніковій, Т. Г. Веретенко, А. Ю. Гунько, А. К. Запорожецю, Є. С. Зеленському, О. М. Карпенко, І. Г. Лубенцю, Л. І. Лушпаю, Т. В. Миронюку, Л. А. Найдьоновій, К. М. Плутицькій, Н. О. Прібитковій, І. І. Сидорук, Н. В. Тілікіній, А. Н. Ярміній.

Натомість, адміністративна відповідальність за булінг (цькування) не була предметом окремого дослідження, а розглядалася лише фрагментарно, в рамках насильства в сім'ї та, зокрема, насильства над дітьми.

Недостатність наукового опрацювання вищезазначеного питання спричинило об'єктивну потребу в поглибленні теоретико-методологічних та прикладних засад, а отже й потребу окремого дослідження, з урахуванням особливостей сьогодення, що й зумовило актуальність даної теми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до Стратегії розвитку Національної академії правових наук України на 2021-2025 рр, затвердженої постановою Загальних зборів Національної академії правових наук від 26 березня 2021 року; Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України 25 серпня 2015 року, № 501; Указу Президента України від 30 вересня 2019 року № 722 «Про Цілі сталого розвитку України на період

до 2030 року»; Наказу МВС України від 11 червня 2020 року № 454 «Про затвердження тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020-2024 рр.»; Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року», Основних напрямів наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2018–2020 рр., ухвалених рішенням Вченої ради НАВС від 26 грудня 2017 р. (протокол № 28/1).

Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради Національної академії внутрішніх справ від 29 вересня 2020 р. (протокол № 20).

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертаційного дослідження є аналіз та обґрунтування теоретичних положень, визначення сучасного стану вітчизняного та зарубіжного нормативно-правового забезпечення, та надання рекомендацій щодо шляхів удосконалення адміністративної відповідальності за булінг (цькування) в Україні.

Для досягнення мети у дисертаційній роботі передбачалось визначення таких завдань:

- проаналізувати історію розвитку та становлення адміністративної відповідальності за булінг (цькування);
- визначити соціально-правову природу булінгу (цькування);
- розглянути адміністративну відповідальність за порушення законодавства у сфері протидії булінгу (цькуванню) в Україні;
- охарактеризувати принципи адміністративної відповідальності за булінг (цькування) в Україні;
- сформулювати поняття та ознаки адміністративного правопорушення (проступку) за булінг (цькування);
- визначити та охарактеризувати склад адміністративного правопорушення (проступку) за булінг (цькування);
- схарактеризувати поняття та структуру адміністративного провадження у сфері протидії булінгу (цькуванню);

- проаналізувати та узагальнити зарубіжний досвід застосування адміністративної відповідальності за булінг (цькування);
- визначити ефективність адміністративної відповідальності за булінг (цькування) в Україні.

Об'єктом дослідження виступають суспільні відносини у сфері протидії булінгу (цькування) в Україні, що охороняються та регулюються адміністративним законодавством України.

Предмет дослідження – адміністративна відповідальність за булінг (цькування) в Україні.

Методи дослідження. Використання *діалектичного методу* при дослідженні адміністративної відповідальності за булінг (цькування) дав змогу розглянути сутність явища булінгу (цькування) на різних історичних проміжках часу, у тому числі й прогноз існування цього явища у майбутньому; причини і наслідки даної проблеми (як боротьба двох протилежностей); суперечність державної політики щодо захисту дітей від усіх форм насильства (відображення якісної зміни такої політики) (підрозділи 1.1- 1.3). Використання *порівняльного методу* наукового пізнання дозволив виділити подібні та відмінні риси застосування відповідальності за булінг (цькування) у зарубіжних країнах та Україною, виокремити позитивні тенденції боротьби з цим явищем та імплементацією у національне законодавство та уникнення помилок державно - правового регулювання у сфері протидії булінгу (цькування) (розділ 3). Використання методів *аналізу та синтезу* дозволило виокремити ознаки адміністративної відповідальності за булінг (цькування) та подальше їх дослідження, а при аналізі нормативно-правових документів, що регулюють відносини у сфері протидії булінгу (цькування) в Україні, а саме зрозуміти соціально-політичні, культурні, економічні процеси які відбуваються у суспільстві (розділ 1-3). Використання методу *абстрагування*, дав можливість дослідити чітко визначений елемент складу правопорушення за булінг (цькування), а також вид адміністративних санкцій, передбачених ст. 173-4 КУпАП: штраф,

громадські роботи, виправні роботи. Окрім цього, застосування даного методу дав змогу співвідносити такі родові поняття «наси́льство», «наси́льство над дитино́ю», «фі́зичне наси́льство», «сексуа́льне наси́льство», «психологі́чне наси́льство», «жорсто́ке поводже́ння з дитино́ю», «булі́нг (цькува́ння)», «мо́бінг», «хе́йзинг», «ста́лкінг», «кі́бербулі́нг» (підрозділи 1.2, 2.2). Використання методу пізнання - *узагальнення* - дав змогу виокремити та угрупувати у певні етапи генезис адміністративної відповідальності за булі́нг (цькува́ння) (підрозділ 1.1). За допомогою *історичного методу* з'ясовано закономірності у хронологічній послідовності розвитку (виникнення, формування та застосування) булі́нг (цькува́ння) та адміністративної відповідальності за нього. Окрім цього, зважаючи на прогрес та появою нових видів булінгу (цькування), у тому числі й кібербулінгу, дослідити нові прояви цькування щодо дітей (розділ 1). Використання методу *конкретно - соціологічних досліджень*. Дав змогу проаналізувати думки респондентів (практичних працівників органів Національної поліції) про ефективність адміністративної відповідальності за булі́нг (цькува́ння) (підрозділ 3.1). Використання *формально - юридичного методу* дав змогу проаналізувати адміністративне законодавство, яке регулює відносини у сфері протидії булінгу, з іншими нормативно - правовими актами та сформулювати категоріальний апарат адміністративного правопорушення за булі́нг (цькува́ння).

Нормативно-правову основу дослідження склали загальні та спеціальні нормативні джерела: Конституція України, чинні законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти, що закріплюють особливості адміністративної відповідальності за булі́нг (цькува́ння) в Україні.

Емпіричну базу дослідження становлять результати опитування та анкетування 419 респондентів, з яких: 137 – поліцейські, 180 – учасників навчального процесу; 102 – здобувачі вищої освіти. При чому, за оцінкою надійності результатів похибка вибірки становить до 5%.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є першим комплексним дослідженням проблем, пов'язаних із адміністративною відповідальністю за булінг (цькування) в Україні.

Концептуальні результати дослідження полягають у формулюванні положень, висновків та формулювання авторського бачення шляхів удосконалення адміністративної відповідальності за булінг (цькування), що становлять теоретичне та практичне значення:

уперше:

- виокремлено та сформульовано історичні періоди становлення та розвитку адміністративної відповідальності за булінг (цькування) в Україні: 1 етап – інфантицидний; 2 етап – духовно-формаційний; 3 етап – деспотично-експлуататорський; 4 етап – пом'якшуючий; 5 етап – правовстановлюючий; 6 етап – дитинолюбний; 7 етап – антибулінговий;

- сформульовано специфічну ознаку насильства над дитиною (потерпілий - особа, яка не досягла 18-річного віку);

- визначено та охарактеризовано обов'язкові ознаки булінгу (цькування): суб'єкт (кривдник, агресор (булер), потерпілий (жертва булінгу), спостерігачі (за наявності); систематичність (повторюваність) діяння (дії або бездіяльності); демонстративність; наслідки (у вигляді психічної та(або) фізичної, економічної (майнової), сексуальної шкоди) або можливість їх настання;

- запропоновано авторську дефініцію «адміністративної відповідальності за булінг (цькування)» як різновид юридичної відповідальності, який полягає в застосуванні адміністративних стягнень та заходів впливу до винних осіб (учасників освітнього процесу), які вчинили булінг (цькування) стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого;

- виокремлено та охарактеризовано базові (наявність спеціального суб'єкта адміністративної відповідальності; вчинення проступку у формі

булінгу; реакція держави) та специфічні ознаки (виховний та майновий характер адміністративної відповідальності за булінг, специфіка відповідальності суб'єкта - неповнолітнього; судовий характер розгляду проваджень про адміністративні правопорушення за булінг (цькування) в Україні; неможливість заміни кримінальної відповідальності адміністративною) адміністративної відповідальності за булінг (цькування);

- виокремлено характерологічний принцип адміністративної відповідальності за булінг (цькування) яким є деіндивідуалізації покарання за булінг (цькування), суть якого полягає у тому, що відповідальність несуть треті особи, за діяння, яке ним по факту, не було вчинене, так звана «трансмisiя» відповідальності;

- запропоновано авторську дефініцію адміністративного правопорушення (проступку) у сфері протидії булінгу (цькування) як протиправні, умисні та (або) свідомі, повторювальні суспільно – шкідливі діяння, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої (учнів, вихованців), або повнолітньої (здобувача вищої освіти) та (або) такими особами стосовно інших учасників освітнього процесу, та за які передбачена адміністративна відповідальність;

- сформульовано специфічні ознаки адміністративного правопорушення (проступку) у сфері протидії булінгу (цькування), а саме: свідомість та повторювальність;

- визначено поняття складу адміністративного правопорушення (проступку) у сфері протидії булінгу (цькуванню) як сукупності передбачених нормами адміністративного права обов'язкових об'єктивних та суб'єктивних ознак, за наявності яких діяння (дію чи бездіяльність) можна кваліфікувати як адміністративне правопорушення (проступок) у сфері протидії булінгу (цькуванню);

- запропоновано стадії провадження в справі про булінг (цькування):
 - 1) Адміністративне розслідування у справі за фактом булінгу (цькування): а) порушення провадження; б) встановлення фактичних обставин; в) порушення справи – складання процесуального документу (протоколу); г) направлення матеріалів до органу, уповноваженому розглядати справи за фактом вчинення булінгу (цькування); 2) Розгляд справи про булінг (цькування): а) підготовка справи до розгляду; б) безпосередній розгляд справи; в) винесення постанови й доведення її до відома; 3) Перегляд постанови (факультативна ознака); 4) Виконання постанови: а) звернення постанови до виконання; б) виконання постанови;

удосконалено:

- дефініцію «кібербулінг», яке запропоновано тлумачити як діяння (дії/ бездіяльність), які полягають у тривалому психологічному, сексуальному, економічному насильстві в online – середовищі із застосуванням засобів електронних комунікацій;

- детермінанту «булінгу» як діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи (учнів (вихованців)) або повнолітньої (здобувача вищої освіти) та (або) такими особами стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого;

- поняття «насильство», «насильство над дитиною», «фізичне насильство», «сексуальне насильство», «психологічне насильство», «жорстоке поводження з дитиною», «мобінг», «хейзинг», «сталкінг», «провадження в справах про адміністративні правопорушення»;

- основні ознаки відмінності «булінгу» від «мобінгу» та «кібербулінгу», які полягають у засобах вчинення правопорушення; у просторі вчинення та у їх специфічних особливостях;

- характеристику складу адміністративного правопорушення (проступку) за булінг (цькування);

дістали подальшого розвитку:

- правова категорія юридичної відповідальності;
- критерії відмінності адміністративного та кримінального проступку щодо булінгу (цькування) (ступінь суспільної небезпеки; об'єкт і предмет правопорушення; види санкцій; процедура притягнення до відповідальності; суб'єкти владних повноважень);

- кваліфікаційна ознака адміністративного правопорушення (проступку), яка полягає у існуванні булінгу і кібербулінгу поза межами освітнього середовища;

- напрями державної політики у сфері протидії булінгу (цькування).

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що викладені в дисертаційному дослідженні висновки та пропозиції мають теоретичне та практичне значення та можуть бути використанні в:

- *практичній діяльності* - для використання у практичній діяльності з метою протидії булінгу (цькування) в органах публічної адміністрації (Акт впровадження Департаменту соціальної політики Дніпровської міської ради від 18 листопада 2021 року № 7/10-2974; Рекомендаційний лист Управління освіти департаменту гуманітарної політики Дніпровської міської ради від 26 листопада 2021 року № 11/6-22; Акт впровадження Дніпровського районного управління поліції ГУНП в Дніпропетровській області від 09 лютого 2022 року № 43/906);

- *освітньому процесі* – для підготовки навчально-методичних матеріалів і викладання таких навчальних адміністративно-правових дисциплін та підвищення кваліфікації у Національній академії внутрішніх справ з короткострокового підвищення кваліфікації начальників районних управлінь (відділів) Національної поліції України (акт Національної академії внутрішніх справ від 15 березня 2022);

– *науково-дослідній діяльності* – для проведення загальнотеоретичних і галузевих досліджень з питань адміністративної відповідальності за булінг (цькування), а також задля формування низки пропозицій щодо удосконалення чинного законодавства України (акт Національної академії внутрішніх справ від 04 квітня 2022).

Апробація матеріалів дисертації. Положення дисертаційного дослідження висвітлено та оприлюднено на таких науково-практичних конференціях: «Адміністративно-правове забезпечення діяльності МВС України, Національної поліції України та інших суб'єктів публічної адміністрації» (м. Київ, 17 вересня 2020 року); «Забезпечення запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статті та протидії торгівлі людьми: національна практика та зарубіжний досвід». (м. Київ, 14 грудня 2020 року); «Сучасне право в епоху соціальних змін» (м. Київ, 26 лютого 2021 року); «Напрями реформування публічного та приватного права в Україні» (м. Запоріжжя, 26 березня 2021 року); «Захист дитини від насильства та жорстокого поводження: сучасні виклики». (м. Київ, 3 червня 2021 року); «Topical issues of modern science, society and education» (м. Харків, 3-5 жовтня); «Актуальні завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті» (м. Львів, 15-16 жовтня 2021 року); «Адміністративно - правове забезпечення діяльності публічної адміністрації» (м. Київ, 21 жовтня 2021 року); «Innovations technologies in science and practice» (м. Хайфа, Ізраїль, 15-18 лютого 2022 року).

Публікації. Основні положення та висновки в дисертації знайшли своє відображення у 15 наукових публікаціях, зокрема у шести статтях, чотири з яких включено МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, дві статті – в іноземних наукових періодичних виданнях (Республіка Польща та Республіка Болгарія), а також дев'ять тез доповідей на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків, п'яти додатків на

21 сторінці, списку використаних джерел (229 найменувань на 30 сторінках). Повний обсяг дисертації становить 231 сторінок, з них обсяг основного тексту – 169 сторінок.

РОЗДІЛ 1.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА БУЛІНГ (ЦЬКУВАННЯ) В УКРАЇНІ

1.1 Генезис адміністративної відповідальності за булінг (цькування) в Україні

В умовах сьогодення булінг визначається досить молодою проблемою, але все ж таки її коріння сягає сивої давнини. Проте, незважаючи на своє глибоке історичне коріння, в Україні, на жаль, про неї почали «активно» вести мову не так давно, а відповідальність за порушення законодавства у сфері протидії булінгу з'явилася лише з прийняттям 18 грудня 2018 р. Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню) в Україні». Така ситуація вплинула на відсутність дієвих нормативно – правових актів та суб'єктів, які чітко та ефективно регулювали б відносини у даній сфері.

Дослідження історичних засад та сучасного стану адміністративної відповідальності за булінг (цькування) в Україні, на нашу думку, є важливими та необхідними. Адже, як зазначає М. Сервантес: «Історія – скарбниця наших діянь, свідок минулого, приклад і повчання для сьогодення, застереження для майбутнього» [90]. Слід зазначити, що на сьогоднішній день питання генезису адміністративної відповідальності за булінг (цькування) ґрунтовно не досліджувалося, наявний матеріал не систематизовано. Саме тому назріла нагальна необхідність у дослідженні проблематики адміністративної відповідальності за булінг (цькування) за системно-генетичним підходом.

Необхідно звернути увагу на те, що булінг (цькування) є досить вагомою проблемою на всіх етапах розвитку суспільства. Генезис розвитку

насилюства над дітьми частково досліджували як вітчизняні, так і міжнародні дослідники.

Так, науковець Л. де Моз, проаналізувавши історичні етапи розвитку людства, визначив особливості взаємовідносин батьків і дітей, а саме стилі виховання останніх. Ці етапи показують поступове зближення дитини й батьків від повного неприйняття дитини як особистості до постановки потреб дитини на перше місце. Якщо перші з виділених етапів характеризувалися повністю невизнанням дитини як особистості, ігноруванням її прав, то вже з XVII ст. прослідковується пом'якшення ставлення до неї («нав'язливий стиль», «соціалізуючий стиль» тощо).

Першим із виділених Л. де Мозом етапів був «стиль дітовбивства» (з давнини до IV століття н. е.), що характеризувався масовим дітовбивством, яке здійснювалося через неможливість прогодувати чи виховати дитину батьками. Зустрічалися гомосексуальні статеві акти з дітьми.

Другий етап – «залишаючий стиль» (IV - XIII століття н.е.) під час якого батьки почали визнавати в дитині особистість, і фактично відмовлялися від неї – дитину відправляли до іншої родини, у монастир або в заклад для маленьких дітей, у будинок знатного роду в якості робочої сили. Якщо дитина залишалася вдома, до неї ставилися досить суворо.

Третій етап – «амбівалентний стиль» (XIV – XVII століття) характеризувався тим, що дитина стала частиною емоційного життя батьків, яку порівнювали із м'яким воском, гіпсом, глиною, яким треба додати форму, а завданням батьків було «виліпити», «викувати» потрібну форму із власної дитини.

Четвертий етап – «нав'язливий стиль» (XVIII століття), котрий характеризується пом'якшенням батьків у відношенні дитини: дитину почала виховувала рідна мати, її не туго сповивали. Під час виконання завдань не змушували, а застосовували вмовляння. Фізичне насильство стає дедалі рідше, а змушували підкорятися часто за допомогою слів. Як наслідок такого

ставлення до дітей стало зниження дитячої смертності, що поклало основу демографічним змінам XVIII століття.

П'ятий етап – «соціалізуючий стиль» (з XIX ст. до середини XX ст.) під час якого батьки стали частіше проявляти інтерес до дитини, виховували її як особистість, почали спрямовувати зусилля задля постановки її на вірний шлях, навчали пристосовуватися до різних життєвих обставин, тобто відбувалася її соціалізації, яка призвела до позитивних наслідків щодо виховання дитини.

Шостий етап – «допомагаючий стиль» (із середини XX століття) при якому дитина ставала у центрі життя обох батьків зі своїми індивідуальними потребами, які останні у повній мірі задовольняють. Відношення до дітей ставало набагато м'яким: їх перестали бити і кричати на них, їм почали багато чого пробачати, якщо вони перебували в стані стресу, то для них почали влаштовувати сцени задля їх заспокоєння. Підтримуючи цей стиль виховання, батьки створювали умови для розвитку інтересів дитини, а також спокійно реагувати на періоди її регресу та розвитку. Внаслідок почали виростати добрі, щирі, із сильною волею люди [45, с. 38].

Ми вважаємо за доцільне, погодитись із думкою дослідника Л. де Моза в частині ідеалізації «допомагаючого стилю» та наголошуємо, що умовою батьківсько-дитячих взаємин є не лише стилі виховання, а й економічні, соціальні, політичні, культурні та інші умови розвитку суспільства.

Необхідно відзначити позиції й вітчизняних науковців щодо генезису адміністративної відповідальності за булінг (цькування).

Т. В. Хуторянська аналізуючи вплив суспільства на захист прав дітей, виділяє п'ять етапів розвитку адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері охорони й захисту дитинства в Україні:

1 етап – до X ст. характеризується дослідником як «знущання над дитиною, що не каралися законом»;

2 етап - X–XVI ст. включає «зародження відповідальності посадових осіб та представників церкви щодо неналежного ставлення до дітей, а також

характеризується відсутністю відповідальності батьків за порушення прав дитини»;

3 етап - XVII–XIX ст. характеризується «розвитком кодифікованого цивільного та сімейного законодавства. Проте й у цей період розвитку суспільства відсутня адміністративна відповідальність за порушення прав дитини та за насильство над дитиною»;

4 етап - перша половина XX ст. – друга половина XX ст. ознаменований «внесенням до Кодексу Української РСР про адміністративні правопорушення положень щодо адміністративної відповідальності за невиконання батьками або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей, продаж спиртних напоїв, а також за доведення неповнолітнього до стану сп'яніння»;

5 етап - кінець XX століття – теперішній час характеризується «розвитком міжнародно-правових положень та адміністративної відповідальності за насильство над дитиною» [195, с. 109].

Н. В. Лесько та Л. Ф. Кривачук наводить етапи щодо захисту прав дітей в Україні:

«перший етап (1991–1995 рр.) – початок формування державної політики у сфері захисту прав дітей та створення організаційно-функціональної структури;

другий етап (1996–2000 рр.) – розвиток державної політики у сфері захисту прав дітей та ухвалення перших державних цільових соціальних програм;

третій етап (2001–2005 рр.) – створення основних нормативно-правових засад у сфері захисту прав дітей та визначення стратегічних пріоритетів;

четвертий етап (2006–2010 рр.) – реформування державної системи захисту прав дітей і вдосконалення механізмів соціально-правового захисту дітей;

п'ятий етап (2011–2016 рр.) — оптимізація організаційно-функціональної структури та модернізація державного управління захисту прав дітей» [79, с. 90-92].

О. О. Навроцький виділив наступні періоди становлення та інституційного оформлення прав дитини:

перший період – від найдавніших часів і до початку Середньовіччя (I–V ст.);

другий період пов'язав з епохою Середньовіччя (V–XIV ст.);

третій період - з епохою Нового часу (XIV – початок XX ст.);

четвертий період – з епохою Новітнього часу (початок XX – початок XXI ст.) [97].

І. Г. Бухтіяровою, у контексті розвитку досліджуваного питання, здійснено лише визнання дитинства, та визначено, що до XX ст. фактично на законодавчому рівні не регламентувалися права дитини. Початком зародження визнання та регулювання статусу суспільства пов'язує з Київською Руссю (договори 911 та 945 рр. з греками); у стародавні часи відсутні цілісні правові засади регулювання дитинства. Наступним кроком визнання та регулювання прав дітей науковець пов'язує з прийняттям «Руської Правди», проте у цей період ще діти не мали правомочностей. Міра поведінки останніх регулювалося наявними звичаями та традиціями. Наступним етапом розвитку дитинства за І. Г. Бухтіяровою є XVII – XVIII ст. У цей період були укладені договори, які регулювали соціальний статус дітей. Зокрема, у «Пактах й Конституціях законів та вольностей Війська Запорізького» 1710 р. діти отримали право на освіту, а з 1743 р. з укладанням «Прав за якими судиться малоросійський народ» закріплювалися права дитини при здійсненні правосуддя. Наступний період визнання та правового регулювання прав дитини, науковець пов'язує з кінцем XIX – початком XX століття та зазначає, що саме у цей період під впливом європейських тенденцій започатковано правовий механізм регулювання прав дитини, хоча й залишалася батьківська влада над дитиною. Наступним, виділеним автором

етапом є ХХ ст., де дитинство є широким правовим соціально-захищеним інститутом. У цей період прийнято низку нормативно-правових актів, в яких закріплено аспекти виховання дітей. З прийняттям Україною незалежності, починається новий виток розвитку охорони дитинства і визнання його пріоритетною цінністю держави [18, с. 4-18].

Акцентуємо увагу на тому, що науковці, під час формування етапів розвитку та державної політики України щодо захисту дітей звертають увагу даної проблеми лише на законодавчому рівні, при чому проблемі булінгу безпосередньо не торкаються.

О. В. Поштаренко у своїй науковій роботі «Генезис адміністративної відповідальності за вчинення насильства щодо фізичної особи в Україні» розглядає процес становлення адміністративної відповідальності за насильство щодо людини в Україні починаючи з ХХ ст. та що стосуються безпосередньо дитини, виділяє наступні статті: «статті 124–125 Адміністративного кодексу УРСР заборонялося примушувати жебракувати дітей. На міліцію покладалася обов'язок притягувати винних у жебракуванні до відповідальності в судовому чи адміністративному порядку за належністю, а в разі жебракування дітей повідомляти про такі факти дитячу соціальну інспекцію; статті 448–451 регламентували заходи міліції з протидії хуліганству, яке визначалося як «пустотливі, безцільні дії, пов'язані з явним проявом неповаги до окремих громадян або суспільству загалом». Відповідно до ст. 450, міліція була зобов'язана не допускати на вулицях та інших місцях суспільного користування буйства, бійок, кулачних боїв і грубих проявів безсоромності, як-то: непристойної лайки, відкритого зазивання з боку чоловіка або жінки до розпусти тощо» [114, с. 59].

Р. Е. Токарчук виділяє п'ять етапів розвитку категорії «насильства». Так, автор наводить цитати нормативно-правових актів, які діяли у певний історичний період і як трактувалося поняття «насильство» у той час. Науковець перший етап пов'язує з Стародавньою Руссю, де поняття насильство розуміється як «свавільний примус слабшого проти його волі».

Другий етап – починається одночасно з першим, проте має інше значення вказаного терміну : «відкрите свавільне порушення приватного права іншої людини всупереч встановленому порядку і його волі, не переходить в інше злочинне діяння». Зміст даного поняття простежується у таких історичних джерелах: в статті 7 договору Олега з греками 911 р, в ст. 14 Договору Смоленська з Рігою і Готський берегом 1229 р., Соборному укладенні царя Олексія Михайловича 1649 року, в Артикулів військових Петра Великого та ін.. Автор наголошує, що термін у вищевказаному значенні зустрічається в останній раз саме в арт. 23 Артикулах військових Петра Великого й стало основою розуміння категорії «наси́льство» Французького кодексу 1810 року. Третій етап Р. Е. Токарчук пов'язує з реформами Петра Великого, де наси́льство розумілося «як грубий фізичний, тілесний вплив з метою підпорядкування іншого своїй волі». Що стосується четвертого етапу, то автор пов'язує його з ХІХ ст. й відмічає, що зміст терміну «наси́льство» звузився до позначення лише посягання на свободу людини й зводився до самотійного протиправного діяння. Початок п'ятого етапу пов'язує з революцією ХХ ст. й характерною рисою категорії «наси́льство» стало його оціночне поняття, припинення бути окремим протиправним діянням, а спосіб вчинення правопорушення стало примушення фізичним, психічним або погрозою його вчинення [186, с. 28-29]. Як помічаємо із трактування дослідника саме ним простежується «еволюція» наси́льства не тільки як фізичного, а й психологічного впливу на людину, як складової та (або) способу вчинення правопорушення (проступку).

А. М. Ярміна виділяє п'ять хвиль історії вивчення булінгу:

1 хвиля: кінець 1960-1988 рр. У цей період, у 1969 р. була опублікована наукова стаття норвежського вченого Петер-Пауль Хайнемана про цькування, яка викликала суспільний резонанс, що в свою чергу дало поштовх для подальшого дослідження у даній сфері. У 1972 р. у Норвегії вийшла книга «Мобінг. Групове насилля серед дітей та дорослих» [212, с. 83-86].

Ден Ольвеус у 1973 році опублікував статтю «Шкільні хулігани та хлопчики для биття». Були визначені види булінгу як фізичне так і словесний (психологічний). Шведський автор А. Пікас наголошував, що мобінг груповий процес (книга «Як зупинити мобінг?» 1975р.) [212, с. 83-86].

Перша хвиля характеризується тим що робиться акцент на понятті мобінгу та груповому насильству серед дітей і підлітків.

2 хвиля: створення науково-дослідної програми 1980 – середини 1990 рр.

З 1980 роком авторка пов'язує зріст книг та журналів, у яких наголошувалося на існуючій проблемі булінгу і мобінгу. А вже у 1990 – х рр. вивчення даної теми паралельно починається у декількох країнах: Англія, Австралія, Канада, Америка, Японія та налагоджено тісний зв'язок. Проводились досліді, розроблялися профілактичні програми, соціальні проекти, направлені на допомогу жертвам булінгу [212, с. 83-86].

Розпочинається активне дослідження проблеми булінгу та мобінгу результатом якого є створення відповідної науково-дослідної програми.

3 хвиля: створення міжнародної програми досліджень в середині 1990-х – 2004 рр.

У ці часові рамки відбулися наступні події, які дали поштовх у вивчені проблеми мобінгу та булінгу. Так, у 1993 р. теорія Д. Ольвеуса набула підґрунтя: визначено умови, причини виникнення цькування у групі, наслідки та шляхи подолання даної проблеми. У Канаді, у Йорському університеті було створено центр розробки профілактичних заходів та вивчено соціальне підґрунтя проблемі булінгу [212, с. 83-86].

У Англії Пітер К. Сміт та його однодумці створили проект під назвою «Sheffield» та проаналізували кількість осіб, які зазнали цькування, характеристику учнів та створили рекомендації щодо профілактики мобінгу.

В Австралії дослідницька група на чолі з Даною Кросс займалась питання вивчення стану здоров'я жертв мобінгу [212, с. 83-86].

Крім того, у 2004 р. була проведена конференція Організації економічного співробітництва та розвитку, яка присвячена мобінгу та насиллю у школі. На даній конференції вирішувалися питання причин та умов виникнення цькування, сформульовано методи та шляхи подолання проблеми, а також принципи міжнародного співробітництва [212, с. 83-86].

Як ми помічаємо, дана хвиля характеризується акцентом спільноти на мобінг та насильство у школі, а також пошук шляхів його подолання.

4 хвиля: кібербулінг, де науковець виділяє кібербулінг як окремий вид цькування, а соціальні мережі як інструмент завдання болю, насильства [212, с. 83-86].

Разом з тим, із проведеного дослідження ми бачимо, що відсутня характеристика власне генезису адміністративної відповідальності за булінг (цькування) в Україні. Саме тому, вважаємо за доцільне виокремити та сформулювати такі історичні етапи становлення та розвитку адміністративної відповідальності за булінг (цькування) в Україні, які варто представити наступним чином:

- 1 етап – інфантицидний (з появи людини до IX ст.);
- 2 етап – духовно - формаційний (X- XV ст.);
- 3 етап – деспотично - експлуататорський (XVI – початок XVII ст.);
- 4 етап – пом'якшуючий (XVII – XVIII ст.);
- 5 етап - правовстановлюючий (XIX ст.)
- 6 етап – дитинолюбний (XX – початок XXI ст.);
- 7 етап – антибулінговий (середина XXI ст. – по сьогодні).

Відповідно, вважаємо за доцільне здійснити ґрунтовну характеристику запропонованих етапів становлення та розвитку адміністративної відповідальності за булінг (цькування).

Так, 1 етап – інфантицидний (з появи людини до IX ст.) доцільно охарактеризувати як такий, де панувало жорстоке поводження над дітьми, що бере початок досить давно і було старою соціальною проблемою того часу. Слід згадати про дітовбивство, де у людей була традиція вбивати

новонароджених через релігійні, соціально-економічні, культурні переконання. Мова йде про дикий звичай контролю народжуваності та возвеличення культу релігії. Лише у IV ст. дітовбивство стали вважати злочином, проте це не поліпшило статистику вбивств, дана практика стала таємною і мала характер нещасного випадку [7].

Законодавство Давньої Греції (закон Ликурга) вимагало збереження раси, а отже слабких і за зовнішністю відмінних дітей скидали зі скали. Керуючись тими же поглядами, Плутарх покладав обов'язки на батьків вбивати дітей, за умови низького матеріального стану сім'ї та незмоги подальшого піклування про неї. Давньогрецький філософ Платон закликав позбавлятися новонароджених, матерям яким понад 40 років, а римський державний діяч Сенека висунув положення нераціональності витрат коштів на виховання неповноцінних дітей [158]. Отже, право на «існування» мали лише фізично розвинені та здорові діти.

У період правління царя Хамурапі (XVIII ст. до н.е.) було вперше на законодавчому рівні врегульовано сімейні відносини, у тому числі й права дітей. Проте, згідно із законами, жінку або дитину можна було на певний термін віддати замість боргу [178, с. 273-274]. Таким чином, таке ставлення до дитини підтримувалося суспільством та вважалося нормою, а отже і не підлягало відповідальності.

У Стародавній Спарті уповноважена особа проводила огляд усіх новонароджених на предмет «корисності» суспільству та чи заслуговують вони на те, щоб їх ростили, годували... Кволі діти, інваліди, зі вадами здоров'я - залишалися вмирати [7]. Окрім цього, у Римському праві була заборона виховувати дітей з фізичними вадами. Наприклад, такі юридичні норми, як Закони XII таблиць, встановлювали, що не можна вважати дітьми таких, які відрізняються від здорових, фізично розвинених дітей, а отже доля перших приречена на смерть одразу після народження [7]. Таким чином суспільний устрій відносно фізично нерозвинених дітей у Вавилонському царстві, Стародавній Спарті та Стародавньому Римі мало чим відрізнялося.

У Південно-Східній, Центральній та Східній Азії зустрічалися факти гендерациду (вбивства дітей за статевою ознакою). Народження хлопчика у цій країні було пріоритетним, тому що панував патріархат й значущі завдання військового характеру міг виконувати чоловік [7]. Ці факти є явним підтвердженням прояву дискримінації за ознаками статті. Заслуговує на увагу факт, який підтверджує ставлення до дитини, що у Давньому Китаї привілеї мав лише старший син, а вбивство дітей вважалося «правилом поведінки». Закони Ману забороняли вбивство та продаж дитини та такі діяння вважалися гріховними. Проте Брахману дозволялося бити дітей та учнів : «він [Брахман] не повинен унаслідок гніву піднімати палиці на іншу людину, ні бити [кого-небудь], окрім сина або учня; останніх двох він може бити з метою їх виправлення» [48].

У період Античності до дітей не було ніяких почуттів. Між ставленням до дитини та ставлення до тварини можна поставити знак рівності: її можна було продати, побити, примушувати працювати та розпоряджатися на власний розсуд [7].

Таким чином, насильство над дітьми не виокремлювалося в окремі злочини, а більше того, на вищеперерахованих історичних відрізках часу - вважалися нормою. Загальною тенденцією щодо статусу дитини, у цей період часу було залучення останньої до праці: полювання, землеробства, рибальства тощо.

Другий запропонований нами етап – духовно-формаційний (X-XVст.) – характеризується поширення релігії, що на нашу точку зору, стало новим витком у позитивному напрямі охорони та розвитку дитинства. Розповсюдження ісламу «захищало» дитину від вбивства, адже остання вважалася подарунком Аллаха.

З Хрещенням Русі, на українських землях, церква через релігійні норми розповсюджувала «сімейну мораль» та прослідковується зміцнення положення дитини у родині. Л. М. Сукмановська вважає, що: «Більшість релігійних норм щодо відносин між батьками та дітьми міститься у Старому

Завіті у Притчах Соломонових, зокрема: «13:24 Хто шкодує різки своєї, той ненавидить сина; а хто любить, той з дитинства карає його»; «19:18 Карай сина свого, доки є надія, і не обурюйся його криком»; «22:15 Глупство прив'язалося до серця юнака; але виправна різка відкине гнів його від нього»; «23:13–14 Не залишай юнака без покарання; якщо покараєш його різкою, він не помре. Ти покараєш його різкою, і врятуєш душу від шеолу»; «29:15 Різка і викриття дають мудрість; але підліток, залишений без уваги, вчиняє сором матері» [116]. Авторка наголошує на тому, що: «деякі представники церкви посиляються на те, що норми Старого Завіту є історією, а сучасні правила поведінки закріплено у Новому Завіті, в якому, проте, відноси́нам батьків та дітей не приділено такої уваги, як у Старому; деякі зазначають, що застосувати фізичні покарання до дітей можна лише у разі вчинення ними гріховних діянь, а не прогрішень» [178, с. 273-274]. З наявних фольклорних джерел – ставлення матері до дитини, у зазначений період, характеризується любов'ю та небайдужістю. У колискових оспівувалася гарна доля, щастя та краса для своєї дитини [40]. Отже, з поширенням християнської релігії, з одного боку, прослідковується зміцнення положення дитини, а з іншого ще наявні суперечні методи покарання дітей – побиття.

Великий внесок для покращення становища неповнолітніх зробив Ярослав Мудрий. Так, у першому давньоруському джерелі права – «Руській Правді» закріплено гуманне ставлення до дітей – сиріт, а п. 99 передбачено опіка родичів над дітьми у разі смерті їх батька. При чому також надано право опікуну розпоряджатися майном дітей, яке їм спадковано, а у разі його розтрати - опікун був зобов'язаний повернути у повному обсязі [150]. Положення Руської Правди були обов'язковими до виконання й порушення норм каралися церковними судами, які спиралися на суб'єктивне переконання та моральні принципи. У своєму дисертаційному дослідженні Н. В. Лесько цитує О. В. Кваса, який яскраво описую становище дитини на українських теренах у зазначений період: «Становище дитини в українській родині минулого було неоднозначним. Поводження з дитиною часто було

суворим, застосовувалися репресивні методи виховання. Саме дитинство було швидкоплинним. Уже від трирічного віку діти були позбавлені опіки з боку старших, а від чотирирічного — активно включалися у трудове життя. Власне, це можна простежити за термінологією на позначення дитини різного віку. Складним було життя незаконнонароджених дітей, які часто не мали жодних прав. Дещо кращим було становище сиріт» [79, с. 62].

Отже, у контексті викладеного можна зазначити, що з появою релігії становище дітей покращилося, проте ще відсутня регламентація відповідальності за неналежне ставлення до дітей.

Третій запропонований нами етап — деспотично-експлуататорський (XVI – початок XVII ст.), у розрізі насилля над дитиною, характеризується тим, що дітей вважали робочою силою. Представники нижчих станів мали, як правило, багато дітей і народжували останніх для поліпшення економічного стану родини. Діти починали працювати ще з 5 років та робочий день тривав близько 16 годин. Крім того, дівчат віддавали займатися проституцією, а хлопців працювати на заводах [7]. Підтвердженням вищевикладеного є опис ставлення до дітей у період Середньовіччя Я. І. Юрківа у своїй роботі «Історико-педагогічний аналіз сімейного насилля над дитиною»: «Деспотичною і фактично необмеженою була батьківська влада над дітьми у середньовічній Європі. Неблагополучні умови існування багатьох суспільних верств, неспроможність покращити долю дітей, суспільне нерозуміння особистості дитини визначали цінності та методи виховного впливу на дітей. На них переносилась провина за гріхи батьків. До цього приєднувалась внутрішньо сімейна експлуатація дітей. Дорослі не розуміли фізичних можливостей дитячого організму, стану здоров'я, особливостей харчування та одягу. Дитинство, як період у житті людини, здебільшого було коротке, тяжке і про нього не бажали згадувати» [209, с. 197].

Четвертий запропонований нами етап - пом'якшуючий (XVII - XVIII ст). Даний етап характеризується покращенням становища дитини та визнання її як члена суспільства, що, на нашу точку зору, можна пов'язати з

розширенням навчальних закладів та приділення уваги освіті. Проте, у цих закладах, ще відсутня повага до дитини, поширені випадки тілесних покарань та знущання над останньою. Як зазначає вчений О. О. Навроцький: «публічне становище дитини характеризувалося заснуванням розвиненої системи виховання та освіти. В середні віки в державах Західної Європи сформувалося кілька рівнів освітньо-виховної системи: 1) церковне (духовне) виховання; 2) лицарське виховання; 3) бюргерське виховання; 4) університетське виховання; 5) стихійне виховання дітей селян. Церковне (духовне) виховання здійснювалося у християнських сім'ях та в церковних школах, які розділялися на парафіяльні, монастирські, соборні [106]. Найбільш розповсюдженими були монастирські школи, які поділялися на зовнішні та внутрішні. Зовнішні школи відвідували діти мирян церковного приходу, а внутрішні – хлопчики, які вирішили все своє майбутнє життя присвятити служінню богові у монастирі. У школах панував беззаперечний авторитет учителя. Основним засобом впливу на учня було фізичне покарання. Жорстокі тілесні покарання були дуже поширені і схвалювалися церквою, яка вважала, що тілесні покарання сприяють порятунку душі» [97]. Наголошуємо на тому, що вчений О.О. Навроцький пов'язує початок становлення адміністративної відповідальності, у тому числі за порушення прав дитини, саме з першим кодифікованим нормативним актом Великого князівства Литовського – Статутом Великого князівства Литовського 1529 року, де міститься розділ «Про опікунів» та у якому зазначено права дитини [97].

Слід зазначити, що аналіз Статут Великого князівства Литовського 1529 р. [166] дає змогу вважати, що його приписи є позитивним зрушенням у визнанні прав дитини, адже заборонялося вчиняти насильство відносно дитини, а дітовбивство каралося смертною карою. Проте, правові норми мали лише «рекомендаційний» характер, а санкції не застосовувалися або застосовувалися лише у випадку вбивства дитини. Тому ми дозволимо собі не погодитися з вченим О.О. Навроцьким, щодо початку становлення

адміністративної відповідальності за неналежне ставлення до дитини з XVI ст.

Можна сказати, що відношення до дітей у первісному, рабовласницькому та феодальному суспільстві було жорстоким. Їх били, приносили у жертву, продавали у рабство або просто залишали вмирати. Норми права, які регулювали відношення до дитини мали рекомендаційний характер, а отже відповідальність за їх порушення не передбачалася [119].

Положення дітей у XIX ст. (правовстановлюючий етап) покращилося, проте обмежувалися батьківською владою. У зазначений період українські землі перебували у складі Російської імперії, а тому діяла відповідна нормативна база. Фізичні покарання відносно дітей не каралися, а в виховних цілях вважалися нормою. Відповідно до Соборного уложення 1608 р. вбивство дитини батьком каралося позбавленням волі [40].

У першій конституції Української держави (Конституція Пилипа Орлика 1710 р.) передбачалося право дітей на освіту [40], що є свідченням визнання дитини як члена суспільства.

У кінці XIX розвивається шкільна освіта. На Правобережній і Лівобережній Україні відкриваються навчальні заклади, де були розроблені спеціальні навчальні програми та дисципліни викладалися кількома мовами й обов'язково російською. Проте, потреби українських дітей не враховували: заборонялось навчання на українській мові (Валуєвський циркуляр 1863 р.). Рівень грамотності населення становив 15-20%. Окрім шкіл запроваджувалися гімназії та прогімназії, проте на території України вони поширювалися повільно, адже була велика плата за навчання. Отже, реалізація права на навчання української молоді ігнорувалася. Великий вплив на дітей з точки зору освітнього і виховного значення стала творчість М. Коцюбинського; Б. Грінченка; С. Васильченка; І. Франка, Л. Українки та інших [104].

Кодифікована пам'ятка права України - Зібрання малоросійських прав 1807 р. передбачала більше обов'язків дітей відносно батьків, ніж навпаки. У

параграфі 4 глави VI зазначено, що дитини можна продати або заложити у борг і при цьому дитина не має право скаржитися у суді на своїх батьків. На дітей покладался обов'язок піклуватися про своїх батьків. При тому явно прослідковується захист майнових прав дітей: після смерті батьків, майно переходило у спадок дітям; виключно власністю дитини було те майно, яке остання заробила власною працею [159]. Отже, діти ще залишалися об'єктом влади батьків над ними. Законодавчо не регламентоване положення дитини у сімейних відносинах. У XVIII ст. було присутнє таке покарання, коли тримали дитину в холодній воді до посиніння, сікли різками до першої крові тощо [209, с. 197].

Отже, з початком XVII ст. простежується послаблення знуцання над дитиною, посилення її прав, проте, у зазначений нами етап відповідальність батьків за неналежне виховання дитини не передбачалася, тому мова про адміністративну відповідальність за неналежне ставлення до дитини (а отже й за булінг) йти не може.

Аналізуючи історію ставлення до дітей у XX - XXI ст., то зазначений період можна вважати - «століттям визнання дитинства» та умовно виділити шостий етап - дитинолюбний (XX ст. – початок XXI ст.). Так, перебуваючи у складі СРСР, Українська радянська соціалістична республіка дотримувалась тодішньої марксистсько-ленінської ідеології, яка пропагувала боротьбу з насиллям, у тому числі й над дитиною. На батьків покладался обов'язок належного виховання, забезпечення якісної освіти та гідних умов життя. За невиконання батьками або особами, що їх замінюють обов'язків щодо виховання дітей передбачалась адміністративна відповідальність. У Конституції УРСР 1939 року надавалося право дітям на безоплатну початкову та вищу освіту [70]. У школах пропагандували здоровий спосіб життя, активну суспільну користь та звертали увагу на інтелектуальну обізнаність дітей. Цікавим є факт створення спеціалізованих судів у справах неповнолітніх у 1910 та 1917 рр., що є свідченням про визнання особливого

статусу дитини, яка потребує уваги та особливого педагогічно – виховного підходу [97].

Першим крок до визнання дитини як суб'єкта правовідносин та захистом їх прав стала Женевська декларація прав дитини 1924 року, яка містить п'ять важливих аспектів: дитині повинні надаватися всі засоби, потрібні для її нормального матеріального і духовного розвитку; голодна дитина повинна бути нагодована; хвора дитина повинна отримати допомогу; дитина, яка припустилася помилки, повинна бути виправлена; сироті чи безпритульній дитині повинен бути наданий притулок і догляд; дитина перша повинна отримувати допомогу під час лиха; дитина повинна мати дитинство і захист від усіх форм експлуатації; дитину потрібно виховувати в усвідомленні того, що її кращі якості повинні бути спрямовані на благо ближнім [47; 161, с.61]. Отже, прийняття цього документа стало стрибком у визнанні дитини та охорони її соціального статусу.

З метою забезпечити дітям щасливе дитинство, у 1959 році Генеральною Асамблеєю ООН прийнято Декларацію прав дитини, у якій передбачено десять основних принципів, що стосуються основних прав дитини. ООН шляхом прийняття Декларації закликала усіх фізичних і юридичних осіб, держави дотримуватися цих норм [33]. Порівнюючи ці два важливі документи у сфері визнання та охорони дитинства, слід зазначити, що Декларація прав дитини 1959 р. регулює більш ширші права дитини, які охоплюють різні сфери життя: й економічну, й соціальну, культурну.

14 грудня 1974 року прийнято Декларацію про захист жінок і дітей в надзвичайних обставинах і в період збройних конфліктів, у якій жорстоке та нелюдське поводження дітьми з жінками вважалися злочинами [34]. Отже, дитинство визнано пріоритетною цінністю й охоронялося міжнародними стандартами. Проте, незважаючи, на покращення становища захисту прав дитини залишалися випадки фізичного покарання останньої, зокрема в освітньому середовищі. Яскравим прикладом є справа «Тайєр проти Об'єднаного Королівства». 7 березня 1972 р. Тайєр - п'ятнадцятирічний учень,

був засуджений ювенальним судом м. Каслтауна до трьох ударів різькою. Тайер оскаржив дане рішення, проте лише у частині медичного огляду, яке було направлене на встановлення стану здоров'я дитини для застосування до нього проголошеного судом покарання. Після «позитивного» висновку лікарів, Тайер у поліцейському відділі, у присутності батька та лікаря, зазнав удари різькою [95].

У другій половині ХХ ст. з'являються дослідження П. Хайнемана та Д. Олвеуса, які вже присвячені булінгу (мобінгу) серед учнів. Слід зазначити, що в законодавстві перша згадка про булінг містилася в англійському законі про освіту Шкільних стандартах та Рамковому акті 1988, де зазначалися форми булінгу серед учнів [20].

Наголошуємо, що наприкінці ХХ ст. століття з'являється посада омбудсмена з прав дитини, головним завданням якого є захист прав дитини.

Українська держава з часів прийняття незалежності дотримувалась міжнародних стандартів у протидії насильства над дітьми. Підтвердженням вищевикладеного є ратифікація Україною Конвенції про права дитини, де наголошувалося про необхідність вжиття усіх законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства з боку осіб, які турбуються про дитину (Постанова Верховної Ради України 27 лютого 1991 року Україна) [142]. У 2001 році Верховна Рада України визнала охорону дитинства загальнонаціональним пріоритетом та передбачила захист дитини від усіх форм насильства [139]. На нашу думку, прийняття саме цього закону стало відправною точкою боротьби зі насиллям щодо дітей на законодавчому та національному рівнях.

З ратифікацією Європейської конвенції про здійснення прав дітей (від 3 серпня 2006 р) Україна засвідчила про готовність уживати всіх відповідних законодавчих, адміністративних та інших заходів для здійснення прав дітей [141]. Наказом Міністерства освіти і науки України від 25. 12.2006 № 844 визначено, що в основі жорстокого поводження з дітьми лежить

нерозуміння цінності дитини, відсутність системи демократичних цінностей, які визначають модель сімейного життя і родинного виховання в конкретній сім'ї [134]. У вищевказаному документі перелічено основні ознаки жорстокого поводження неповнолітнього та серед неповнолітніх, проте, в диспозиціях статей Кодексу України про адміністративні правопорушення чи Кримінального кодексу України не було прямо перераховано ці ознаки і до відповідальності притягувалися, як правило, за хуліганство.

З ратифікації Конвенції Ради Європи «Про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства» 20.06.2012 р. Україна забезпечила ефективне виконання положень вказаної Конвенції щодо запобігання сексуальній експлуатації та сексуальному насильству стосовно дітей і боротьба із цими явищами та захист прав дітей, які стали жертвами даного виду насилля на національному та міжнародному рівнях [143].

Прийнятий Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 р. передбачає фізичне, сексуальне, психологічне, економічне насильство у тому числі і до дитини [136].

Міністерство освіти і науки України розробило методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству, де у п. 2.3 наголосило на існуючу складну проблему як булінг, її наслідки та шляхи боротьби (лист від 18 травня 2018 року № 1/11- 5480) [89].

Таким чином, виділений нами шостий етап генезису адміністративної відповідальності за булінг (цькування) характеризується ратифікацією міжнародних договорів та прийняттям Україною нормативно – правових актів, які регулюють та захищають права дитини, у тому числі шляхом запровадження адміністративної відповідальності за порушення прав останньої. Механізм охорони дитинства через законодавчу базу та методичні рекомендації є цілком налагодженими, проте слабкою ланкою у даному механізмі була відсутність адміністративної відповідальності за таке правопорушення як булінг.

Сьомий етап – антибулінговий – історичного розвитку адміністративної відповідальності за булінг (цькування) пов'язуємо з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» від 18 грудня 2018 р. [135], який на законодавчому рівні закріпив поняття «булінг» та шляхом внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та доповнення ст. 173-4 - передбачено адміністративну відповідальність за цькування.

Отже, історія людства крізь призму пронизана жорстоким ставленням до дітей та серед них. Втішним є той факт, що й в усі часи існували шляхи запобігання цьому явищу. Україна зробила великий крок назустріч боротьбі з булінгом, шляхом запровадження відповідної правової відповідальності, у тому числі й адміністративної [119].

1.2. Соціально-правова природа булінгу (цькування)

Поняття «булінг» достатньо нове в українському законодавстві та в українському суспільстві, проте, це не можна сказати про саме явище. Вивчення соціально-правової природи булінгу (цькування) дасть змогу відповісти на ряд теоретичних питань, які у подальшому можуть бути основою для розробки й прийняття законодавчих та інших нормативно-правових актів.

Досліджуючи соціально-правову природу булінгу потрібно, на нашу точку зору, охарактеризувати такі категорії як «насильство», «насильство над дитиною», «фізичне насильство», «сексуальне насильство», «психологічне насильство», «жорстоке поводження з дитиною», «мобінг», «хейзинг», «сталкінг», «кібербулінг», «булінг (цькування)».

Необхідно звернути увагу на те, що категорію «наси́льство» досліджували як вітчизняні, так і міжнародні дослідники. Проте й досі на науковому просторі, відсутня єдина точка зору визначення цього поняття.

У Великій українській юридичній енциклопедії наводиться визначення поняття насильства як «протиправного діяння з боку однієї особи (осіб), спрямоване проти іншої особи (осіб), яке виражається у формі фізичного або психічного впливу (погрози, залякування, глузування тощо, наслідком чого є порушення прав та спричинення фізичної, майнової, психічної, моральної шкоди жертві або жертвам насильства» [82, с. 303].

У юридичній енциклопедії під «наси́льством» розуміється «умисний фізичний чи психологічний вплив однієї особи на іншу, проти її волі, що спричиняє цій особі фізичну, моральну, майнову шкоду, або містить у собі загрозу заподіяння зазначеної шкоди зі злочинною метою. Такий вплив на особу здійснюється вчиненням певних умисних діянь. Особа, яка вчиняє насильницькі діяння, усвідомлює їх характер, передбачає наслідки цих діянь і бажає або свідомо допускає їх настання» [100, с. 68].

Відповідно до Великого тлумачного словника сучасної української мови йде ототожнення термінів насилля і насильство: «насилля - те саме, що насильство-застосування фізичної сили до кого-небудь; застосування фізичної сили для досягнення чого-небудь; примусовий вплив на когось, щось» [21, с. 579]. Аналізуючи дане визначення слід зазначити, що автор акцентував увагу саме на фізичному впливі, не згадуючи про психологічний, що на нашу думку, не у повній мірі розкриває сутність поняття насильства.

На жаль, на сьогоднішній день, насильство існує і у мирний час та у мирних регіонах країни. Саме тому, його дослідженню приділяється значна увага науковців.

В. Л. Андрєєнкова, В. В. Байдик, Т. В. Войцях, О. А. Калашник зазначають, що «наси́льство – це будь-яке свідоме і навмисне (заздалегідь сплановане) застосування сили одного індивіда/групи людей проти

іншого/інших (найчастіше – беззахисного/их) з метою встановлення над ним(и) влади і контролю» [49, с. 35].

О. М. Ігнатов, Є. О. Гладкова визначають насильство «як енергетичний вплив на органи і тканини організму людини, їх фізіологічні функції, шляхом використання матеріальних факторів зовнішнього середовища (механічних, фізичних, хімічних і біологічних) та /або вплив на її психіку шляхом інформативного впливу, що вчиняється всупереч або поза її волі, здатний заподіяти смерть, фізичну або психічну травму (шкоду) а також обмежити свободу волевиявлення або дій людини» [189, с. 462-464].

І. І. Давидович визначає насильство як «умисна протиправна дія, яка полягає у впливі на тіло іншої людини, її психіку або свободу, що здійснюється всупереч волі потерпілого або поза його волею і здатна викликати негативні зміни в організмі потерпілого» [32, с. 8].

Слід зазначити, що існують декілька позицій щодо природи насильства, його «існування» в суспільстві.

І. Г. Лубенець, досліджуючи природу насильства, виділив декілька позицій: насильство є вродженою властивістю людини; насильство є результатом впливу соціального та культурного середовища, у якому живе людина. Дозволимо собі не погодитися зі твердженням дослідника, оскільки насильство не може бути вродженою властивістю людини, це є набуте у процесі життєдіяльності людини [82, с. 303].

Подібної думки й Ф. А. Меліков, який у своєму дисертаційному дослідженні, посилаючись на Н. В. Скретневу зазначає, що насильство в історичному процесі має двоякі функції: руйнівні та об'єднуючі [87, с. 19].

Л. Аларкон дає таке визначення поняттю «насильства як дії, що чиняться однією (або декількома) особами й характеризуються такими ознаками: здійснюються свідомо, спрямовані на досягнення певної мети; завдають шкоду (фізичну, моральну, матеріальну тощо) іншій особі; порушують права й свободи людини; той, хто здійснює насилля, має значні переваги (фізичні, психологічні, адміністративні тощо), це унеможливорює

ефективний захист жертви насилля» [208, с. 185]. Отже, з вищезазначених дефініцій випливає, що категорії насильства притаманні певні ознаки.

І. Г. Лубенець виділяє й ознаки, які притаманні насильству:

- соціальність. Насильство порушує встановлені соціальні норми поведінки;
- порушення волі іншої людини. Здійснюється всупереч чи поза волею людини та впливає на волевиявлення людини;
- суспільна небезпечність. Тобто діяння можуть заподіяти чи заподіяли істотну шкоду правам людини, окрім випадків правомірного застосування сили;
- винність. Насильство характеризується ставленням особи до вчиненого діяння (умисність чи необережність).
- форма вираження: дія або бездіяльність;
- протиправність. Порушення норм законодавства;
- шкідливі наслідки. Негативні наслідки різного характеру [82, с. 303-305].

Підтримуючи «позитивну» концепцію, В. С. Соловйов запропонував класифікацію насильства, а саме: насильство звіряче, яке здійснюють вбивці, розбійники; насильство людське, необхідно-допустимий примусовою організацією суспільства для зовнішніх благ життя; насильство диявольське (вторгнення громадської організації в духовне середовище людини з поганими намірами визначає злом та обманом). Отже, на думку дослідника для нормального функціонування суспільства, у ньому повинна існувати одна з цих концепцій насильства [87, с. 19].

Таких філософів як Кант, Гегель, Монтекс'є можна віднести до прихильників іншої концепції, які «негативно» ставилися до насильства. Вони наголошували про несправедливість застосування сили одного до іншого. Ч. Беккарія вважав, що дії направлені на прояв влади людини над людиною – тиранією [87, с. 19-20; 10].

Отже, існують різні позиції щодо ролі насилля у суспільному житті людини. На нашу точку зору, «позитивними» може виступати насилля у випадку захисту свого життя та здоров'я, а також своїх близьких і рідних, а в усіх інших випадках – насилля – негативне явище. Тому, на наш погляд, з ним потрібно вести боротьбу на різних взаємопов'язаних рівнях: індивідуальному, суспільному, державному, міжнародному.

З проведеного дослідження дефініції «насильства» ми бачимо, що відсутня однозначна позиція вчених: одні з них її криміналізують, а інші – декриміналізують. Саме тому, у межах нашого дослідження, ми вважаємо запропонувати власну дефініцію «насильства», яку доцільно трактувати у адміністративно-деліктній площині.

На нашу думку, під насильством необхідно розуміти вчинення дії або бездіяльність однієї(их) особи(іб) стосовно іншої (інших), яке виражається у формі фізичного, матеріального або психологічного впливу, що направлене на заподіяння шкоди.

Із запропонованої дефініції необхідно сформулювати ознаки насильства, якими є:

- дія або бездіяльність;
- вплив на волю людини: фізичний, економічний або психологічний;
- порушення прав і свобод людини;
- наявність шкідливих наслідків;
- протиправність.

З вищевизначеного ми бачимо, що насильство здійснюється над різними верствами населення, в тому числі й над дітьми. Вважаємо за доцільне здійснити власне характеристику «насильства над дітьми».

Характеризуючи *«насильства над дитиною»*, необхідно відзначити те, що відповідно до Методичних рекомендацій щодо запобігання та протидії насильству Міністерства освіти і науки України, воно визначається, як «широке поняття, що включає різні види поведінки батьків та опікунів,

інших родичів, вчителів, вихователів, будь-яких осіб, які старші або сильніші»[89].

У навчально-методичному посібнику «Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти» «насильство над дітьми» розуміється як фізичне, психологічне, сексуальне насильство або відсутність виховання та піклування про дітей батьками, особами-опікунами чи сторонніми людьми, які доглядають за дітьми. Насильство над дітьми може містити будь-яку дію насильницького характеру, нехтування, зловживання або нездатність, небажання чи невміння виховувати й опікуватися дітьми від батьків чи інших осіб, що призводить до фактичної або потенційної шкоди дитині. Може спостерігатися в сім'ї, у місці проживання дитини, на вулиці або в організаціях, школах чи громадах, з якими дитина взаємодіє [49, с. 36].

Американський дослідник Джон Філіп Дженкінс зазначає, що «насильство над дітьми» – це навмисне заподіяння їм болю та страждань через фізичне, сексуальне чи емоційне поводження [217].

Як бачимо, тлумачення правової категорії «насильство над дітьми» є досить складною конструкцією, яка потребує вивчення. Однієї зі складових цієї конструкції є така детермінанта як «дитина».

Визначення поняття «дитина» так само як і поняття «дорослий вік» змінюється в залежності від культурних особливостей кожної країни [39].

Так, у ст. 1 частини 1 Конвенції ООН «Про права дитини» зазначено, що дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше [142].

В загальному усі пріоритети щодо формулювання даної категорії відбуваються на підставі чинного законодавства.

Відповідно до ст. 6 Сімейного кодексу України «правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття», тобто до вісімнадцяти років [156].

Таким чином, аналізуючи запропоновані науковцями дефініції «наси́льство над дітьми» та тлумачення законодавства стосовно такої категорії осіб, як дитина пропонуємо власне визначення насильства над дітьми – це протиправна дія або бездіяльність особи (іб) направлена проти іншої (-их) осіб (и), яка (і) не досягла (и) вісімнадцятирічного віку, з метою завдання фізичної, моральної, матеріальної, сексуальної шкоди.

Дотримуючись тієї точки зору, що поняття «наси́льство» ширше за поняття «наси́льство над дитиною», а отже останньому притаманні такі ж ознаки, як і категорії «наси́льство». Проте, на нашу точку зору, специфічною ознакою, яка б відрізняла ці дві дефініції, у насильстві над дитиною є потерпілий – особа, яка не досягла вісімнадцятирічного віку.

Вважаємо за доцільне охарактеризувати види насильства, які застосовують до дитини.

Розглядаючи категорію «фізичне насильство», слід зазначити, що законодавчому рівні вищевказана дефініція не закріплена. У Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» визначено як «форма домашнього насильства, що включає ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, а також незаконне позбавлення волі, нанесення побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, вчинення інших правопорушень насильницького характеру» [136].

У методичних рекомендаціях Міністерства освіти і науки України щодо дефініції «фізичне насильство» вживається у декількох значеннях:

- як дії або відсутність дій з боку батьків або інших дорослих, що шкодять здоров'ю дитини, порушують її розвиток і позбавляють життя. Це можуть бути тілесні покарання, удари долонею, стусани, опіки, задушення, грубі хапання, штовхання, плювки, застосування палиці, паска, ножа, пістолета [89];

- як залучення дитини до вживання наркотиків, алкоголю, пропонування їй отруйних речовин або медичних препаратів, які викликають одурманювання (наприклад, снодійного, не виписаного лікарем), а також спроби задушення та потоплення [89];

- як фізичний напад (катування), воно майже завжди супроводжується словесними образами і психічною травмою [89].

На наукових просторах відсутня єдина точок зору дослідників стосовно даного визначення. Саме тому пропонуємо здійснити аналіз різноманітних наукових поглядів щодо даної категорії.

За О. М. Ігнатовим фізичне насильство являє собою «енергетичний вплив на органи і тканини (їх фізіологічні функції)» [55, с. 146]. Тобто автор розглядає фізичне насильство з біологічної сторони впливу на людину.

О. О. Дудоров, М. І. Хавронюк наголошують, що «фізичне насильство має таку назву через те, що виражається у фізичному впливі (контакті) на організм (тіло) потерпілої особи. Але такий вплив (контакт) може відбуватися за допомогою не лише механічних, оптичних, електричних, а й хімічних, біологічних чи інших чинників і, якщо потерпіла особа перебуває у свідомості, практично завжди поєднується із негативним впливом на психіку останньої (психічним або психологічним впливом), тобто і на її волю» [43, с. 71].

Л. М. Герасіна акцентує увагу на тому, що «фізичне насильство – це пряма фізична шкода, заподіяна людині у вигляді пошкоджень і травм (поранення, скалічення, вбивство)» [27, с. 39].

На нашу точку зору, під фізичним насильством необхідно розуміти протиправне діяння, яке заподіяне у вигляді фізичного впливу особи (іб) на організм іншої особи, що відбувається поза її волею.

Наступним різновидом насильства розглянемо сексуальне насильство, яке досить часто зустрічається під час насильства над дітьми, як у родині, так і поза її межами.

Так, Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» сексуальне насильство трактує як «форму домашнього насильства, що включає будь-які діяння сексуального характеру, вчинені стосовно повнолітньої особи без її згоди або стосовно дитини незалежно від її згоди, або в присутності дитини, примушування до акту сексуального характеру з третьою особою, а також інші правопорушення проти статевої свободи чи статевої недоторканості особи, у тому числі вчинені стосовно дитини або в її присутності» [136].

На наш погляд, дане формулювання досить змістовно переобтяжене.

О. В. Мірошніченко, Т. В. Михайліна досліджуючи насильство у невід’ємній ланці суспільства – сім’ї, під «сексуальним насильством» розуміють «протиправне посягання одного члена сім’ї на статеву недоторканість іншого члена сім’ї, а також дії сексуального характеру стосовно неповнолітнього члена сім’ї» [96, с. 45; 89].

Т. М. Хомич «сексуальне насильство» розуміє як підвид фізичного насильства, аргументуючи це тим, що сексуальне насильство з самого початку включає в себе і фізичне [193]. Проте, ми не погоджуємося з думкою науковця, адже сексуальне насильство не завжди поєднується з фізичним, а може виражатися, наприклад, у демонстрації непристойних жестів, або фотокарток чи відеороликів.

Л. М. Герасіна зазначає, що «сексуальне насильство» – це особливий вид психо-фізичного насильства над дорослою людиною чи дитиною [27, с. 39].

Як бачимо, зазначена категорія науковців розглядає сексуальне насильство у розрізі дорослого та дитячого насильства. Наше дослідження спрямовується на характеристику сексуального насильства над дитиною, саме тому, вважаємо за доцільне охарактеризувати цей різновид насильства.

Як бачимо, й у визначенні сексуального насильства над дітьми відсутнє одностайне розуміння. З метою удосконалення правової категорії пропонуємо власне визначення «сексуального насильства над дитиною», під

яким слід розуміти як різновид насильства, що виражається у протиправних діях сексуального характеру проти волі дитини.

Наступним різновидом насильства над дитиною є психологічне насильство, яке, на наш погляд, необхідно охарактеризувати та проаналізувати.

Характеризуючи категорію «психологічне насильство» звернемося до Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Так, психологічне насильство - форма домашнього насильства, що включає словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи [136]. Зауважимо, що думки науковців при визначенні поняття «психологічне насильство» є досить різними.

Так, В. О. Меркулова розуміє під «психологічним насильством» різновид насильства, особливістю якого є те, що об'єктом впливу є емоційний стан людини та його психічне здоров'я [88, с. 125].

Є. П. Ільїн зазначає, що «психологічне (емоційне) насильство» – це періодичний тривалий чи постійний психічний вплив на людину, який викликає психічну травму або призводить до формування у неї патологічних властивостей характеру, або гальмує розвиток особистості [54, с. 168].

Аналізуючи поняття «психологічне насильство», наведене Є. П. Ільїним, можна стверджувати, що автор виділяє одну з обов'язкових ознак цього явища - періодичність (повторювальність). Проте ми дотримуємося позиції, що для класифікації діяння, яке підпадає під ознаки психологічного насильства достатньо самого факту його вчинення. А ознака повторювальності при психологічному насильстві характерна

адміністративному правопорушенню (проступку) у сфері протидії булінгу (цькування).

О. О. Франчук, Л. В. Левицька зазначають, що «психологічне насильство» – вплив на психіку людини шляхом залякування, погроз, із тим щоб зламати волю потерпілого до опору, до відстоювання своїх прав та інтересів, в тому числі і моральний тиск, зневага, психологічне жорстоке поводження [192, с. 166].

На нашу точку зору, під психологічним (емоційним, моральним) насильством слід розуміти протиправні дії та бездіяльність особи, направлені на емоційний стан людини задля завдання шкоди психічному здоров'ю особи

Під психологічним насильством над дитиною пропонуємо розуміти протиправну дію або бездіяльність особи (іб) на дитину або третіх осіб (членів родини) з метою задати дитині психологічної шкоди, спрямованої на її емоційний стан.

Досліджуючи категорію «жорстоке поводження з дитиною» вважаємо за доцільне визначити поняття «жорстокість».

Так, у Великому тлумачному словнику між поняттями «жорстокість» та «жорстокий» ставлять знак рівності і трактують як такий «який виявляє суворість, різкість, немилосердність, лютість; безсердечність, безжалісність; який виражає злобу, суворість; грізний, страшний, жакливий, тяжкий» [23, с. 278].

Н. В. Кулакова сутність поняття «жорстокість» вбачає як різко негативна властивість характеру особи, що виявляється у заподіянні іншій особі (групі осіб), а також тваринам фізичних чи моральних страждань [189, с. 227].

Відповідно до Енциклопедії для фахівців соціальної сфери «жорстоке поводження з дітьми» визначається як «будь – які форми фізичного, психічного, сексуального або економічного та соціального насилля над дитиною в сім'ї або поза нею» [45, с. 268]. Тобто, автором в основу визначення «жорстоке поводження з дітьми» покладено форми насилля.

Законом України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. закріплено визначення «жорстоке поводження з дитиною» як «будь-які форми фізичного, психологічного, сексуального або економічного насильства над дитиною, зокрема домашнього насильства, а також будь-які незаконні угоди стосовно дитини, зокрема вербування, переміщення, переховування, передача або одержання дитини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану дитини» [139].

Тому під жорстоким поводженням з дитиною пропонуємо розуміти форму насильства, яке направлене на досягнення цілі шляхом фізичної та (або) психологічної та (або) матеріальної шкоди.

У зв'язку із розвитком суспільства, трансформаційними та євроінтеграційними процесами все частіше у повсякденному житті людини, у засобах масової інформації стало вживатися слово іншомовного походження «булінг», яке перекладається українською мовою як цькування, залякування. Проте на сьогоднішній день немає єдиної правової точки зору щодо його визначення, характерних ознак та сфери дії. Саме тому дослідження даної правової категорії є вкрай необхідним та актуальним в умовах сьогодення.

Так, всеукраїнське дослідження UNICEF проведене у лютому 2021 показало, що 67% дітей стикалися з випадками булінгу за останні 2-3 місяці, а 24 % українських школярів зараховують себе до жертв булінгу. Також статистика ігнорування булінгу школярами - спостерігачами не є втішною – становить 44 % [148]. Окрім цього, UNICEF наводить динаміку булінгу в Україні, де були ображені протягом останніх місяців - 2016 рік – 47% , 2017 рік – 42%, 2018 рік - 36%, 2019 рік – 38%, 2020 рік – 39% школярів. Порівняно з 2016 р. кількість жертв булінгу зменшилась, проте починаючи, з 2018 р. спостерігається тенденція до збільшення таких випадків. Станом на 2020 р. практично кожний другий школяр підтвердив власну участь в образах/знущаннях (47%). Що стосується кібербулінгу, то 21,1% учнів брали

участь у приниженні інших онлайн, причому похибка у відсотках з тими, кого ображали, становить 0,4 % (21,5%) [17].

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, Україна посідає 4 місце після Росії, Албанії та Білорусі за рівнем жорстокого поводження між однолітками. За даними Міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла Страда-Україна», на його «гарячу лінію» за перший квартал (січень–березень) звернулося 2, 3 % дітей за фактом вчинення булінгу, а за 2021 рік надійшло 38 417 дзвінків, з яких 11,2% були пов'язані з булінгом (приблизно 4 300 дзвінків) [51, с. 15]. Тобто приблизно 360 дзвінків щомісяця надходять за фактом вчинення булінгу.

Відповідно до результатів дослідження Українського інституту дослідження екстремізму (опитування «Главком»), оприлюднених у 2021 р., 40% опитуваних ставали жертвами булінгу при чому 48% дітей нікому не розповідали про це, 40% - соромляться цього, 22% - цькування вважають нормальним явищем [16].

За даними дослідження, проведеного Всеукраїнською громадською організацією «Жіночий консорціум України», – від 24% до 37 % дітей в школах потерпають від насильства і найвищий цей показник серед підлітків 12-14 років [42, с. 10].

На нашу точку зору, вказані відсотки є високими й потребують відповідної реакції держави, громадських організацій та усієї спільноти, направлених на протидію булінгу (цькування), надання інформативної та психологічної допомоги жертвам булінгу (цькування) та проведення просвітницької діяльності задля усвідомлення дітьми, що булінг - негативне явище, якого не має бути у громадському суспільстві.

За даними моніторингу Інституту модернізації змісту освіти, фахівці його психологічної служби у 2018–2019 роках ухвалили понад 86 тис. запитів від учасників освітнього процесу щодо протидії булінгу. Зокрема, від батьків надійшли 27 772 звернення, від педагогічних працівників – 23 108, дітей – 30 178 та інших зацікавлених осіб – 5 490 [92, с. 21-22].

За даними опитування HBSC серед дітей віком 10–17 років (2018 р.), 35% опитаних упродовж останніх двох місяців брали участь в ображенні/приниженні або знуванні над іншими, 37,9% – були жертвами образ, знувань, принижень інших підлітків. За даними опитування громадської думки «Насильство щодо дітей в Україні», проведеного Київським міжнародним інститутом соціології, тільки 35% дітей віком 12–17 років, які навчаються у школах, не зазнавали жодного виду насильства. За результатів опитування U-Report (травень 2016 р.), 89% опитаних підтвердили існування проблеми цькування в Україні. На думку U-репортерів, найчастіше знування та образи відбуваються у школі, при зустрічі (76%) та у соціальних мережах (33%), найменше – телефоном (3%). Основними причинами знування опитані визнали ігнорування дорослими цькування (39%) та особливості характеру певних дітей (26%). 48% опитаних U-репортерів зіштовхувалися з проявами насильства. При цьому, 62% опитаних страждали від агресії саме з боку однолітків, а приблизно 25 % – зазначали про насильство в сім'ї. До того ж третина опитаних (36%) нікому не розповідали про випадки цькування, які з ними траплялися, 38% – говорили про цю проблему батькам, 27% – ділилися з друзями. В українських школах також розповсюдженим є цькування за ознакою сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності. Так, за результатами національного дослідження шкільного середовища в Україні (2018 р.), 48,7% опитаних ЛГБТ-учнів та учениць почували себе у небезпеці в школі через свою сексуальну орієнтацію. 88,5% ЛГБТ-учнів та учениць зазнавали вербального цькування переважно через сексуальну орієнтацію та гендерну експресію; 53,5% – піддавалися фізичним знуванням; 13,9% – зазнали фізичних нападів [133, с. 8-9].

Дане дослідження є підтвердженням того, що булінг (цькування) проявляється у формі психологічного, фізичного, економічного та сексуального насильства, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій.

За даними громадської організації Ла Страда-Україна з 12 березня по 30 квітня 2020 року отримано 11507 звернень, серед яких 31,7% займають консультації з приводу насильства, жорстокого поводження з дитиною (3 648 звернень), 1,7 % щодо булінгу (196 звернень) [205].

Отже, аналізуючи наведені статистичні дані, слід зазначити про значну поширеність цього явища в освітньому середовищі та по всій території України, а отже, й потребує поглибленого його дослідження.

Щодо терміну булінг, то він походить від англійського дієслова «to bully». В Кембридзькому словнику англійської мови, дієслово «to bully» означає: хтось, хто завдає шкоди чи лякає когось іншого, часто протягом певного періоду, і часто змушує їх робити те, чого вони не хочуть робити [219].

В Оксфордському словнику дієслово «to bully» – це людина, яка звично прагне заподіяти шкоду або залякати тих, кого вважає вразливими [218].

На наукових просторах поняття булінг автори інтерпретують по-різному і розглядають у різних аспектах:

- як природний процес соціальної взаємодії між індивідами: одна людина (іноді декілька), які буденно зазнають нападів іншої людини (іноді декількох, але, зазвичай, не більше чотирьох), що викликає в жертви стан безпомічності й виключення з групи [154, с. 170];

- як сукупність соціальних, психологічних і педагогічних проблем, які породжують насилля з боку індивіда або групи стосовно індивіда, який не може захистити себе в ситуації яка склалася [154, с. 170];

- як владна поведінка, що проявляється в періодичному фізичному, психологічному, соціальному нападі сильнішого над тим, хто не має можливості захиститися, з метою заподіяти страждання для досягнення власного задоволення [154, с. 170]

Першим, хто ввів на науковому рівні поняття булінг та досліджував це соціальне явище був норвежський психолог Д. Ольвеус. Слід зазначити, що завдяки саме цьому науковцю проблема булінгу стала осягнута зором

багатьох вчених, предметом їх вивчення та запровадження шляхів боротьби з нею.

Д. Ольвеус розкриває сутність терміна «bullying» як «навмисна, систематично повторювальна, агресивна поведінка, що ґрунтується на нерівності соціальної влади або фізичної сили» [220, с. 1172]. Аналізуючи вищевказане визначення, можна зазначити, що норвежський дослідник визначає чотири важливі складові (ознаки), які притаманні цьому явищу в освітньому середовищі: агресивна поведінка; повторювальність діяння; нерівність сили; навмисність.

А. Ю. Гунько, Т. Г. Веретенко, аналізуючи наведене визначення «булінгу» Д. Ольвеусом, зазначають, що «автор чітко визначає головну відмінність випадкової бійки чи суперечки, коли учасники відносно рівні у своїх силах та мають однаковий соціальний статус, на відміну від ситуації булінгу – коли один учасник має значну перевагу у силі та статусі і завдає шкоду – слабшому, який не здатен себе захистити» та дають визначення поняття булінг: «використання своєї сили, статусу, соціального положення для залякування, заподіяно шкоду або приниження іншого, хто має меншу силу чи статус» [31].

О. М. Ожиєва зазначає, що булінг є новим поняття в житті сучасної людини. З повсякденного визначення це слово перетворилося в міжнародний термін і містить ряд проблем: соціальних, психологічних, юридичних і педагогічних [160, с. 14].

Проте ми дотримуємося тієї точки зору, що булінг – вікове явище, складовою якого є насилля над дітьми та дитяча жорстокість. Воно існувало в усі історичні періоди розвитку людства.

Дослідниця Л. Кішлі даючи визначення булінгу спирається на психо-емоційний стан людини, на її почуття. Вона зазначає, що «булінг – це агресивна поведінка, спрямована на приниження почуттів, висловлювання негативних емоцій та образливе оцінювання іншої людини». Науковці

О. Морозов, Д. Булда та М. Бородаєва дають визначення булінгу як агресивне переслідування одного з членів колективу іншими [92, с. 23].

Т. В. Доукіна визначає булінг як агресивну поведінку з боку однієї людини щодо іншої з метою заподіяти останній моральну або фізичну шкоду, принизити і в такий спосіб утвердити свою владу [111, с. 78].

Згідно з CDC (Centers for Disease Control and Prevention) булінг – це будь-яка агресивна поведінка однієї людини чи групи людей, які не є родичами жертви, що повторюється неодноразово або має очевидні передумови для повторення [133].

Отже, вищезазначені науковці характеризують булінг як агресивну поведінку однієї особи на іншу.

І. Г. Лубенець зазначає: «першим офіційним визначенням булінгу, яким стали послуговуватися у судовій практиці у Великій Британії, стало визначення Т. Р. Хелда: «Булінг - це тривале фізичне або психологічне насильство, яке чинить одна особа або група осіб стосовно особи, яка нездатна захистити себе в даній ситуації, з усвідомленим бажанням завдати болю, лякати або спричинити стрес іншій особі». Національна асоціація шкільних працівників США дає таке визначення поняття булінгу: «Булінг – це динамічні і повторювальні моделі вербальної або невербальної поведінки, що здійснюється одним учнем або групою учнів стосовно іншого учня, спрямовані на навмисне завдання шкоди, при наявності реальної різниці в силі» [83, с. 65-66].

Таким чином, міжнародні дослідники розглядають булінг як агресивну поведінку однієї особи на іншу; як систематичне психологічне та фізичне насильство.

Вітчизняна вчена Н. О. Прібиткова робить акцент на тому, що булінг у світовій практиці визначається як прояв дискримінації дитини, що виражається у фізичних і психічних формах насильства [132, с. 58].

В українському законодавстві булінг (цькування) трактується як діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному,

економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого [62].

Виходячи з визначення, запропонованого законодавцем, потерпілим від булінгу (цькування) може бути малолітні чи неповнолітні особи, або інші учасники освітнього процесу, які зазнали цькування виключно від таких осіб. Слід зазначити, що учасниками освітнього процесу у вищих навчальних закладах, є особи, які досягли повноліття і також можуть бути і булерами і «жертвами» булінгу. Також, зустрічають непоодинокі випадки коли від однієї і тієї ж особи - булера страждають й неповнолітні (малолітні) й інші учасники освітнього процесу одночасно.

Підтвердженням вищесказаного є результати проведення соціологічного опитування здобувачів вищої освіти у м. Києві, Дніпрі, Запоріжжі, Одесі та Львові: 42.2% зазначили, що стикалися з випадками булінгу (цькування) в освітньому середовищі, з яких 18.5% зазначають про випадки булінгу (цькування) у вищих навчальних закладах (Додаток А).

З метою удосконалення чинного законодавства, вважаємо за доцільне ч. 1 ст. 173- 4 КУпАП викласти у наступній редакції: булінг (цькування, залякування)- це діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи (учнів (вихованців)) або повнолітньої (здобувача вищої освіти) та (або) такими особами стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого.

З метою ґрунтовної адміністративно – правової характеристики поняття булінг вважаємо за доцільне визначити його характерні ознаки, завдяки яким можна розмежовувати дане поняття від схожих за змістом

понять, що буде необхідним задля подальшої кваліфікації діяння та притягнення винних до відповідальності.

К. М. Плутицька, аналізуючи дослідження вчених у сфері булінгу зазначає наступні ознаки цього явища:

- навмисність. Ця ознака стосується лише характеру дії, а не наслідків. У цьому пункті авторка акцентує увагу саме на тому, що шкільний булінг вчиняють переважно неповнолітні, які усвідомлюють характер свого діяння, проте не завжди розуміють та передбачають результат своєї поведінки - наслідки до яких такі діяння можуть привести. Тому розрізняє «навмисність» та «умисел» (усвідомлення особою суспільно небезпечного характеру свого діяння (дії чи бездіяльності) передбачення його суспільно небезпечних наслідків і бажання або свідомого допущення їх настання);
- систематичність (повторюваність). Булінгом є лише ті дії, які систематично повторюються протягом певного часу;
- -агресивність. Така поведінка проявляється як у фізичному так і психологічному насильстві;
- булінг є поведінкою. Взаємодія суб'єкта з навколишнім середовищем, опосередкована зовнішньою (рухомою) і внутрішньою (психічною) активністю;
- наявність булінг – структури. Наявність булера, жертви, спостерігачів;
- уразливість жертви. Тобто наявний дисбаланс сил між кривдником і жертвою [111, с. 79].

Ми погоджуємося з запропонованими ознаками булінгу, проте вважаємо, що однією з головних ознак булінгу, яку не зазначає авторка, є наслідки для жертви у виді фізичного або психологічного насильства, що в свою чергу буде відрізняти від суміжних за змістом понять (наприклад, конфлікту, суперечки).

Е. Роланд також визначає ознаку булінгу, наголошуючи, що булінг - соціальна система, яка включає переслідувача, жертву, а також сторонніх

спостерігачів [5]. Тобто, науковець зазначає лише сторони (учасників) булінгу, що, на нашу думку, не розкриває в повній мірі загально-правові ознаки булінгу (цькування).

Д. Ольвеус виділяє три ознаки булінгу: агресивність та навмисність; систематичність або повторюваність; дисбаланс сил [220].

Українська дослідниця А. Король зазначає, що усі дії кривдника, попри різні сценарії поведінки мають спільні риси (тобто також зазначає притаманні ознаки цьому соціальному явищу):

- дисбаланс влади. Булер та жертва обов'язково різні за соціальним статусом, фізичною чи психологічною адаптованістю до середовища, різної статі, раси, релігії, сексуальної орієнтації тощо;

- намір нашкодити. Умисел викликати фізичний чи психологічний біль у жертви;

- погроза подальшої агресії. Тобто розуміння подальшої систематичності таких дій [73, с. 85]. Дозволимо собі не погодитись із дослідником щодо такої ознаки булінгу, яка включає дисбаланс влади. Ми вважаємо цю ознаку не обґрунтованою та недоцільною для її застосування.

Дослідниця Л. Кішлі виділяє сім ознак булінгу:

- емоційне приниження включає вербальні і невербальні способи вираження;

- продовження емоційно образливої і принизливої поведінки впродовж тривалого періоду;

- непривітна і недовірлива поведінка також класифікується як булінг;

- втручання у приватне життя людини;

- погіршення психологічного і фізичного стану людини, на яку спрямована агресія;

- намір завдати шкоду іншій людині, що дозволяє чи сприяє, щоб ця людина пережила травмуючі події;

- агресор займає вище становище ніж його жертва і відповідно дозволяє собі дії, що принижують гідність і завдають моральної або фізичної шкоди іншій людині [84, с. 127-128].

Д. А. Сорочан пропонує наступні ознаки булінгу:

- він не є відокремленою поведінкою, заснованою на таких змінних, як статус, влада або конкуренція. Це соціальна поведінка, що проявляється у відносно стійких групах і здатна залучати інших; емоційне приниження включає вербальні (негативно забарвлені висловлювання, використання підвищеного тону, крик, звинувачення у помилках, приниження здобутків і досягнень людини) та невербальні способи вираження (зневажливий погляд, мовчазне засудження, образливі жести тощо); продовження емоційно образливої та принизливої поведінки, ігнорування у колективі впродовж тривалого періоду. Така систематична поведінка агресора сприяє відчуттю самоприниження жертви; втручання у приватне життя людини. Наприклад, якщо агресор принижує або якимсь чином «торкається» приватного життя жертви (слід зауважити, що в нашому випадку жертва – це завжди неповнолітня особа, у якої зазвичай психологічний стан хиткий і яка легко піддається на провокаційну поведінку з боку агресора), то такі діяння також слід розцінювати як булінг; якщо наслідком агресивного, негативного ставлення до людини є погіршення психологічного і фізичного стану цієї людини, то така поведінка визначається як булінг; якщо агресор має намір завдати шкоду іншій людині або дозволяє чи сприяє, щоб ця людина пережила травмуючі події, ця поведінка є булінгом; агресор займає вище становище, ніж його жертва, і відповідно дозволяє собі дії, які принижують гідність і завдають моральної або фізичної шкоди іншій людині [160]. Таким чином, аналіз запропонованих Д. А. Сорочаном ознак булінгу дає змогу зробити висновок, що автор виділяє наступні характерні риси (ознаки) булінгу: соціальна поведінка; вербальні і невербальні способи вираження; систематичність (тривалість); втручання в приватне життя; наслідки; умисел; дисбаланс сил.

На нашу думку, всі перераховані ознаки мають місце в сукупності при характеристиці булінгу. Проте, на сьогоднішній день, ще й досі немає законодавчо закріплених обов'язкових ознак цього явища.

У Законі України «Про освіту» ці ознаки зазначені лише як «типові»:

- систематичність (повторюваність) діяння;
- наявність сторін – кривдник (булер), потерпілий (жертва булінгу), спостерігачі (за наявності);
- дії або бездіяльність кривдника, наслідком яких є заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страх, тривога, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника, та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого [138].

Тому для розмежування булінгу від суміжних за змістом понять та вірної кваліфікації діяння, яке підпадає під ознаки діяння, передбаченого ст. 173 -4 КУпАП та аналізуючи точки зору науковців пропонуємо внести зміни до законодавства шляхом закріплення обов'язкових ознак булінгу: у Законі України «Про освіту» (Відомості Верховної Ради України, 2017 р., № 38-39, ст. 380): пункт 3-1 ст. 1 другий абзац замінити новим наступного змісту:

Обов'язковими ознаками булінгу (цькування) є:

- наявність суб'єкта булінгу (кривдник, агресор (булер) - учасник освітнього процесу, який вчиняє булінг (цькування) щодо іншого учасника освітнього процесу) та об'єкта булінгу, якими є потерпілий (жертва булінгу - малолітня чи неповнолітня особа (учні, вихованці), або повнолітня особа (здобувачі вищої освіти) та інші учасники освітнього процесу), а також можлива присутність третіх осіб: спостерігачів (за наявності);
- систематичність (повторюваність) діяння (дії або бездіяльності);
- демонстративність;
- наслідки (у вигляді психічної та(або) фізичної, економічної (майнової), сексуальної шкоди) або можливість їх настання (за наявності 1-3 ознак) [118, с.190-193].

Охарактеризуємо кожну з них:

1. Суб'єкт (кривдник, агресор (булер), об'єкт булінгу - потерпілий (жертва булінгу), спостерігачі (за наявності);

Наказом Міністерства освіти і науки України від 28 грудня 2019 р. № 1646 «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти» затверджено порядок реагування на випадки булінгу (цькування) і терміни зазначені у п. 1 вживаються у таких значеннях:

«кривдник (булер) – учасник освітнього процесу, в тому числі малолітня чи неповнолітня особа, яка вчиняє булінг (цькування) щодо іншого учасника освітнього процесу;

потерпілий (жертва булінгу) – учасник освітнього процесу, в тому числі малолітня чи неповнолітня особа, щодо якої було вчинено булінг (цькування);

спостерігачі – свідки та (або) безпосередні очевидці випадку булінгу (цькування);

сторони булінгу (цькування) – безпосередні учасники випадку: кривдник (булер), потерпілий (жертва булінгу), спостерігачі (за наявності)» [36].

2. Систематичність (повторюваність) діяння (дії або бездіяльності);

Кодексом України про адміністративні правопорушення повторність правопорушення визначається як повторне вчинення протягом року адміністративного правопорушення, відповідальність за яке передбачена відповідними статтями КУпАП та визначається за фактами винесених постанов у справах про адміністративні правопорушення, які набрали законної сили [62].

Для характеристики повторювальності саме булінгу слід, на нашу думку, трактувати як неодночасне вчинення однією і тією ж особою (агресором) стосовно іншої певної особи (жертви булінгу) двох або більше діянь, передбачених диспозицією ст. 173-4 КУпАП.

3. Демонстративність. Зважаючи на те, що малолітні та неповнолітні учасники освітнього процесу, які вчиняють булінг, у силу своїх фізіологічних та певних психологічних особливостей у повній мірі не усвідомлюють можливість та тяжкість настання наслідків для жертви, необхідно закріпити обов'язкову ознаку булінгу (цькування) як «демонстративність», яка характеризує б як лише діяння учасника, так і діяння й наслідки: бажання або допущення їх настання. Тобто, у кожному конкретному випадку, суб'єктивна сторона діяння може характеризуватися як ставлення особи лише до дії (усвідомлення суспільної небезпеки), так і до дії і наслідків (їх передбачення та бажання настання).

4. Наслідки (у вигляді психічної та(або) фізичної, економічної (майнової), сексуальної шкоди) або можливість їх настання (за наявності 1-3 ознак).

Як зазначає науковець А. Король наслідки булінгу окрім короткострокового впливу мають і довгострокову дію [73].

Слід зазначити, що існують декілька видів булінгу. Так, зарубіжні вчені Д. Ольвеус, Е. Роланд, П. Сміт, та інші виділяють такі види булінгу: фізичний, вербальний та соціальний [31].

І. І. Сидорук розділяє булінг на фізичний і психологічний, причому до останнього виду включає: «вербальний булінг (знаряддям слугує голос (образливе ім'я, з яким постійно звертаються до жертви, обзивання, поширення образливих чуток і т. д.); образливі жести або дії; залякування (використання агресивної мови тіла й інтонацій голосу для того, щоб змусити жертву здійснювати або не здійснювати що-небудь); ізоляція (жертву навмисне ізолює, виганяє або ігнорує частина учнів або весь клас); активне неприйняття (виникає у відповідь на ініціативу, що походить від жертви, кривдники дають зрозуміти, що вона ніхто, що її думка нічого не означає, роблять її «цапом відбувайлом»); пасивне неприйняття (виникає лише в певних ситуаціях, коли треба вибрати когось у команду, групу, сісти за парту, прийняти в гру, діти відмовляються: «З ним не буду!»); ігнорування

(не звертають уваги, не спілкуються, не помічають, забувають, не проявляють відкритої агресії, але й не цікавляться); вимагання (грошей, їжі, інших речей); пошкодження та інші дії з майном (крадіжка, грабіж, ховання особистих речей жертви); кібербулінг (приниження за допомогою мобільних телефонів, Інтернету, інших електронних пристроїв (пересилання неоднозначних зображень і фотографій, обзивання, поширення чуток тощо))» [154, с. 171].

К. А. Алексанян у роботі «Адміністративно-правові заходи щодо запобігання булінгу учасників освітнього процесу в Україні» виділяє наступні види булінгу : «фізичний, психологічний, економічний булінг, у рамках яких можливий кібербулінг (як субформа булінгу), безпосередній та непрямий булінг тощо» [5].

Окрім вищезазначених видів булінгу існує інша точка зору щодо даного питання і виділяють такі форми (види) булінгу: фізичний, словесний і соціальний, причому акцентується увагу на тому, що два останні найбільш розповсюджені [72].

Н. В. Тілікіна, в залежності від специфіки групи булінгу, зазначає наступні його види: вербальний; фізичний; соціальні дії; економічний; сексуальний; електронний або кібербулінг [183, с. 5] .

І. Г. Лубенець визначає, що у більшості випадків виділяють два види шкільного насильства (булінгу): фізичний і психологічний, а інші існують в залежності від критерій класифікації [83].

Інтерпретація ст. 173-4 КУпАП дає змогу стверджувати, що законодавець виділяє такі види булінгу: психологічний, фізичний, економічний, сексуальний та кібербулінг [62].

Як бачимо, те, що різновидом булінгу (цькування) за допомогою сучасних електронних технологій є кібербулінг, який на сьогоднішні є актуальним і досить швидко поширюється.

Слід зазначити, що на законодавчому рівні досі не визначене поняття «кібербулінгу», а наукова спільнота трактує його по – різному.

Так, Л. А. Найдьонова зазначає, що «кібербулінг» – це новітня форма агресії, що передбачає жорстокі дії з метою дошкулити, нашкодити, принизити людину з використанням інформаційно-комунікаційних засобів: мобільних телефонів, електронної пошти, соціальних мереж тощо [99, с. 9].

Т. В. Миронюк, А. К. Запорожець вважають, що «кібербулінг» – це новітня форма протиправної поведінки, яка виявляється в агресивних, жорстоких діях з метою дошкулити, нашкодити, принизити людину, використовуючи інформаційно-комунікаційні засоби: мобільні телефони, електронну пошту, соціальні мережі тощо [91, с. 282].

Як бачимо, у наукових колах відсутнє однозначне розуміння «кібербулінгу». Саме тому, з метою ефективної реалізації законодавчих актів, чіткого визначення та однозначного тлумачення категорії «кібербулінг», вважаємо за доцільне, ст. 173 – 4 КУпАП доповнити авторською дефініцією «кібербулінг - це діяння (дії/ бездіяльність), які полягають у тривалому психологічному, сексуальному, економічному насильстві в online – середовищі із застосуванням засобів електронних комунікацій».

Аналіз поняття «булінгу» та судової практики дає змогу встановити сферу дії закону щодо протидії булінгу. Так, виходячи з визначення, надане законодавством, можна стверджувати, що межі вчинення протиправного діяння в рамках адміністративного правопорушення є освітнє середовище, яке своєю чергою обмежується навчальним закладом. Проте, як свідчать приклади з судової практики, то такий вид булінгу як кібербулінг, може вчинятися й поза межами навчального закладу та у будь-який час. Отже, сфера дії закону щодо протидії булінгу не повинна обмежуватися шкільним подвір'ям та не повинна мати часових рамок.

Саме тому, необхідно налагодити механізм захисту дітей й поза освітнім процесом: під час відпочинку та оздоровлення, зайняттям тренуванням чи спортом, здобуванням позашкільної культурної чи мистецької освіти, а також перебуваючи в online – середовищі.

Тому пропонуємо, в інтерпретації ст. 173 -4 КУпАП «учасник освітнього процесу» розуміти особу, яка навчається у навчальних закладах апріорі і може вчиняти булінг (цькування) як під час освітнього процесу, так й поза ним (або місце вчинення булінгу (цькування) пропонуємо вважати громадське місце та (або) Інтернет – середовище).

Аналізуючи суспільно-негативні явища булінгу та кібербулінгу можна виділити декілька відмінностей: по-перше, у засобах вчинення правопорушення; по-друге, у просторі вчинення; по-третє, у специфічних ознаках. Охарактеризуємо кожен з них:

- якщо булінг вчиняється за допомогою вербальних і невербальних засобів, то кібербулінг – із застосуванням засобів електронних комунікацій (e-mail, Telegram, Viber, Instagram, You Tube, Google, WhatsApp, Tik-Tok та інші);

- при булінгу агресор і жертва (спостерігачі за наявності) знаходяться в одному фізичному просторі й дії агресора вчиняються «тут і зараз», так зване «контактне насильство», то в online - середовищі діє «безконтактне насильство», та є можливість перегляду негативного контенту тривалий час, що є наслідком довгострокової шкоди для жертви;

- обов'язкові ознаками булінгу, на нашу точку зору, притаманні і кібербулінгу - як одному з видів вчинення булінгу. За відсутності хоча б однієї з ознак, відповідальність за булінг, а отже й кібербулінг неможлива [121, с. 136-139];

Проте вчені, окрім вище зазначених нами ознак, виділяють також анонімність агресора (ів) та широку аудиторію, що є специфічними ознаками кібербулінгу [20, с. 157].

Слід зазначити, що в Україні з'являється нова термінологія слів іншомовного походження, які суміжні з поняттям «булінг»: «мобінг», «хейзинг», «сталкінг» та інші, які набувають все більшого поширення в українському суспільстві.

Відповідно до зазначеного, вважаємо за доцільне коротко охарактеризувати кожну детермінанту.

Слід зауважити, що на законодавчому рівні дефініції вищезазначених понять не закріплені. На науковому просторі дослідники інтерпретують дані визначення по – різному.

У 1978 р. психолог Х. Лейман уперше використав поняття «мобінг», яким став позначати цькування на робочим місці. У своєму дослідженні Х. Лейман порівнюючи «мобінг» і «булінг» зазначає відмінність – у кількості суб'єктів небезпечного діяння: при «мобінгу» - колектив, група осіб, при «булінгу» – цькування з боку однієї людини [198, с. 131-132].

О. В. Качмар досліджуючи явище «мобінгу» визначає його спрямованість: горизонтальну – «це моральне переслідування на рівні однієї професійної групи або одного структурного підрозділу» та вертикальну – «являє собою моральне переслідування по вертикалі управління персоналом». Окрім цього автор виділяє й види «мобінгу»: свідомі (умисні) та несвідомі (стихійні) [58, с. 58].

Необхідно відзначити досить широку характеристику мобінгу, яку запропонував О.В. Качмар, але вона стосується лише структурних підрозділів під час управління персоналом, а не усіх трудових колективів.

Л. В. Щетініна, С. Г. Рудакова, К. О. Дробинська під «мобінгом» розуміють «форму психологічного насильства, яка полягає в тривалому та систематичному цькуванні працівника в колективі, сексуальному домаганні, психологічному тиску» [204, с. 319].

Тобто, вищезазначені науковці під «мобінгом» розуміють форму психологічного насильства у робочому колективі.

О. А. Трюхан визначає «мобінг» як один з різновидів морального насильства у трудовому колективі. Дослідниця виділяє дві форми мобінгу : «босинг» - «керівник проти підлеглого» та «стафінг» - «підлеглі проти керівника» [187, с. 43].

К. Б. Марисюк під «мобінгом» розуміє «систематичне цькування, психологічний терор, форма зниження авторитету, форма психологічного тиску у виді цькування співробітника у колективі, зазвичай із метою його звільнення» [93, с. 134].

Л. Ю. Тімофєєва наголошує, що «мобінг» – це соціальне явище, яке має безпосереднє відношення до трудової діяльності людини і застосовується в контексті морального та психологічного переслідування [185, с. 248].

На нашу точку зору, під «мобінгом» необхідно розуміти тривалий (систематичний) психологічний та економічний тиск у межах трудових відносин, з метою приниження честі та гідності працівника та його репутації, або досягнення певної цілі.

Аналізуючи вищезазначені дефініції дослідників, можна зробити висновок, що «мобінгу» як і «булінгу» притаманна певна структура, форми та ознаки. Головною відмінністю цих двох понять, на нашу точку зору, є сфера дії протиправного діяння: для мобінгу - осередком є трудовий колектив, для булінгу – освітнє середовище.

Характеризуючи категорію «хейзинг» зауважимо, що відповідно до англійського словника для учнів [216] під «hazing» розуміють як дідівщину, яка проводиться в рамках ритуалу, тобто для того, щоб стати членом групи пересуватися по ієрархії, або отримати певний «титул» у суспільств чи групі.

Є. С. Зеленський, О. М. Карпенко вважають, що «хейзинг – це жорстокі жарти в ритуальній формі під час ініціації при вступі в певну групу» [53, с. 227].

У статуті Арканзанського університету (штат Арканзас, США) під «хейзингом» розуміють «будь-які психічні чи фізичні вимоги, прохання або зобов'язання, покладені на будь-яку особу, які можуть навмисно або ненавмисно спричинити дискомфорт, біль, переляк, ганьбу, травму або які принижують особистість з метою ініціювання, прийняття, приєднання до або як умова подальшого членства в групі чи організації». За ступенем тяжкості виділять «Subtle», «Harassment», «Violent» хейзингу.

«Subtle» - легка форма «хейзingu», сприймається як само собою зрозуміле або приймається як «нешкідлива» чи безглузда. Прикладом може бути носіння безглуздих речей, виконання непотрібних доручень тощо [215].

«Harassment» середня форма «хейзенгу» що викликає неприємності, бентежить, розчаровує та викликає надмірний стрес для нових членів. Прикладом може слугувати постійне підвищення голосу – крик, виконання іншими членами групи «чужих» домашніх справ тощо [215].

«Violent» тяжка форма «хейзенгу», що полягає у поведінці, яка може спричинити фізичну, емоційну та/або психологічну шкоду. Тобто супроводжується фізичним, психологічним насиллям. Як приклад, клеймування, гоління частини тіла та інші [215].

Пропонуємо власну дефініцію «хейзингу» - як вимушені негативні дії фізичного, психологічного, матеріального характеру, з метою прийняття чи подальшого членства у групі. Прояви «хейзингу» можуть бути у будь-яких суспільно- організованих колективах: у армії, школі, ліцеї, вищих навчальних закладах, у місцях позбавлення волі, спортивних гуртках тощо.

Порівнюючи «булінг» та «хейзинг» слід зазначити, що сфера дії останнього ширша, і не обмежується лише освітнім середовищем. Крім того, «хейзинг» поділяється за ступенем тяжкості шкоди, на відміну від булінгу.

Одне із суміжних понять з «булінгом» є «сталкінг».

Сталкінг (англ. *stalking* від *stalk* – переслідувати) – небажана нав'язлива поведінка щодо особи у формі її переслідування чи спостереження за її діями з метою домагання чи залякування [165].

Під «сталкінгом» розуміють форму насильства, що полягає у нав'язливому переслідуванні жертви. Тривалі дії, що викликають в об'єкта переслідування відчуття страху, неспокою та хвилювання за власну безпеку [162].

О. Г. Сторубльонкова, В. Л. Самуткін у своєму дослідженні зазначають, що поняття «сталкінг» уперше з'явилося у науці у 1921 р. завдяки психіатру Г.Г. де Клерамбо. Проте «сталкінг» як тип поведінки

існував завжди, перша згадка про таку поведінку описувалася ще античній літературі, де, наприклад, у Феокріпа «Циклоп» людоїд переслідував свою кохану. Науковці вважають, що «сталкінг» полягає в умисних недоброзичливих і повторюваних діях, що вживаються для переслідування іншої людини [169].

Аналізуючи наявні літературні джерела та позиції авторів щодо розуміння такого негативного явища як «сталкінг», постає питання «Чи може «сталкінг» бути однією з форм «булінгу», виступати як засіб (переслідування) для заподіяння психічної шкоди учаснику освітнього процесу?». Очевидно, що так. Саме тому, під «сталкінгом» потрібно розуміти форму насильства, у тому числі й булінгу, який полягає у переслідуванні жертви.

Таким чином, аналіз сутності та соціально – правової природи булінгу (цькування) дає змогу стверджувати, що законодавче закріплення «булінгу» має суттєве значення для антибулінгової програми в Україні. Проте, й досі існують певні недоліки, які обмежують діяльність уповноважених органів для притягнення особи до відповідальності та вірної кваліфікації діяння, яке підпадає під ознаки ст. 173 – 4 КУпАП.

1.3. Адміністративна відповідальність за булінг (цькування) в Україні: поняття та ознаки

Найважливішим завданням української держави є захист прав людини, у тому числі й дитини, оскільки від цього залежить її розвиток та майбутнє в цілому, адже вкладаючи ресурси в дитинство, держава зміцнює майбутні продуктивні сили, забезпечує економічний та духовний розвиток суспільства. Слід зазначити, що адміністративна відповідальність за булінг (цькування) в Україні взагалі не була предметом окремого дослідження, а розглядалася фрагментарно, в рамках насильства в сім'ї, зокрема насильства над дітьми.

Отже, на сьогодні досі не сформовано поняття та ознаки адміністративної відповідальності за булінг (цькування), що й зумовило актуальність теми.

Досліджуючи категорію «адміністративна відповідальність за булінг (цькування)» вважаємо за доцільне визначити поняття «юридична відповідальність» «адміністративна відповідальність», «адміністративна відповідальність неповнолітніх», «адміністративна відповідальність малолітніх», та безпосередньо, «адміністративна відповідальність за булінг (цькування)».

Дослідження категорії «юридична відповідальність» характеризується плюралізмом наукових точок зору.

У широкому значенні юридична відповідальність – це закріплений у законодавстві і забезпечуваний державою юридичний обов'язок правопорушника зазнати примусового позбавлення певних цінностей, що йому належали [157, с. 112].

На думку М. М. Терещука юридична відповідальність - це застосування заходів державного примусу до правопорушника для відновлення правопорядку та покарання особи, що вчинила правопорушення [180, с. 18].

І. В. Зелена, проаналізувавши погляди науковців стосовно юридичної відповідальності, прийшла до висновків, що «вона розглядається як відповідальність за минуле (негативний аспект) та за майбутнє (позитивний аспект). Зміст негативного аспекту юридичної відповідальності визначається наслідками за соціально шкідливі діяння, позитивний же аспект юридичної відповідальності виходить з правомірності діяння та є найбільш бажаною формою відповідальності в суспільстві» [52, с. 14]. Тобто, автор характеризує юридичну відповідальність через каральний та профілактичний аспект.

О. Є. Степанова зазначає, що юридична відповідальність є правовим інститутом, за допомогою якого держава, в особі своїх органів, здійснює особливе управління суспільством через правову регламентацію дій суб'єктів права в регулятивних правовідносинах щодо належного виконання ними

своїх обов'язків і через подальше застосування примусових заходів до порушників цієї правової регламентації [168, с. 124].

Аналізуючи вищезазначені погляди авторів щодо категорії «юридична відповідальність» можна виділити єдину позицію щодо її характеристики: як реакція держави на протиправні діяння особи.

На нашу точку зору, юридична відповідальність - це правовий інститут, за допомогою якого уповноважені суб'єкти застосовують до правопорушника заходи державного примусу у відповідності санкції передбачених правовою нормою.

Самостійним видом юридичної відповідальності є адміністративна відповідальність. Варто зауважити, що дефініція «адміністративна відповідальність» вивчалися багатьма науковцями, проте, й досі, як правило, вона має дослідницький характер, а в чинному законодавстві визначення поняття зазначеної категорії - відсутнє, хоча глава 2 КУпАП має назву «Адміністративне правопорушення і адміністративна відповідальність». При цьому, не дивлячись на вагомий внесок науковців в юриспруденції чи повсякденному житті щодо визначення «адміністративної відповідальності», має бути законодавчо закріплене зазначене поняття, яке при цьому набуває юридичного значення.

Дослідження поняття «адміністративна відповідальність» цікавило вчених в усі часи, починаючи з його розуміння як такого.

Так, І. В. Тимошенко зазначає, що науковці, у переважній більшості, поняття «адміністративна відповідальність» зводили до фундаментального положення – застосування та реалізація санкцій у випадку правопорушення, інші – реалізація мір адміністративного стягнення та поновлюючі заходи в адміністративному праві; третя група авторів наголошувала, що «адміністративна відповідальність» є реалізацією заходів стягнення, запобіжних та відновлювальних заходів:

- О. С. Іоффе і М. Д. Шаргородський визначають, що прийняттям Основ законодавства про адміністративні правопорушення -

«адміністративна відповідальність» визначалась як заходи державного примусу, заснованої на юридичному і громадському осуді поведінки правопорушника і виражалась у встановленні для нього певних негативних наслідків у вигляді обмежень особистого чи майнового порядку.

- В. М. Манохин, Ю. С. Адушкін розуміють «адміністративну відповідальність» як інститут адміністративного примусу, що здійснюється уповноваженими особами із застосуванням адміністративних стягнень за переліком ст. 12 Основ за адміністративні правопорушення й визнаються особливою частиною Кодексів про адміністративні правопорушення та деякими іншими актами [182].

На наш погляд, не доречно зводити адміністративну відповідальність лише до заходів примусу. Ми вважаємо, що вона носить і превентивний характер.

Стосовно становлення та розвитку «адміністративної відповідальності» в незалежній Україні доцільно визначити те, що цю категорію досліджувало багато вчених, проте й досі відсутня єдина точка зору науковців щодо її розуміння та трактування:

Ю. П. Битяк та В. В. Зуй формулюють адміністративну відповідальність як вид юридичної відповідальності, встановлений за порушення адміністративно-правових норм на основі застосування адміністративних стягнень [12, с.121].

Дозволимо собі зауважити на тому, що зазначені науковці не вбачають у категорії «адміністративна відповідальність» застосування заходів впливу, а лише використовують адміністративні стягнення під час застосування адміністративної відповідальності.

В. І. Дьордйай, Н. В. Ігнатко, М. М. Гецко вважають, що «адміністративна відповідальність - це передбачене законодавством, примусове, з додержанням встановленої процедури, застосування правомочним суб'єктом до осіб, які вчинили адміністративні проступки заходів впливу, реалізація яких юридично визнана» [44, с. 10].

Дозволимо собі відзначити те, що науковці при визначенні поняття «адміністративна відповідальність» у зміст заходів впливу вкладають застосування адміністративних стягнень, що є, на наш погляд, не зовсім доречним.

С. В. Надобко відзначає, що адміністративна відповідальність – це особливий вид юридичної відповідальності, що є специфічною формою реагування уповноважених державою органами чи їх посадових осіб на суб'єктів, що вчинили адміністративні правопорушення шляхом застосування в адміністративному порядку заходів матеріального чи морального впливу – адміністративних стягнень, а у випадках прямо передбачених законом – заходів впливу [98, с. 227].

Дана категорія, на наш погляд, є термінологічно переобтяженою у частині «заходів матеріального чи морального впливу – адміністративних стягнень, а у випадках прямо передбачених законом – заходів впливу». Ми вважаємо, що доречно було б визначити наступним чином: «в адміністративному порядку адміністративних стягнень і заходів впливу», що не буде переобтяжувати дану дефініцію. Позитивним у цьому трактуванні вбачаємо те, що науковцем вже визначено і адміністративні стягнення та заходи впливу при застосуванні адміністративної відповідальності.

О. Г. Стрельченко під «адміністративною відповідальністю» розуміє примусове процесуальне застосування суб'єктом публічної адміністрації заходів адміністративного впливу до особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, передбачених законодавством за вчинення адміністративного проступку [176, с. 267; 174, с. 24; 171, с. 180; 170; 172, с. 398; 175, с. 154].

Таким чином, аналізуючи вищенаведені позиції дослідників стосовно «адміністративної відповідальності», простежується єдина позиція – застосування санкцій за адміністративне правопорушення. На нашу точку зору, за адміністративну відповідальність мають застосовуватися не лише адміністративні стягнення, а й інші заходи впливу до правопорушника.

В межах нашого дослідження, вважаємо за потрібне запропонувати власну дефініцію «адміністративної відповідальності» з метою її правового закріплення: адміністративна відповідальність - це вид державного примусу, що реалізується в передбаченій законом процесуальній формі за вчинення адміністративного правопорушення (проступку) та полягає в застосуванні адміністративних стягнень та інших заходів впливу до правопорушника.

Саме тому, пропонуємо доповнити ст. 9 КУпАП поняттям «адміністративна відповідальність».

Характеризуючи категорію «адміністративна відповідальність неповнолітніх» звернемося до наукових позицій вітчизняних дослідників.

Так, Л. Л. Савранчук під адміністративною відповідальністю неповнолітніх розуміє реакцію держави в особі уповноважених нею органів чи посадових осіб на протиправну поведінку неповнолітніх осіб (віком від 16 до 18 років), що полягає в застосуванні до них адміністративних стягнень та заходів впливу відповідно до адміністративного законодавства [151, с. 247].

О. М. Резнік зазначає, що «адміністративною відповідальністю неповнолітніх є врегульовані нормами адміністративного права суспільні відносини, що мають місце під час застосування в певному порядку та у відповідний спосіб суддями районних, районних у містах, міських або міськрайонних судів заходів впливу до осіб віком від 16 до 18 років у разі вчинення ними адміністративних правопорушень та які тягнуть за собою для цих осіб обтяжливі наслідки переважно виховного характеру» [149, с. 56].

Дозволимо собі не погодитися з автором у частині визначення адміністративної відповідальності як «суспільні відносини, що мають місце під час застосування в певному порядку та у відповідний спосіб суддями районних, районних у містах, міських або міськрайонних судів заходів впливу до осіб віком від 16 до 18 років у разі вчинення ними адміністративних правопорушень та які тягнуть за собою для цих осіб обтяжливі наслідки переважно виховного характеру», а це є реакцією держави на протиправні дії або бездіяльність.

О. Л. Чернецький наголошує, що «адміністративною відповідальністю неповнолітніх є примусове застосування суддями районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судів заходів впливу, а в деяких випадках і адміністративних стягнень, які тягнуть за собою для цих осіб обтяжливі наслідки як правило морального характеру і накладаються на підставах і в особливому порядку, встановлених нормами адміністративного права» [199, с. 443].

На наш погляд, запропоноване автором визначення є змістовно переобтяжене. Ми вважаємо, що у контексті вищевикладеного, доречно було б визначити «адміністративну відповідальність неповнолітніх» як примусове застосування встановленими нормами адміністративного права, у законодавчому порядку заходів впливу на протиправну поведінку осіб віком від 16 до 18 років.

На нашу точку зору, найбільш вдалим визначенням адміністративної відповідальності неповнолітніх, яке запропоноване О. В. Горбач: «регламентована адміністративно-правовими нормами реакція з боку уповноважених суб'єктів на діяння неповнолітніх осіб, що проявилися в порушенні ними, встановлених законом заборон або невиконанні, покладених на них обов'язків, що виражається в застосуванні до винних осіб заходів впливу у вигляді позбавлення особистого або майнового характеру» [30, с. 89-90].

Таким чином, аналізуючи наявні дефініції адміністративної відповідальності неповнолітніх, простежуються основні ознаки: вчинення адміністративного правопорушення (проступку); як реакція держави – застосування відповідних санкцій (що є й основою для адміністративної відповідальності в цілому); вік суб'єктів адміністративного правопорушення (проступку) – неповнолітніх - від 16 до 18 років.

Отже, під адміністративною відповідальністю неповнолітніх пропонуємо розуміти вид юридичної відповідальності, який полягає в застосуванні заходів впливу відповідно до діючого законодавства за

вчинення адміністративного правопорушення (проступку) неповнолітньою (-іми) особою (-ми) віком від 16 до 18 років.

Наступною категорією для характеристики є «адміністративна відповідальність за булінг (цькування)». Необхідно відзначити те, що дана категорія є досить новою та взагалі недослідженою як на науковому, так і на законодавчому рівні.

Досліджуючи категорію «адміністративна відповідальність за булінг (цькування)» вважаємо за доцільне відзначити перш за все те, що відповідно до ст. 173-4 КУпАП булінгом (цькуванням) визначено діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого [62].

Для вірного застосування ст. 173-4 КУпАП, необхідно, на нашу думку, правильно розуміти визначення «малолітні особи» та «неповнолітні особи».

Так, відповідно до Закону України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» термін «неповнолітні» вживається у значенні «громадяни до 18 років» [144]. Сімейним кодексом України визначено вікові рамки для малолітньої, так і неповнолітньої. Так, малолітні особи – це особи віком до 14 років, а неповнолітні - віком від 14 до 18 років [156]. Ч. 1 ст. 31 Цивільного кодексу України визначено, що малолітня особа - фізична особа, яка не досягла 14 років, а ч. 1 ст. 32 зазначено, що неповнолітня особа - це фізична особа віком від 14 до 18 років [196]. Кодексом законів про працю України (ст. 187) визначено, що неповнолітні – це особи, що не досягли 18 років [61]. Отже, констатуємо факт різного тлумачення, здавалося б простих істин: визначення поняття «неповнолітні», що у свою чергу може призвести до виникнення

проблемних ситуацій під час застосування різного роду відповідальності [120].

Варто зазначити, що поняття «малолітні» та «неповнолітні» особи пов'язані з їх дієздатністю - здатністю набувати певні прав та нести обов'язки [120].

Кодексом України про адміністративні правопорушення визначено вікову межу адміністративної відповідальності неповнолітніх. Так, відповідно до ст. 12 КУпАП адміністративної відповідальності підлягають особи, які досягли на момент вчинення адміністративного правопорушення шістнадцятирічного віку й до останніх застосовуються відповідні заходи впливу (ст. 13 КУпАП) [62].

Отже, законодавець, у гіпотезі ст. 173-4 КУпАП застосовує спеціальне значення терміну неповнолітній з зазначенням конкретного вікового діапазону: «неповнолітні віком від 14 до 16 років»[120].

На нашу думку, варто зазначити, що малолітні та неповнолітні особи, навіть якщо вони вчинили правопорушення, набувають привілейованого статусу. Так, аналіз статті 173-4 КУпАП дає змогу стверджувати, що за діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого (булінг) вчинене малолітніми або неповнолітніми особами віком від 14 до 16 років несуть відповідальність їх батьки або особи, що їх замінюють. Слід зазначити, що відповідно до ст. 52 Закону України «Про освіту» батьки здобувачів освіти – є учасниками освітнього процесу [120, с. 138-139].

Виходячи з вищенаведеного, у межах нашого дослідження пропонуємо визначення адміністративної відповідальності за булінг (цькування) – це різновид юридичної відповідальності, який полягає в застосуванні

адміністративних стягнень та заходів впливу до винних осіб (учасників освітнього процесу), які вчинили булінг (цькування) стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого [131].

Наголошуємо на тому, що з внесенням змін до КУпАП у частині запровадження адміністративної відповідальності за булінг (цькування), з'являється новий учасник адміністративно – правових відносин – малолітня особа (особа до 14 років).

У контексті викладеного, зазначаємо, що під адміністративною відповідальністю малолітніх осіб слід розуміти застосування адміністративних стягнень до батьків або осіб, що їх замінюють за діяння, що вчинила їх малолітня дитина (до 14 років).

Для повного та всебічного розуміння адміністративної відповідальності як такої, та адміністративної відповідальності за порушення законодавства у сфері протидії булінгу (цькуванню) на нашу думку, необхідно виділити її ознаки. На наш погляд «адміністративна відповідальність» та «адміністративна відповідальність за булінг (цькування)» є родо-видовою категорією, де «адміністративна відповідальність» є родовою, «адміністративна відповідальність за булінг (цькування)» – видовою. Саме тому, пропонуємо визначити ознаки «адміністративної відповідальності» на основі наукових пропозицій і сформулювати ознаки «адміністративної відповідальності за булінг (цькування)».

Р. Я. Заяць поділяє ознаки адміністративної відповідальності на два види: загальні та спеціальні. Так, до загальних ознак він відносить наступні: є одним з видів соціальної відповідальності як явища, суть якого полягає в охороні суспільних відносин та реакції з боку суспільства на порушення правових норм; спирається на державний примус та пов'язується з досягненням певної мети – перевиховання, покарання правопорушника та поновлення порушених прав; юридична відповідальність встановлюється лише нормативно правовими актами; настає лише за вчинені або вчинювані

правопорушення в разі встановлення складу правопорушення; здійснюється виключно уповноваженими державою компетентними органами відповідно до приписів матеріальних і процесуальних правових норм». До спеціальних ознак адміністративної відповідальності Р. Я. Заяць відносить адміністративне правопорушення (проступок) як підставу притягнення до відповідальності; публічний, державно – обов’язків характер; широке коло суб’єктів; накладення на правопорушників адміністративних стягнень; відсутність відносин службового підпорядкування; специфічна процедура притягнення до адміністративної відповідальності; правопорушниками можуть виступати як фізичні, так і юридичні особи; різна природа нормативно-правових актів, що регламентують адміністративну відповідальність [50, с. 18-19].

О. О. Кожевніков виділяє «базові» ознаки адміністративної відповідальності, якими є: вид юридичної відповідальності; основою є норми адміністративного права та інші нормативно – правові акти, які регулюють вказану сферу діяльності; адміністративна відповідальність настає виключно за здійснення фізичною чи юридичною особою правопорушення (проступку); притягнення до адміністративної відповідальності виключно уповноваженим колом осіб; настає у вигляді одного чи декілька адміністративних стягнень; правові процедури притягнення до адміністративної відповідальності особи [63, с. 16-18].

Аналізуючи сформульовані ознаки вітчизняних та зарубіжних дослідників зауважимо, що ознаки адміністративної відповідальності у цілому мають дещо спільні ознаки із юридичною, але й простежується їх індивідуальність. Так, у характеристиці спеціальних ознак адміністративної відповідальності простежується три основні фундаментальні основи, які на нашу думку, відрізняють її від інших видів відповідальності:

- порушення законодавчо закріпленої норми права, яка регулює сферу адміністративно – правових відносин (нормативна);

- безпосередньо вчинення правопорушення (проступку) фізичною чи юридичною особою (фактична);
- процедура притягнення до відповідальності та її реалізація (процесуальна).

Адміністративній відповідальності за порушення законодавства у сфері протидії булінгу (цькування), на нашу думку, притаманні базові та специфічні ознаки, які відрізняють його від інших видів правопорушень (проступків).

Так, до базових ознак адміністративної відповідальності за булінг (цькування), як різновиду адміністративної відповідальності, пропонуємо віднести наступні:

1. Наявність спеціального суб'єкта адміністративної відповідальності.

Так, відповідно до ст. 173-4 суб'єктами відповідальності за булінг (цькування) є учасники освітнього процесу. Статтею 52 Закону України «Про освіту» визначено цю категорію осіб: здобувачі освіти; педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники; батьки здобувачів освіти; фізичні особи, які провадять освітню діяльність; інші особи, передбачені спеціальними законами та залучені до освітнього процесу у порядку, що встановлюється закладом освіти [138].

Відповідно до п. 8 ч. 1 вищевказаного закону, здобувачами освіти є «вихованці, учні, студенти, курсанти, слухачі, стажисти, аспіранти (ад'юнкти), інші особи, які здобувають освіту за будь-яким видом та формою здобуття освіти».

Звертаємо увагу на тому, що до адміністративної відповідальності за булінг (цькування) можна притягнути вищезазначену категорію осіб, якщо вони вчинили протиправні діяння, які підпадають під ознаки булінгу (цькування) відносно малолітніх або неповнолітніх, або вчинення протиправного діяння малолітніми та (або) неповнолітніми відносно цих осіб.

2. Вчинення проступку у формі булінгу. Булінг (цькування) є протиправним, умисним діянням, що посягає на громадський порядок та як наслідок заподіює шкоду психічному і фізичному здоров'ю учасників освітнього процесу. Відповідальність за протиправні діяння за булінг (цькування) передбачена КУпАП.

3. Реакція держави у формі застосування адміністративних санкцій до винних осіб: заходів впливу до неповнолітніх чи застосування адміністративних стягнень до батьків або осіб, що їх замінюють, або керівника закладу освіти.

Специфічними ознаками адміністративної відповідальності за булінг (цькування) пропонуємо визнати наступні:

1. Виховний та майновий характер адміністративної відповідальності за булінг полягає у перевихованні малолітнього/ неповнолітнього шляхом застосування відповідних заходів впливу та з метою недопущення повторного вчинення правопорушення (проступків). Статтею 24 -1 КУпАП встановлено, що до осіб віком від шістнадцяти до вісімнадцяти років, які вчинили адміністративні правопорушення, можуть бути застосовані такі заходи впливу: 1) зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення у потерпілого; 2) попередження; 3) догана або сувора догана; 4) передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічному або трудовому колективу за їх згодою, а також окремим громадянам на їх прохання [62]. Проте, санкцією ст. 173- 4 КУпАП передбачено штраф (грошове стягнення, що накладається на громадян, посадових та юридичних осіб за адміністративні правопорушення у випадках і розмірі, встановлених КУпАП та іншими законами України (ст. 27 КУпАП)), або громадські роботи (громадські роботи полягають у виконанні особою, яка вчинила адміністративне правопорушення, у вільний від роботи чи навчання час безоплатних суспільно корисних робіт, вид яких визначають органи місцевого самоврядування (ст. 30-1 КУпАП)). Отже, неповнолітні, за вчинення булінгу (цькування) несуть відповідальність на загальних

підставах, але до останніх не може застосовуватися адміністративний арешт (ст. 32 КУпАП) [120].

2. Специфіка відповідальності суб'єкта – неповнолітнього.

Відповідальність несуть треті особи за правопорушення (булінг (цькування)), яке ними не було скоєне – батьки, або особи, що їх замінюють. Адміністративна відповідальність батьків або осіб, що їх замінюють за вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 173-4 КУпАП їх малолітніми або неповнолітніми дітьми віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років пов'язана з юридичним фактом. Отже, адміністративна відповідальність зазначених суб'єктів за ст. 173-4 КУпАП настає лише за наявності протиправної поведінки малолітньої / неповнолітньої особи й не потребує доведення вини батьків за невиконання чи неналежне виконання своїх юридичних обов'язків із виховання дітей і нагляду за ними [120].

Ще однією особливістю є те, що у відповідності до ст. 13 КУпАП та з урахуванням характеру вчиненого правопорушення та особи правопорушника до осіб віком від шістнадцяти до вісімнадцяти років, у тому числі які вчинили булінг (цькування) можуть бути застосовані заходи впливу, передбачені статтею 24-1 КУпАП [120].

3. Судовий характер розгляду проваджень про адміністративні правопорушення за булінг (цькування) в Україні.

Відповідно до ст. 213 КУпАП справи про адміністративні правопорушення розглядаються адміністративними комісіями при виконавчих комітетах сільських, селищних, міських рад; виконавчими комітетами (а в населених пунктах, де не створено виконавчих комітетів, - виконавчими органами, що виконують їх повноваження) сільських, селищних, міських рад та їх посадовими особами, уповноваженими на те КУпАП; районними, районними у місті, міськими чи міськрайонними судами (суддями), а у випадках, передбачених КУпАП, місцевими адміністративними та господарськими судами, апеляційними судами, Верховним Судом; органами Національної поліції, органами державних

інспекцій та іншими органами (посадовими особами), уповноваженими на те КУпАП [62]. При цьому розгляд справ у сфері протидії булінгу (цькування) в Україні здійснюється виключно суддями районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судів.

4. Неможливість заміни кримінальної відповідальності адміністративною.

Адміністративна відповідальність за булінг (цькування) в Україні настає у тому випадку, якщо у діяннях учасників освітнього процесу не вбачаються ознаки злочину, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України.

Так, у випадках коли булер (кривдник) завдав своїй жертві тілесні ушкодження (фізичний вид булінгу), які визначаються як тяжкі або середньої тяжкості, то відповідальність буде нести за ст. 121 або 122 Кримінального кодексу України відповідно [76; 126, с. 162-166].

Таким чином, адміністративна відповідальність за булінг (цькування) є видовою категорією адміністративної відповідальності взагалі, що має як базові, так і специфічні ознаки, які притаманні та виокремлюють останню з - поміж інших видів правопорушень (проступків).

Характеристика зазначених нами специфічних ознак адміністративної відповідальності за булінг (цькування) дає змогу стверджувати про її виховну та попереджувальну спрямованість.

1.4 Принципи адміністративної відповідальності за булінг (цькування) в Україні

Забезпечення адміністративної відповідальності за булінг (цькування) здійснюється у повній мірі завдяки дотриманню її принципів.

Відповідно до академічного тлумачного словника української мови, принцип – основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку та ін.[115].

Отже, принцип – це вихідне положення, ідеї, початок, основа будь - якого вчення.

С. М. Клепіков зазначає, що «принцип» має кілька значень:

- «основне вихідне положення якої-небудь теорії, вчення, науки, світогляду, політичної організації;
- внутрішнє переконання людини, що визначає його ставлення до дійсності, норми поведінки та діяльності;
- основа пристрої або дії будь-якого приладу, машини тощо» [60, с. 35].

Слід зазначити, що наразі, немає єдиного розуміння категорії «принципи адміністративної відповідальності», це може бути пов'язане із тим, що по – перше, немає єдиної точки зору розуміння категорії «адміністративна відповідальність», по – друге, присутнє внутрішнє переконання людини (суб'єктивний фактор) при дослідженні та розумінні законодавчої бази, яка відповідала вимогам часу.

Так, на думку О. Г. Стрельченко принципи адміністративної відповідальності – це основні положення, закріплені в Конституції та інших законах України, на яких базується порядок притягнення винних осіб до адміністративної відповідальності [173]. Тобто, у визначені науковця наголошено на необхідності закріплення принципів адміністративної відповідальності у нормативно – правових актах.

Подібної точки зору й Ю. В. Кононенко, який зазначає, що принципи адміністративної відповідальності – це основоположні ідеї, закріплені нормами адміністративного права, які відображають сутність, призначення і зміст адміністративної-правової відповідальності, закономірності її розвитку та реалізації [69, с. 83].

Як помічаємо, що ні на законодавчому, ні на науковому рівні не сформульовано розуміння принципів адміністративної відповідальності за

булінг (цькування). Тому назріла необхідність у формулюванні авторської категорії «принципи адміністративної відповідальності за булінг (цькування)» під якою пропонуємо розуміти основоположні ідеї, що відображені в нормах права та на яких базується діяльність уповноважених суб'єктів, спрямована на притягнення до відповідальності винних осіб за булінг (цькування).

Необхідно відзначити те, що принципи реалізації адміністративної відповідальності за булінг (цькування) в Україні ґрунтуються на загальних принципах адміністративної відповідальності: верховенство права, законності, обґрунтованості, своєчасності, справедливості, гуманізму, рівності перед законом тощо.

Вважаємо за доцільне, у межах нашого дослідження, охарактеризувати загальні принципи адміністративної відповідальності:

Принцип верховенства права адміністративної відповідальності полягає у тому, що адміністративна відповідальність у матеріальному і процесуальному аспекті повинна відповідати правовому закону, а він у свою чергу - загальним тенденціям, потребам розвитку суспільства і людини.

Конституційний Суд України у своєму рішенні наголосив, що: « ...в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Верховенство права - це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України» [163].

Згідно з поглядом Т. О. Чепульченко, верховенство права - це реальне відображення нормальної ситуації випереджувального розвитку природних прав людини порівняно з розвитком системи об'єктивного юридичного права та й правової системи. Суб'єктивне право, природні права людини завжди вищі, перші, оскільки мають «вести» за собою об'єктивне юридичне право. Різницю між правом (jus) і законом (lex) вбачали ще стародавні римські юристи, які вважали, що в разі розходження між цими явищами «lex» необхідно було приводити у відповідність з «jus». Саме це й має на меті ствердити принцип верховенства права [197, с. 186]. Таким чином, авторка акцентує увагу на тому, що право є історично першим від закону та «дух» закону та «буква» закону не повинні мати розбіжностей.

Таким чином, лише праву може надаватися законна сила і воно повинно бути основою законів держави.

Принцип законності адміністративної відповідальності закріплено у ст. 7 КУпАп та на думку, Х.П. Ярмачі полягає у тому, що застосування адміністративної відповідальності здійснюється на підставах і в порядку, визначеному законом» [211, с. 108]. Критерієм принципу законності адміністративної відповідальності є дотримання усіма суб'єктами адміністративного права вимог, які містять у нормативно – правових актах, які регулюють адміністративно правові відносини [210, с. 111].

С. М. Клепіков зазначає, що принцип законності, означає всі дії законодавчих органів суб'єктів держави з підготовки та прийняття нормативних правових актів, а також самі ці акти повинні ґрунтуватися на Конституції і бути прийняті відповідно і на підставі Кодексу про адміністративні правопорушення [60, с.27].

Отже, сутність принципу законності адміністративної відповідальності полягає у застосуванні норм адміністративного права чи їх реалізація повинна відповідати Конституції України та чинним нормативно – правовим актам.

Принцип рівності перед законом виявляється в тому, що усі особи, незалежно від незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, або іншого становища підлягає притягненню до адміністративної відповідальності відповідно до діючого адміністративного законодавства.

Принцип обґрунтованості полягає у тому, що будь-яке свавільне, без ретельного зібрання та вивчення матеріалів провадження, притягнення особи до адміністративної відповідальності не допускається. Цей принцип прямо не закріплений у адміністративному законодавстві, але впливає з його норм та реалізується судовою системою. Прикладом реалізації даного принципу є постанова Першотравневого районного суду м. Чернівці [112]. Фабула справи полягає у наступному: до суду надійшли адміністративні матеріали, від Головного управління Національної поліції в Чернівецькій області Чернівецького відділення поліції про притягнення до адміністративної відповідальності за ст. 184 ч. 1 КУпАП М., яка ухилилася від виконання обов'язків, передбачених ст.184 Сімейного кодексу України по виховуванню свого малолітнього сина К, внаслідок чого останній спільно з іншими учнями ЗОШ №16 вчинив булінг. Суддя керуючись тим, що у КУпАП наявна спеціальна стаття, якою регламентована відповідальність за вчинення булінгу і саме за цією статтею повинні кваліфікуватись дії особи у разі вчинення дій, які підпадають під ознаки булінгу та у змісті протоколу суть адміністративного правопорушення, викладена в загальних рисах без конкретизації об'єктивних ознак складу адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 173-4 КУпАП зокрема, в протоколі не зазначено які саме насильницькі дії були вчинені порушником по відношенню до потерпілого, які наслідки викликали вказані дії у потерпілого і чи були вони взагалі, чи мало діяння систематичний характер, якщо так – то в який період часу, з конкретною вказівкою на час кожної події. Керуючись принципом

обґрунтованості суддя повернула матеріали адміністративної справи на доопрацювання.

Принцип своєчасності полягає у непорушенні термінів притягнення особи до адміністративної відповідальності, так званих строків давності.

Так, відповідно до ст. 38 КУпАП «адміністративне стягнення може бути накладено не пізніше як через два місяці з дня вчинення правопорушення, а при триваючому правопорушенні – не пізніше як через два місяці з дня його виявлення, за винятком випадків, коли справи про адміністративні правопорушення відповідно до цього Кодексу підвідомчі суду (судді). Якщо справи про адміністративні правопорушення відповідно до цього Кодексу чи інших законів підвідомчі суду (судді), стягнення може бути накладено не пізніше як через три місяці з дня вчинення правопорушення, а при триваючому правопорушенні – не пізніше як через три місяці з дня його виявлення, крім справ про адміністративні правопорушення, зазначені у частинах третій – шостій цієї статті» [62]. Отже, після спливу терміну давності, адміністративні стягнення не накладаються.

Принцип справедливості полягає у тому, що покарання повинно бути прямо пропорційне тяжкості вчинення злочину. Провина повинна відповідати покаранню, а покарання – провині. Відповідно до ст. 61 Конституції України, особа двічі не може притягатися до відповідальності за одне й те саме правопорушення [71].

Цікавою є точка зору О. О. Головченко, яка співвідносить принцип справедливості з принципом законності, керуючись тим, що закон і є апріорі справедливим [29, с. 7].

Відрізняється точка зору А. А. Хорева стосовно ототожнення законності і справедливості: «законність - це формальний принцип (принцип організації діяльності), а справедливість - це змістовний принцип (принцип діяльності), оскільки він визначає сам зміст правової норми» [194, с. 192].

Принцип гуманізму, за О. Г. Стрельченко, полягає в повазі до гідності і прав особи. Виходячи з принципу гуманізму, чиновникам забороняється,

прикриваючись формальними процесуальними приписами, принижувати гідність особи, ущемляти її найменші потреби й інтереси. Правозастосування існує лише для того, щоб реалізувати права та обов'язки громадян. А засоби, як відомо, повинні відповідати меті – безпечному існуванню та розвитку особи в суспільстві. Вибір процедурних форм, що не відповідають цій меті, гальмує або взагалі заважає реалізації ідей гуманізму. Крім того, гуманізм є критерієм правильності рішення, а також виявляється в обставинах, що виключають провадження в справі про адміністративне правопорушення (наприклад, неосудність особи в стані крайньої необхідності). Достеменно визначена істина у справі має оцінюватись згідно з моральними принципами» [173]. Тобто, головна ідея принципу гуманізму полягає у непорушені честі та гідності особи при реалізації її прав та обов'язків.

Окрім загальних принципів адміністративної відповідальності, можна виділити й характерологічний, який притаманний саме такому правопорушенню як булінг (цькування): поєднання індивідуалізації та деіндивідуалізації покарання.

Принцип індивідуалізації полягає у тому, що правозастосовні органи повинні у повній мірі та належним чином зібрати та дослідити усі наявні докази факту вчинення адміністративного правопорушення саме цією особою, яка у подальшому буде притягнута до відповідальності, спираючись на ступінь суспільно – небезпечності правопорушення та особу правопорушника. Проте аналіз законодавства у сфері протидії булінгу (цькування) та судової практики дає змогу стверджувати, що до адміністративної відповідальності за правопорушення, передбачене ст. 173-4 КУпАП вчинене малолітніми або неповнолітніми особами віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років, притягаються їх батьки або особи, що їх замінюють. Виходячи з цього, можна стверджувати про принцип деіндивідуалізації покарання за булінг (цькування), суть якого полягає у тому, що відповідальність несуть треті особи, за діяння, яке ним по факту, не було вчинене, так звана «трансмisiя» відповідальності [129].

Таким чином, принципи адміністративної відповідальності за булінг (цькування) можна класифікувати на загальні, які притаманні нормам адміністративного права та характерологічні – характерні лише для адміністративної відповідальності за булінг (цькування).

Висновки до розділу 1

Провівши аналіз адміністративно-правової характеристики адміністративної відповідальності за булінг (цькування) в Україні ми прийшли до наступних висновків:

Запропоновано історичні етапи становлення та розвитку адміністративної відповідальності за булінг (цькування) в Україні: 1 етап – інфантицидний (з появи людини до IX ст.); 2 етап – духовно - формаційний (X- XV ст.); 3 етап – деспотично - експлуататорський (XVI – початок XVII ст.); 4 етап – пом'якшуючий (XVII – XVIII ст.); 5 етап - правовстановлюючий (XIX ст.); 6 етап – дитинолюбний (XX – початок XXI ст.); 7 етап – антибулінговий (середина XXI ст. – по сьогодні).

Сформульовано авторську дефініцію адміністративної відповідальності за булінг (цькування) як різновид юридичної відповідальності, який полягає в застосуванні адміністративних стягнень та заходів впливу до винних осіб (учасників освітнього процесу), які вчинили булінг (цькування) стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого.

Виокремлено ознаки адміністративної відповідальності за булінг (цькування) як базові, так і специфічні, а саме: наявність спеціального суб'єкта адміністративної відповідальності; вчинення проступку у формі булінгу; реакція держави у формі застосування адміністративних санкцій до винних осіб; виховний та майновий характер адміністративної відповідальності за булінг (цькування); специфіка відповідальності суб'єкта – неповнолітнього; судовий характер розгляду проваджень про адміністративні

правопорушення за булінг (цькування) в Україні; неможливість заміни кримінальної відповідальності адміністративною.

Сформульовано визначення принципів адміністративної відповідальності за булінг (цькування) як основоположні ідеї, що відображені в нормах права та на яких базується діяльність уповноважених суб'єктів, спрямована на притягнення до відповідальності винних осіб за булінг (цькування).

Проаналізовано загальні принципи адміністративної відповідальності: верховенство права, законності, обґрунтованості, своєчасності, справедливості, гуманізму, рівності перед законом тощо та запропоновано характерологічний принцип адміністративної відповідальності за булінг (цькування): поєднання індивідуалізації та деіндивідуалізації покарання.

Запропоновано, внести зміни до чинного законодавства:

до КУпАП:

- ч. 1 ст. 173- 4 викласти у наступній редакції: «булінг (цькування, залякування)- це діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи (учнів (вихованців)) або повнолітньої (здобувача вищої освіти) та (або) такими особами стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого»;

- ст. 173 – 4 доповнити авторською дефініцією «кібербулінг - це діяння (дії/ бездіяльність), які полягають у тривалому психологічному, сексуальному, економічному насильстві в online – середовищі із застосуванням засобів електронних комунікацій»;

- ст. 9 викласти в наступній редакції: «адміністративна відповідальність – вид державного примусу, що реалізується в передбаченій законом процесуальній формі за вчинення адміністративного

правопорушення (проступку) та полягає в застосуванні адміністративних стягнень та інших заходів впливу до правопорушника»;

до Закону України «Про освіту»:

пункт 3-1 ст. 1 другий абзац замінити наступним змістом:
«Обов'язковими ознаками булінгу (цькування) є:

- наявність суб'єкта булінгу (кривдник, агресор (булер) - учасник освітнього процесу, який вчиняє булінг (цькування) щодо іншого учасника освітнього процесу) та об'єкта булінгу, якими є потерпілий (жертва булінгу - малолітня чи неповнолітня особа (учні, вихованці), або повнолітня особа (здобувачі вищої освіти) та інші учасники освітнього процесу), а також можлива присутність третіх осіб: спостерігачів (за наявності);

- систематичність (повторюваність) діяння (дії або бездіяльності);

- демонстративність;

наслідки (у вигляді психічної та (або) фізичної, економічної (майнової), сексуальної шкоди) або можливість їх настання (за наявності 1-3 ознак)».

РОЗДІЛ 2.

РЕАЛІЗАЦІЯ НОРМ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА БУЛІНГ (ЦЬКУВАННЯ) В УКРАЇНІ

2.1. Поняття та ознаки адміністративного правопорушення (проступку) за булінг (цькування)

Для розуміння поняття адміністративне правопорушення (проступок) у сфері протидії булінгу (цькуванню), на нашу точку зору, необхідно спочатку з'ясувати витoki його поняття в правовому та науковому полі.

Саме тому, доцільно визначити сутність правової категорії «правопорушення», «проступок», «адміністративний проступок», «кримінальний проступок», «адміністративне правопорушення (проступок) у сфері протидії булінгу (цькування)»

Словникові джерела трактують «правопорушення» як порушення права, злочин [102, с. 530].

Юридична енциклопедія зазначає, що правопорушення – це суспільно-небезпечне, шкідливе діяння (дія чи бездіяльність), яке порушує норму права. Йдеться про порушення встановленого правопорядку, невиконання покладених на фізичних і юридичних осіб обов'язків [179, с. 47-48].

Великий тлумачний словник сучасної української мови під правопорушенням розуміється порушення норм поведінки, встановлених законами чи іншими нормативними актами [22, с. 917]. Проступок – вчинок, що порушує які-небудь норми, правила поведінки, загальноприйнятий порядок; провина [22, с. 990].

Ми помічаємо, що словникові джерела, в основу розуміння «правопорушення» покладають суспільно-небезпечні діяння, які можна кваліфікувати як злочин або проступок.

В межах нашого дисертаційного дослідження, нас цікавить правова суть саме проступку.

Відповідно до Енциклопедичного словника «проступок» те саме, що й злочинне діяння [206, с. 494], а злочинне діяння у загальному, формальному розумінні – діяння, яке тягне за собою репресію у формі покарання. Злочин або проступок – діяння, яке полягає у собі перехід повної межі, відхилення від будь-якого правила, руйнування або заперечення будь-чого [207, с. 90].

У Великому юридичному словнику під проступком розуміється протиправне діяння (правопорушення) менш небезпечне, ніж кримінальне. До проступку відноситься : адміністративне правопорушення, цивільне правопорушення, а також дисциплінарний проступок. Синонім - делікт. У країнах, де відсутнє єдине поняття злочину, проступок є різновидом злочинного діяння (менш тяжке ніж сам злочин) [13, с. 499].

Таким чином, аналіз поняття «проступок» дає змогу стверджувати про його розуміння через ототожнення зі злочином, або ж останній виступає критерієм, відповідно до якого менш небезпечне діяння можна вважати проступком.

Підтвердженням вищесказаного можуть слугувати наукові погляди дослідників права. Так, Ю. П. Битяк також зазначає, що адміністративну відповідальність уведено замість кримінальної (декриміналізація). Здійснювана в процесі реформи кримінального права декриміналізація зумовлює подальше розширення сфери використання засобів адміністративного впливу. Одночасно збільшується і кількість правопорушень, за які поряд з дисциплінарними і цивільно-правовими заходами застосовуються адміністративні стягнення [2, с. 170].

В. К. Колпаков, досліджуючи історичний розвиток дефініції «адміністративне правопорушення» прийшов до висновку стосовно того, що раніше (до прийняття КУпАП 7 грудня 1984 р.) в Основах законодавства СРСР і союзних республік по адміністративному правопорушенню і в наукових колах, вважалося, що «адміністративні проступки» є різновидом адміністративно-правових порушень [67, с.240].

На наш погляд, не доцільно проступок розглядати лише у розрізі кримінального законодавства. Виникає питання: «яким чином застосовувати адміністративну відповідальність, якщо відсутнє трактування проступку у розрізі адміністративного законодавства?».

В контексті викладеного, на нашу точку зору, доречно зазначити про класифікацію правопорушення. Так, у Французькому кримінальному кодексі 1810 р. прослідковується поділ правопорушення на злочин, проступки та порушення; а у законодавстві Італії(1890 р.), Норвегії (1902 р.) наявний поділ правопорушення на злочин та порушення [203, с. 22]. Тобто можна стверджувати, що проступок та злочин є самостійним видом правопорушення.

В. К. Колпаков наголошує, що «правопорушення, як це впливає з самого терміна, є порушенням права, акт, що суперечить праву, його нормам, закону. Скоїти правопорушення – означає порушити право» [67, с. 239].

Дозволимо собі зазначити, що дане визначення має формальний характер, адже не розкривається його суть, яка полягає, на нашу точку зору, у попередженні та запобіганні шкідливого діяння, а також у відповідальності за нього.

Законодавче визначення адміністративного правопорушення (проступку) закріплено Кодексом України про адміністративні правопорушення і визначено як «протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність» [62]. Таким чином, законодавець офіційно визначив поняття «адміністративного правопорушення» та «адміністративного проступку» як синоніми. Проте, слід зазначити, що в науковому світі немає єдиної точки зору стосовно співвідношення цих понять: одні науковці підтримують позицію законодавця, інші – спростовують.

Так, Ю. П. Битяк зазначає, що «у законі одночасно наводяться два терміни: «адміністративне правопорушення» і «адміністративний проступок», але останній не є особливим різновидом адміністративних правопорушень» [2, с. 171]. Тобто автор синонімізує зазначені дефініції.

На нашу точку зору, найбільш доречно дає визначення «адміністративного правопорушення» М. А. Самбор, який визначає його як «правовідношення, в якому реалізується суспільно шкідливе діяння (дія або бездіяльність) особи, яка знаходить свій вираз у заборонних нормах у відносинах загальнодозволеного типу правового регулювання, або у недотриманні прямо передбачених у законі типів та правил поведінки у відносинах спеціально дозволеного типу правового регулювання, внаслідок яких суб'єктам заподіюється шкода, а норми права передбачають застосування до таких осіб відповідних видів юридичної відповідальності» [153, с. 42].

Вважаємо за доцільне, у межах дослідження, зазначити про наявний плюралізм думок стосовно адміністративного правопорушення.

Так, С. Л. Дембіцька під адміністративним правопорушенням (деліктом) розуміє «протиправну, винну (умисну або необережну), дію чи бездіяльність, яка скоєна особою, наділеною владними повноваженнями, внаслідок якої було заподіяно матеріальну або моральну шкоду особі (фізичній, юридичній) або суспільству. При цьому авторка зазначає, що «правопорушення» виступає як основа певних правовідносин та як форма взаємовідносин суспільства та особи [35, с. 154].

Дозволимо собі не погодитись з авторкою у контексті виділення суб'єкту адміністративного правопорушення: «як скоєна особою, наділеною владними повноваженнями», адже відповідно до ст. 12 КУпАП «адміністративній відповідальності підлягають особи, які досягли на момент вчинення адміністративного правопорушення шістнадцятирічного віку» [62].

Натомість А. Т. Комзюк, зазначає, що адміністративним правопорушенням слід вважати будь-яке порушення норм адміністративного

права, тоді як адміністративним проступком є протиправне вчинення діянь, за які законодавством передбачено накладення адміністративного стягнення [1, с. 13].

Юридичний аналіз запропонованих авторами дефініцій «правопорушення» та «проступок» дає змогу стверджувати про генетичну відмінність цих понять. Дотримуємося цієї позиції, що фундаментальним є поділ правопорушенням на злочин і проступки, основним відмінним критерієм яких є ступінь суспільної небезпеки. Тому, вважаємо не зовсім доречним ототожнювати ці два різних за своїм смисловим наповненням поняття.

На нашу точку зору, відмінність між правопорушенням та проступком полягає у об'ємі правового регулювання. Ми вважаємо, що поняття правопорушення ширше за поняття проступок (у тому числі й адміністративне правопорушення (проступок)), адже за своєю суттю правопорушення є порушенням норм права, які регулюють різні галузі: й конституційну, й кримінальну, й адміністративну, й цивільну й трудову, й фінансову тощо. Категорії «правопорушення» та «проступок», на нашу точку зору, є родо-видовими, де правопорушення – родова категорія, а проступок – видова та співвідносяться як ціле та частина.

Саме тому, назріла необхідність у формулюванні власної категорії «адміністративний проступок» - це специфічний різновид адміністративного правопорушення, який виражається у вигляді діяння (дії або бездіяльності), що характеризується невеликою суспільною шкідливістю, та за який встановлено адміністративні санкції.

Зважаючи на те, що у чинному адміністративному законодавстві зафіксоване поняття «адміністративне правопорушення (проступок)», то ми надалі будемо вживати у дисертаційному дослідженні дану конструкцію.

Ще однією категорією, яка потребує розмежування з «адміністративним проступком» є «кримінальний проступок».

Відповідно до Кримінального кодексу України, кримінальним проступком визначається діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі [76].

В. О. Туляков, М. М. Дмитрук наголошують, що кримінальний проступок за своїми властивостями можна визначити як проміжне діяння між злочином та правопорушенням, за скоєння якого настає кримінальна відповідальність, що не пов'язана із заходами виправно-трудового впливу, та який порушує «горизонтальні відносини» управлінського та (або) публічно-договірного характеру, закріплене в нормах позитивного права і опосередковано посягає на природні права людини [188, с. 389].

Дозволимо собі не погодитись з автором у частині «проміжне діяння між злочином та правопорушенням». На нашу точку зору, кримінальний проступок є самостійним суспільно - небезпечним діянням, за яке передбачено кримінальне покарання.

Таким чином, порівнюючи дефініції «адміністративний проступок» та «кримінальний проступок» можна виділити такі відмінні критерії: у степені суспільної небезпеки; об'єкту і предмету правопорушення; видів санкції; процедурою притягнення до відповідальності; суб'єктами владних повноважень.

Слід зазначити, що адміністративне правопорушення (проступок) характеризується істотними ознаками і в сукупності ці ознаки дають підставу до притягнення особи саме до адміністративної відповідальності.

Так, аналізуючи ст. 9 КУпАП можна виділити чотири головні ознаки адміністративного правопорушення (проступку): протиправність; винність (умисел чи необережність); суспільно – шкідливі діяння (дія чи бездіяльність); адміністративна караність.

Охарактеризуємо кожен з них:

1. Протиправність як ознака адміністративного правопорушення (проступку) полягає у тому, що тільки суспільно – шкідливе, винне діяння може бути правопорушенням (проступком), яке закріплено у КУпАП. Тобто, якщо діянні не передбачені КУпАП, воно не є правопорушенням (проступком).

Адміністративна протиправність, як формальна ознака правопорушення (проступку) є законодавчою «оцінкою» шкідливості діяння, від якого адміністративне законодавство охороняє суспільні відносини.

Тобто, можна стверджувати про зв'язок протиправності та суспільної шкідливості, де протиправність є зовнішнім проявом правопорушення (проступку), а суспільна шкідливість – його внутрішнім.

Слід зазначити, що КУпАП дає вичерпний перелік правопорушень (проступків), а отже якщо діяння несе суспільно – шкідливі наслідки, але прямо не передбачено в КУпАП, то воно не може вважатися правопорушенням (проступком).

2. Винність є обов'язковою ознакою адміністративного правопорушення (проступку) і полягає у внутрішньому психологічному ставленні особи до вчинюваного нею діяння.

Статтями 10 та 11 КУпАП закріплено форми вини: умисел та необережність. Так, адміністративне правопорушення визнається вчиненим умисно, коли особа, яка його вчинила, усвідомлювала протиправний характер своєї дії чи бездіяльності, передбачала її шкідливі наслідки і бажала їх або свідомо допускала настання цих наслідків [62]. Адміністративне правопорушення визнається вчиненим з необережності, коли особа, яка його вчинила, передбачала можливість настання шкідливих наслідків своєї дії чи бездіяльності, але легковажно розраховувала на їх відвернення або не передбачала можливості настання таких наслідків, хоч повинна була і могла їх передбачити [62].

Отже, вина є важливим критерієм визнання діяння як адміністративне правопорушення. Тому, яким би суспільно – шкідливим не була дія чи

бездіяльність, але якщо в них не виявлена вина, то адміністративне правопорушення відсутнє і особа не може притягатися до відповідальності.

3. Однією з характерних ознак адміністративного правопорушення (проступку) є його шкідливість для суспільства. Суть даної ознаки полягає у його об'єктивності, адже адміністративне правопорушення (проступок) є результатом свідомості, волі та поведінки людини, яка проявляється у двох формах: дії (активна поведінка людини) та бездіяльності (пасивна поведінка людини). Як ознака адміністративного правопорушення (проступку) діяння (дія або бездіяльність) заподіює (або може заподіяти) шкоду суспільним відносинам, які охороняються адміністративним законодавством. При чому шкода може бути матеріальною, моральною, фізичною тощо.

Для відмежування діяння, яке вважається адміністративним правопорушенням (проступком) від інших близьких за складом правопорушень ч. 2 ст. 9 КУпАП прямо передбачено, що адміністративна відповідальність за правопорушення, передбачені КУпАП, настає, «якщо ці порушення за своїм характером не тягнуть за собою відповідно до закону кримінальної відповідальності» [62].

4. Наголошуємо на тому, що у ст. 9 КУпАП, яка визначає поняття адміністративного правопорушення (проступку), адміністративна караність є самостійною і обов'язковою ознакою адміністративного правопорушення (проступку). Тобто, якщо діяння є адміністративним правопорушенням (проступком), то за нього обов'язково в санкції статті передбачена відповідальність у вигляді адміністративних стягнень та заходів впливу.

Булінгу (цькуванню) як виду адміністративного правопорушення (проступку) також притаманні ці істотні ознаки, які дають можливість визнати діяння протиправним та притягнути особу саме до адміністративної відповідальності.

Суспільно шкідливі діяння. Суспільно – шкідливість булінгу (цькування) проявляється у тому, що дії психологічного, фізичного,

економічного, сексуального характеру несуть істотну шкоду для жертви булінгу і негативно впливають на її подальше положення у соціумі.

Адміністративне правопорушення у сфері протидії булінгу (цькуванню) найчастіше виражене у діях, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві.

Проект міжнародного фестивалю документального кіно про права людини DOCUDAYS UA, проводячи компанію протидії булінгу, наводять приклади вище перелічених проявів цькування: «словесне знущання або залякування за допомогою образливих слів, яке включає постійні образи, погрози й неповажні коментарі про кого-небудь (про зовнішній вигляд, релігію, етнічну приналежність, інвалідність, особливості стилю одягу й т. д.); фізичне залякування або булінг за допомогою агресивного фізичного залякування полягає в багаторазово повторюваних ударах, стусанах, підніжках, блокуванні, поштовхах і дотиках небажаним і неналежним способом; соціальне залякування або булінг із застосуванням тактики ізоляції припускає, що когось навмисно не допускають до участі в роботі групи, трапези за обіднім столом, гри, заняття спортом чи громадської діяльності» [24].

Адміністративне правопорушення у сфері протидії булінгу (цькуванню) також може виражатися і формі бездіяльності: «неповідомлення керівником закладу освіти уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України про випадки булінгу (цькування) учасника освітнього процесу» (ч. 5 ст. 173-4 КУпАП).

Протиправність у сфері протидії булінгу (цькуванню) полягає у тому, що особи своїми діями (бездіяльністю) порушують охоронювані законом та іншими нормативно-правовими актами права дитини, зокрема право на освіту та «безпечне освітнє середовище».

У ч. 1 ст. 173 – 4 КУпАП прямо перераховані протиправні дії: дії психологічного, фізичного, економічного, сексуального насильства, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій.

Адміністративні правопорушення за булінг (цькування) вчиняються, як правило, умисно (коли особа, яка його вчинила, усвідомлювала протиправний характер своєї дії чи бездіяльності, передбачала її шкідливі наслідки і бажала їх або свідомо допускала настання цих наслідків) [62].

Адміністративна караність за булінг (цькування) передбачена ст. 173-4 КУпАП та настає, якщо дії за своїм характером, не несуть кримінальної відповідальності. Так, діяння, які підпадають під ознаки булінгу (цькування) «тягнуть за собою накладення штрафу від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від двадцяти до сорока годин» [62].

Слід зазначити, що адміністративному правопорушенню (проступку) у сфері протидії булінгу (цькуванню) притаманні й специфічні ознаки, які вирізняють його з - поміж інших:

1. Свідомо. Звертаючи увагу на тому, що суб'єктами вчинення булінгу (цькування) є малолітні та (або) неповнолітні особи, які в силу свого віку у повній мірі не можуть усвідомлювати шкідливість наслідків для особи - жертви булінгу (цькування), тому, при характеристиці винності малолітніх та (або) неповнолітніх пропонуємо виділити таку ознаку, як свідомість, яка полягає лише в усвідомленні дії, а не наслідків і є достатньою для притягнення винного до адміністративної відповідальності.

2. Повторювальність. Зважаючи на те, що однією з типових (обов'язкових) ознак булінгу (цькування) є систематичність (повторювальність), то й суспільно - шкідливі дії фізичного, психологічного, морального, сексуального, економічного, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій повинні нести цю ознаку, тобто особа повинна вчинити два або більше насильницьких акта, для настання адміністративної відповідальності за булінг (цькування) [125].

Виходячи з вищенаведеного, пропонуємо під адміністративним правопорушенням (проступком) у сфері протидії булінгу (цькування) розуміти протиправні, умисні та (або) свідомі, повторювальні суспільно –

шкідливі діяння, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої (учнів, вихованців), або повнолітньої (здобувача вищої освіти) та (або) такими особами стосовно інших учасників освітнього процесу, та за які передбачена адміністративна відповідальність.

2.2. Склад адміністративного правопорушення (проступку) за булінг (цькування)

Для ґрунтовної кваліфікації адміністративного правопорушення за булінг (цькування) як такого, необхідно встановити його юридичний склад, адже ст. 247 КУпАП прямо передбачено, що у разі відсутності події і складу адміністративного правопорушення провадження у справі про адміністративне правопорушення, в тому числі й за булінг (цькування), не може бути розпочате, а розпочате підлягає закриттю [62]. Таким чином, діяння (дії або бездіяльність) особи можна вважати адміністративним правопорушенням (проступком) за наявності двох підстав: наявність факту вчинення адміністративного правопорушення – події (як фактична підстава) та складу адміністративного правопорушення (як юридична підстава).

На нашу точку зору, доцільно визначити наукові погляди щодо розуміння складу адміністративного правопорушення (проступку).

Так, О. Г. Стрельченко під юридичним складом розуміє «передбачену нормами адміністративного права сукупність ознак, при наявності яких те чи інше протиправне діяння можна кваліфікувати як правопорушення. До цих ознак належать: а) об'єкт; б) об'єктивна сторона; в) суб'єкт; г) суб'єктивна сторона проступку» [177, с.139].

В. К. Колпаков зазначає, що складом проступку є системна сукупність його характеристик або ознак, за якими серед інших діянь виокремлюються адміністративні проступки. Автор виділяє чотири елементи, які становлять

структуру складу адміністративного правопорушення : 1) об'єкт складу адміністративного правопорушення; 2) об'єктивна сторона складу адміністративного правопорушення; 3) суб'єкт складу адміністративного правопорушення; 4) суб'єктивна сторона складу адміністративного правопорушення [66, с. 24].

Таким чином, аналіз запропонованих науковцями дефініцій дає змогу зробити висновок щодо правової сутності складу адміністративного правопорушення: притягнення особи до адміністративної відповідальності; вірна кваліфікація діяння та застосування заходів впливу та адміністративних стягнень.

Слід зазначити, що у доктринальних джерелах структура складу адміністративного правопорушення представлена як об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона. Тому вважаємо за доцільне, юридичний склад адміністративного правопорушення за булінг (цькування) розглядати через аналіз та характеристику кожного з зазначених елементів [130].

Пропонуємо в межах нашого дисертаційного дослідження перейти до характеристики першого елемента складу адміністративного правопорушення за булінг (цькування) – об'єкту.

Проте, вважаємо за доцільне, спочатку розглянути теоретичні характеристики об'єкту адміністративного правопорушення як такого.

Так, О. В. Белікова під об'єктом адміністративного правопорушення розуміє «суспільні відносини у сфері державного управління, що врегульовані нормами адміністративного права й охороняються заходами адміністративної відповідальності» [11, с. 22].

Ми підтримуємо погляди автора, та підкреслюємо, що дійсно, якщо суспільні відносини не охороняються нормами права, то при спричиненні їм шкоди – юридичні наслідки відсутні. Тому при визначенні дефініції «об'єкт адміністративного правопорушення» ключовою позицією, на нашу точку

зору, повинні бути суспільні відносини, які охороняються нормами адміністративного права.

К. О. Чишко зазначає, що об'єктом адміністративного правопорушення є підсистема, без якої будь-яке діяння взагалі не зможе бути кваліфіковане як адміністративний делікт [200, с. 136].

В. К. Колпаков звертає увагу, що об'єктом складу адміністративного проступку є суспільні відносини, на які спрямоване посягання [66, с. 25].

С. В. Синиціна зауважує, що об'єкт адміністративного правопорушення утворюють охоронювані законом суспільні відносини, на які спрямовані протиправні дії (бездіяльність), що утворюють склад адміністративного правопорушення [155].

Отже, незважаючи на різноманітність поглядів науковців щодо визначення об'єкта адміністративного правопорушення (проступку) простежується єдина позиція його розуміння – суспільні відносини, що охороняються і регулюються нормами права.

Слід зазначити, що у вітчизняному науковому світі відсутні ґрунтовні дослідження стосовно складу адміністративного правопорушення за булінг (цькування), а існують декілька наукових праць, де погляди вчених щодо вищезазначеного питання є суперечними.

Н. М. Опольська, аналізуючи судову практику та конкретний судовий вирок, зазначає, що об'єктом проступку за булінг (цькування) є здоров'я, воля, честь і гідність особи [103, с.104].

Т. М. Лежнёва, С. В. Черноп'ятов аналізуючи склад булінгу (цькування) як адміністративного правопорушення виділяють основний безпосередній об'єкт: «громадський порядок в освітньому середовищі, тобто система суспільних відносин, які складаються і розвиваються в освітньому середовищі під впливом правових та соціальних норм, спрямованих на забезпечення: нормального функціонування закладів освіти; нормального здійснення освітнього процесу; нормальних та безпечних умов праці й навчання учасників освітнього процесу; дотримання прав і свобод учасників

освітнього процесу у зв'язку із їх включеністю до освітнього процесу; громадська безпека в освітньому середовищі, тобто стан захищеності прав, свобод, інтересів людини, суспільства й держави від суспільно небезпечних (шкідливих) діянь і негативного впливу надзвичайних обставин, викликаних тими чи іншими факторами. Окрім цього автори виділяють і додатковий об'єкт-психічне здоров'я, фізичне здоров'я, психологічна, фізична, економічна, сексуальна недоторканість [78, с. 138].

Зауважимо, що у теорії держави і права та у теорії адміністративного права, О. Г. Стрельченко, В. К. Колпаков, О. В. Белікова вказують, що об'єкт адміністративного правопорушення має декілька рівнів узагальнення: загальний, родовий, видовий, безпосередній [177, с. 140; 66, с. 27; 11, с. 26].

Загальним об'єктом адміністративних проступків є суспільні відносини, що мають дві ознаки: по-перше, вони регулюються різними галузями права; по-друге, охороняються адміністративними санкціями; родовий об'єкт – це однорідна група суспільних відносин, що є невід'ємною і самостійною частиною загального об'єкта, тобто самостійною частиною якогось цілого; видовий об'єкт – це різновид родового об'єкта, який утворюють спільні для ряду проступків суспільні відносини; безпосередній об'єкт - це конкретні суспільні відносини, що охороняються адміністративною санкцією [66, с. 55-56].

Слід зазначити, що саме така класифікація об'єкта адміністративного правопорушення має не лише теоретичне, а й важливе практичне значення, адже визначення сфери суспільних посягань дає змогу швидко та вірно кваліфікувати діяння особи – правопорушника та притягнення винних до відповідальності.

Для повного та всебічного розуміння об'єкту адміністративного правопорушення (проступку) за булінг (цькування) вважаємо за доцільне характеризувати саме за вищезазначеною класифікацією.

Отже, загальним об'єктом адміністративного правопорушення у сфері протидії булінгу (цькуванню) виступають суспільні відносини, які

регулюються нормами адміністративного права, а також охороняються адміністративними санкціями.

Родовий об'єкт адміністративного правопорушення за булінг (цькування) відображено як суспільні відносини, що регулюють громадський порядок і громадську безпеку.

Слід зазначити, що на сьогодні у законодавстві відсутнє визначення «громадський порядок» та «громадська безпека», а у науковому світі наявний плюралізм поглядів щодо розуміння цих категорій.

Що стосується характеристики вищезазначених дефініцій в освітньому середовищі – погодимось з запропонованими думками Т. М. Лежнєва, С. В. Черноп'ятова та підсумуємо, що забезпечення умов громадського порядку та громадської безпеки полягає у створенні такого освітнього середовища, де додержуються конституційні права дитини; реалізуються права на життя, охорону здоров'я, якісну освіту; забезпечена ненасильницька взаємодія у різних сферах соціального спілкування, в тому числі й дитини.

У рамках родового, можна виділити видовий об'єкт адміністративного правопорушення за булінг (цькування) – суспільні відносини у сфері освіти.

Безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення за булінг (цькування) є суспільні відносини, які забезпечують психологічне, фізичне, економічне, моральне, сексуальне здоров'я учасників освітнього процесу.

Окрім цього, варто зауважити, що в теорії адміністративного права існує класифікація об'єкту адміністративного правопорушення по горизонталі: основний та додатковий. На нашу точку зору, вертикальна класифікація адміністративного правопорушення за булінг (цькування) збігається з горизонтальною, де основний об'єкт збігається з родовим, а додатковий – з безпосереднім.

Розглянувши об'єкт адміністративного правопорушення (проступку) за булінг (цькування) пропонуємо перейти до дослідження особливостей об'єктивної сторони цього правопорушення (проступку).

О. Г. Стрельченко зазначає, що об'єктивною стороною складу порушення є система передбачених адміністративно-правовою нормою ознак, що характеризують зовнішню сторону проступку та характеризується обов'язковими та факультативними ознаками. До обов'язкових науковець відносить саме протиправне діяння (дія чи бездіяльність), а до факультативних - шкідливі наслідки діяння; причинний зв'язок між протиправним діянням та шкідливими наслідками, що наступили; час, місце, умови, способи та засоби вчинення правопорушення [177, с. 139-140].

О. В. Белікова наголошує, що об'єктивна сторона – зовнішня характеристика, зовнішній прояв здійсненого протиправного діяння та звертає увагу на тому, що діяння повинно бути заборонено чинним законодавством України [11, с. 23].

Л. О. Ємець зауважує, що об'єктивною стороною адміністративного правопорушення є сукупність зовнішніх ознак, до яких належать протиправне діяння (дія, бездіяльність), небезпечні наслідки діяння та причинний зв'язок між ними [46, с. 42].

Враховуючи вищевикладене, можна дійти висновку, що з практичної точки зору, ознака об'єктивної сторони адміністративного правопорушення (проступку) є протиправним діянням, одна з обов'язкових ознак складу правопорушення (проступку), без якої неможливе притягнення особи до адміністративної відповідальності.

Таким чином, важливим елементом складу адміністративного правопорушення (проступку) за булінг (цькування) є зовнішній його прояв – протиправне діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, моральному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого [62].

Характеризуючи об'єктивну сторону булінгу (цькування) слід зазначити, що він можливий у вигляді діяння, тобто дії (активної поведінки людини) або бездіяльності (пасивної поведінки людини).

О. Г. Стрельченко характеризує протиправне діяння як просте (діяння являє собою однократну (одноактну) дію) та складне (складається з альтернативних дій; тривалих правопорушень; продовжуваних правопорушень) [177, с. 140].

Аналізуючи об'єктивну сторону булінгу (цькування) за критеріями, які зазначає О. Г. Стрельченко, слід зазначити, що діяння булінгу є складне, адже по – перше, однією з характерних ознак булінгу (цькування) є систематичність (повторювальність) діяння, а отже складається з альтернативних дій: психологічного, фізичного, економічного, сексуального насильства. Зауважимо, що булінг (цькування) може вчинятися і у поєднанні цих форм насильства.

Діяння з ознаками булінгу (цькування) може бути лише закінченими. КУпАП не передбачає відповідальність на замах або підготовку до правопорушення (проступку), у тому числі й за булінг (цькування).

На нашу точку зору, при формулюванні об'єктивної сторони булінгу (цькування) необхідно зазначити конструктивну ознаку булінгу (цькування) в освітньому середовищі - місце вчинення правопорушення (проступку), яка б узгоджувалася з його об'єктом.

Так, відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України від 28 грудня 2019 року № 1646 «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти» місце вчинення булінгу (цькування) визначається: «До булінгу (цькування) в закладах освіти належать випадки, які відбуваються безпосередньо в приміщенні закладу освіти та на прилеглих територіях (включно з навчальними приміщеннями, приміщеннями для занять спортом, проведення заходів, коридорами, роздягальнями, вбиральнями, душовими кімнатами, їдальнею тощо) та (або) за межами закладу освіти під час заходів,

передбачених освітньою програмою, планом роботи закладу освіти, та інших освітніх заходів, що організовуються за згодою керівника закладу освіти, в тому числі дорогою до (із) закладу освіти» [36].

Тобто, місце вчинення булінгу обмежується лише сферою дії освітньої програми та планом роботи навчального закладу.

Натомість, Н. В. Тілікіна наголошує на тому, що «найчастіше булінг (цькування) відбувається в місцях, де контроль або нагляд дорослих найменший або взагалі відсутній. Це можуть бути коридори, вбиральні, роздягальні, подвір'я, сходи, їдальня тощо. Іноді дитина може піддаватися булінгу (цькування) й поза територією закладу освіти. Такі випадки можуть трапитися по дорозі додому, у дворі дому, під час шкільних екскурсій тощо. Крім того, за умови віртуалізації сучасного соціального простору закономірно, що і прояви опосередкованої агресії та булінгу (цькування) перемістилися в зону онлайн, в якій діти перебувають повсякчас незалежно від місця їх фізичного перебування» [184, с.4].

Заступник директора Українського інституту дослідження екстремізму Б. Петренко зазначає, що «булінг поза навчальним закладом фактично випадає зі сфери дії закону. Тому є загроза того, що безкарними залишатимуться цькування дітей за межами шкільного подвір'я. І поза законом залишиться булінг у дорослих колективах» [109].

Б. О. Логвиненко та С. О. Ігнатов пропонують розширити сферу дії ст. 173-4 КУпАП, передбачивши відповідальність за відповідні діяння, зокрема тоді, коли «протиправне діяння вчиняється в ході перебування особи в дитячому оздоровчому таборі, у дворі багатоквартирного будинку, на заняттях спортивної секції, у дитячому розважальному центрі, де жертва також може зазнавати систематичного або повторюваного цькування і образ» [80, с. 267].

Таким чином, з вищезазначеного випливає, що закон у сфері протидії булінгу (цькуванню) обмежується рамками освітнього середовища та Інтернет – середовища. Проте, як феномен, булінг не має просторових рамок

та може вчинятися будь – де. Узгоджуючи з об’єктом адміністративного правопорушення (проступку) булінгу (цькування), місце вчинення булінгу (цькування) пропонуємо вважати громадське місце та (або) Інтернет – середовище.

В залежності від настання шкідливих наслідків склад адміністративного правопорушення (проступку) за булінг (цькування) є змішаним: формально – матеріальним. Дана позиція прямо впливає зі ст. 173-4 КУпАП «діяння учасників освітнього процесу...внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров’ю потерпілого» [62]. Так, з одного боку, настання наслідків є обов’язковою кваліфікуючою ознакою, де простежується прямий причинний зв’язок від діяння до наслідків, а з іншого – наслідки не передбачаються (тобто не є обов’язковими).

При характеристиці об’єктивної сторони булінгу (цькування) слід погодитись з Т. М. Лежневою та С. В. Черноп’ятовим, які зазначають, що недоліком формулювання об’єктивної сторони булінгу (цькування) є неврахування суттєвої ознаки булінгу: систематичності та повторювальності [78, с. 139], адже при відсутності цієї ознаки діяння не можна кваліфікувати за ст. 173-4 КУпАП [124, с. 146-153].

Розглянувши об’єктивні елементи складу адміністративного правопорушення (проступку) за булінг (цькування) пропонуємо перейти до розгляду його суб’єктивних елементів: суб’єкту та суб’єктивної сторони.

У теорії адміністративного права наявний плуралізм думок стосовно суб’єкту адміністративного правопорушення (проступку).

Так, О. В. Белікова зазначає, що суб’єктами адміністративного правопорушення визнаються фізичні й юридичні особи, що мають здатність і фактичну можливість нести юридичну відповідальність за вчинене протиправне діяння [11, с. 23].

Л. О. Кожура під суб’єктом адміністративного проступку як елемента складу правопорушення розуміє особу, яка скоїла адміністративний

проступок і яку на підставі чинного законодавства можна притягнути до адміністративної відповідальності [64, с. 66].

Враховуючи думки вчених можна вважати, що суб'єктом адміністративного правопорушення (проступку) за булінг (цькування) є фізична осудна особа, яка вчинила протиправні діяння у вигляді булінгу (цькування) і за яке передбачена адміністративна відповідальність [130].

Слід зазначити, що у теорії адміністративного права загальноприйнятою є позиція поділу ознак, які характеризують суб'єктів на загальні та спеціальні. До загальних належать вік та осудність, а до спеціальних ті, які вказують на особливе положення суб'єктів [66, с. 64].

Адміністративній відповідальності підлягають особи, які досягли на момент вчинення адміністративного правопорушення шістнадцятирічного віку (ст. 12 КУпАП). Що стосується поняття осудності, то слід зазначити, що воно не закріплене в КУпАП, а є діаметрально протилежним поняттю неосудності – «...не могла усвідомлювати свої дії або керувати ними внаслідок хронічної душевної хвороби, тимчасового розладу душевної діяльності, слабоумства чи іншого хворобливого стану» (ст. 20 КУпАП). Таким чином, юридичним критерієм осудності є здатність особи усвідомлювати та керувати своїми діями [130].

Варто зауважити, що суб'єкт адміністративного правопорушення (проступку), передбаченого ст. 173 -4 КУпАП характеризується не тільки загальними ознаками, а й спеціальними [130].

Так, з диспозиції ст. 173-4 КУпАП випливає, що суб'єктом булінгу (цькування) є особи, наділені специфічним статусом - учасники освітнього процесу, у тому числі малолітні та неповнолітні особи. Отже, мова йде про спеціальний суб'єкт булінгу (цькування) [130].

Відповідно до ст. 52 Закону України «Про освіту» учасниками освітнього процесу є здобувачі освіти; педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники; батьки здобувачів освіти; фізичні особи, які провадять освітню діяльність; інші особи, передбачені спеціальними законами та

залучені до освітнього процесу у порядку, що встановлюється закладом освіти [138]. Відповідно до п. 8 ч. 1 вищевказаного закону, здобувачами освіти є «вихованці, учні, студенти, курсанти, слухачі, стажисти, аспіранти (ад'юнкти), інші особи, які здобувають освіту за будь-яким видом та формою здобуття освіти».

Варто зауважити на тому, вищевказані особи можуть виступати як суб'єкти вчинення булінгу (цькування) відносно малолітніх та (або) неповнолітніх, так і потерпілими від дій останніх [130].

Окрім цього, слід зазначити, що малолітнього та неповнолітнього можна вважати спеціальним суб'єктом з особливими ознаками, за наявності яких настають правові наслідки (застосовуються заходи впливу, передбачені ст. 24- 1 КУпАП або ст. 173 - 4 КУпАП) [130].

Визначивши особливості суб'єкта адміністративного правопорушення (проступку) за булінг (цькування) пропонуємо розглянути наступний елемент складу правопорушення (проступку) – суб'єктивну сторону - сукупність ознак, які характеризують психічне ставлення суб'єкта до вчиненого діяння та його наслідків [66, с. 66].

До таких ознак вчені-адміністративісти В. К. Колпаков, О. В. Стрельченко, О. В. Белікова відносять обов'язкові та факультативні ознаки. Так, обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони адміністративного правопорушення (проступку) є вина, а до факультативних належать мотив і мета [66, с. 67; 177, с. 142; 11, с. 26].

Розглянемо більш детально ці ознаки, характеризуючи суб'єктивну сторону булінгу (цькування) [130].

Основною обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони адміністративного правопорушення (проступку), передбаченого ст. 173 -4 КУпАП є вина, яка може виражатися як у формі умислу, так і необережності [130].

Слід зазначити, що у диспозиції ст. 173-4 КУпАП прямо не передбачено форми вини, проте безперечно булінг (цькування) вчиняється

умисно. Ст. 10 КУпАП визначено, що «адміністративне правопорушення визнається вчиненням умисно, коли особа, яка його вчинила, усвідомлювала протиправний характер своєї дії чи бездіяльності, передбачала її шкідливі наслідки і бажала їх або свідомо допускала настання цих наслідків» [62]. Таким чином, існує два види умислу прямий - особа усвідомлювала протиправний характер своєї дії чи бездіяльності, передбачала її шкідливі наслідки і бажала їх настання та непрямий – особа усвідомлювала протиправний характер своєї дії чи бездіяльності, передбачала її шкідливі наслідки та свідомо допускала настання цих наслідків [130].

Зважаючи на те, що булінг (цькування) має формально – матеріальний склад, то визначення виду умислу має значення у випадку характеристики діяння з матеріальним складом, а вчинення булінгу (цькування) без настання шкідливих наслідків (формальний склад) вважається закінченим з моменту вчинення небезпечних діянь (повторно, систематично)[130].

Таким чином, суб'єктивна сторона булінгу (цькування) характеризується умисною формою вини, коли учасник освітнього процесу усвідомлює протиправний характер свого діяння передбачає його шкідливі наслідки і бажає їх або свідомо допускає настання цих наслідків [130, с. 187-189].

Мета і мотив вчинення адміністративного правопорушення (проступку), як вже зазначалося є факультативними ознаками, й при характеристиці булінгу вони не виступають конструктивними ознаками складу правопорушення (проступку). Хоча мета булінгу певною мірою розкрита у п. 3-1 ч. 1 Закону України «Про освіту»: «є заподіяння психічної та (або) фізичної шкоди, приниження, страх, тривога, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника, та (або) спричинення соціальної ізоляції потерпілого» [138].

Підсумовуючи, пропонуємо під складом адміністративного правопорушення (проступку) у сфері протидії булінгу (цькуванню) розуміти сукупність передбачених нормами адміністративного права обов'язкових

об'єктивних та суб'єктивних ознак, за наявності яких діяння (дію чи бездіяльність) можна кваліфікувати як адміністративне правопорушення (проступок) у сфері протидії булінгу (цькуванню).

2.3. Поняття та структура адміністративного провадження у справах про адміністративні правопорушення (проступки) за булінг (цькування)

Слід зазначити, що на сьогоднішній день, у КУпАП не закріплено визначення провадження в справі про адміністративні правопорушення і ця прогалина досі не усунена. У науковому світі існує декілька позицій щодо вирішення даного питання.

Так, О. В. Фазикош зазначає, що провадження у справах про адміністративні правопорушення являє собою систему процесуальних дій, що здійснюються уповноваженими на те органами та посадовими особами у зв'язку з вчиненням особою адміністративного правопорушення та направлені на притягнення такої особи до відповідальності у вигляді правообмежень [190, с. 185].

Ю. П. Битяк зазначає, що провадження у справах про адміністративні правопорушення – низка послідовних дій уповноважених органів (посадових осіб), а в деяких випадках інших суб'єктів, які згідно з нормами адміністративного законодавства здійснюють заходи, спрямовані на притягнення правопорушників до відповідальності й забезпечення виконання винесеної постанови [4, с. 220].

Таким чином, незважаючи на різне формулювання вищезазначеними науковцями дефініцій, простежується єдина точка зору, що «провадження в справі про адміністративні правопорушення» є послідовність дій уповноважених на те державою відповідних органів для притягнення винної особи до адміністративної відповідальності [128].

Ю. Ю. Пайда під провадженням в справах про адміністративні правопорушення розуміє правовий інститут, у рамках якого регулюються процесуальні адміністративно-деліктні відносини й забезпечується вирішення адміністративних справ, а також запобігання адміністративним правопорушенням [105, с. 211].

Отже, у даному визначенні автором береться до уваги й превентивна функція провадження у справах про адміністративні правопорушення, що на нашу точку зору є цілком доречним й практично значущим.

М. В. Джафарова зазначає, що адміністративне провадження є основним елементом адміністративного процесу, що представляє собою системне утворення, комплекс взаємопов'язаних та взаємообумовлених дій, які, по-перше, складають певну сукупність адміністративних процесуальних правовідносин, що відзначаються предметною характеристикою та пов'язаністю з відповідними матеріальними відносинами; по-друге, вказують на необхідність встановлення та обґрунтування всіх обставин і фактичних даних певної індивідуальної адміністративної справи; по-третє, обумовлюють необхідність закріплення, оформлення отриманих процесуальних результатів у відповідних актах-документах [38, с. 573].

На нашу точку зору, запропоноване науковцем визначення є змістовно переобтяженим у частині «що представляє собою системне утворення, комплекс взаємопов'язаних та взаємообумовлених дій». Слід зазначити, що «комплекс взаємопов'язаних та взаємообумовлених дій» і є системою. Ми вважаємо, що у контексті викладеного, доречним було б зазначити, що адміністративне провадження є комплексом процесуальних дій які направлені на встановлення та обґрунтування всіх обставин і фактичних даних певної індивідуальної адміністративної справи та оформлення у відповідних процесуальних документах.

С. С. Гнатюк пропонує під провадженням у справах про адміністративні проступки розуміти регламентовану адміністративно-процесуальними нормами низку послідовних дій публічної адміністрації

щодо реалізації заходів, спрямованих на всебічний, повний, об'єктивний розгляд справи по суті, винесення рішення або постанови та їх виконання щодо захисту загальних прав і свобод, визначених суспільством та закріплених у нормах права, на яке спрямоване протиправне діяння [28, с. 31].

Таким чином, аналізуючи вище запропоновану дефініцію автором, можна стверджувати про реалізацію норм Конституції України - забезпечення прав і свобод людини, яка повинна і відображається у діяльності публічної адміністрації, що на нашу точку зору, є цілком доречним та логічним.

Колектив авторів О. В. Кузьменко, О. Г. Стрельченко, М. В. Плугатир, І. Д. Пастух під провадження в справах про адміністративні правопорушення розуміють діяльність державних та інших уповноважених суб'єктів, яка врегульована адміністративно-процесуальними нормами щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення, застосування адміністративних стягнень [77, с. 38].

У контексті викладеного вважаємо за доцільне зазначити, що адміністративно-процесуальні норми, які регулюють діяльність публічної адміністрації закріплені у нормативно-правових актах, а також розділах 4-5 КУпАП де зазначено основні положення щодо провадження в справі про адміністративне правопорушення (ст. 245-253); протоколу про адміністративне правопорушення (ст. 254-259); заходи забезпечення провадження у справах про адміністративне правопорушення (ст. 260-267); осіб які беруть участь у провадженні в справі про адміністративне правопорушення (ст. 268-275); розгляд справ про адміністративне правопорушення (ст. 276-282); постанови по справі про адміністративне правопорушення (ст. 283-286) її оскарження (ст. 287-296); законодавець також передбачає її перегляд (ст. 297); виконання постанов про накладення адміністративних стягнень [62].

Підсумовуючи вищевикладене, пропонуємо під провадженням у справах про булінг (цькування) розуміти сукупність послідовно здійснюваних органами Національної поліції та суду процесуальних дій та рішень з розгляду та вирішення справи про булінг (цькування), що завершується прийняттям відповідного акта і його виконанням та накладенням адміністративних стягнень.

Для з'ясування об'єктивної істини у справі про булінг (цькування) та прийняття відповідного процесуального рішення необхідно вирішити встановлені законодавцем завдання, які можуть слугувати відповідним провідником у справі. Так, відповідно до ст. 245 КУпАП завданнями провадження в справах про адміністративні правопорушення є: своєчасне, всебічне, повне і об'єктивне з'ясування обставин кожної справи, вирішення її відповідно до закону, забезпечення виконання винесеної постанови, а також виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню адміністративних правопорушень, запобігання правопорушенням, виховання громадян у дусі додержання законів, зміцнення законності [62].

Аналізуючи зазначену норму законодавства, завдання провадження в справах про адміністративні правопорушення умовно можна поділити на дві групи: фактичні - своєчасне, всебічне, повне і об'єктивне з'ясування обставин кожної справи щодо булінгу, вирішення її у відповідності до чинного законодавства, забезпечення виконання винесеної постанови та превентивні - виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню адміністративних правопорушень у сфері булінгу, запобігання проступкам щодо вчинення булінгу, виховання громадян у дусі додержання законів, зміцнення законності та дисципліни.

Вирішення зазначених завдань, на нашу точку зору є практично значущим як при фактичному з'ясуванні обставин в справі про булінг (цькування) так і в недопущенні детермінації та вчинення нових правопорушень у сфері протидії булінгу (цькування).

Визначивши поняття та завдання провадження в справі про булінг (цькування) пропонуємо перейти до його «внутрішньої будови», тобто стадій.

В адміністративній літературі під стадіями, переважно, розуміють систему пов'язаних між собою послідовних процесуальних дій [77, с. 41].

Ю. В. Кім зазначає, що зазвичай під стадією розуміється частина процесу і так само входить в нього виробництва; «стадія» - це період, певний ступінь розвитку; «процесуальна стадія» в юридичному сенсі - сукупність процесуальних дій і рішень, об'єднаних спільним завданням і завершує висновками у справі, повинні прийматися органами влади [59].

О. О. Маркова під стадією розуміє сукупність процедурних послідовних дій, які спрямовані на досягнення тактичних завдань і цілей [85, с. 92].

З вищенаведеного можна стверджувати про мету стадії адміністративного провадження: окрім досягнення загального завдання, ще досягнення завдань та цілей на кожній стадії провадження.

В. В. Іщенко під стадією адміністративного провадження розуміє підпорядковану загальній меті цього виду провадження відносно його самостійна частина, яка поряд з його загальними задачами має свої специфічні, властиві тільки їй особливості та завдання, які визначають її зміст та процесуальне призначення [56, с. 229].

Таким чином, незважаючи на змістовну різноманітність дефініцій стадій провадження в справі про адміністративні правопорушення, простежується єдина і, на нашу точку зору, ключова позиція, яка характеризує стадії в адміністративному процесі - послідовність процесуальних дій направлені на досягнення мети та завдань адміністративного провадження.

Слід погодитись з С. С. Гнатюком, який виділяє ознаки стадій адміністративного провадження: 1) Конкретні завдання і функції притаманні лише одній конкретній стадії; 2) Певне коло ініціюючих обставин, система

юридичних фактів, що безпосередньо забезпечують перехід з однієї стадії в іншу; 3) Специфіка правового становища учасників процесу (коло учасників у різних стадіях є відмінним); 4) Специфічність здійснюваних операцій та характер юридичних наслідків; 5) Особливості закріплених у відповідному процесуальному акті (документі) остаточних матеріально-правових результатів [28, с. 42].

На нашу точку зору, зазначені ознаки у повній мірі характеризують адміністративно-процесуальну специфіку стадій адміністративного провадження, що має теоретичне і практичне значення при виокремленні особливостей кожної стадії.

Треба відзначити, що й досі на законодавчому рівні не закріплено поняття та перелік стадій провадження в справі про адміністративні правопорушення.

Зважаючи на це, й у науковому світі відсутня єдність думок з цього питання.

Так, В. К. Колпаков виділяє шість стадій, зазначаючи, що кожна стадія складається з окремих етапів: 1) Порушення справи: а) встановлення ознак правопорушення; б) доставлення правопорушника; в) встановлення особи правопорушника (прізвище, ім'я, по – батькові, вік, місце проживання); г) прийняття рішення про порушення справи; д) оформлення рішення про порушення справи. 2) Адміністративне розслідування: а) зібрання доказів (пояснення осіб, що мають причетність до вчинку, і свідків, висновки спеціалістів, показання технічних приладів тощо) ; б) встановлення даних, що характеризують особу правопорушника (попередні протиправні вчинки та їх наслідки, місце роботи, сімейний стан і здоров'я, джерела існування тощо); в) процесуальне оформлення результатів розслідування; г) направлення матеріалів для розгляду за підвідомчістю. 3) Розгляд справи: а) підготовка справи до розгляду і заслуховування; б) заслуховування справи. 4) Винесення постанови: а) прийняття постанови; б) доведення постанови до відома. 5) Перегляд постанови: а) оскарження, опротестування постанови; б) перевірка

законності постанови; в) винесення рішення; г) реалізація рішення. 6) Виконання постанови: а) звернення постанови до виконання; б) безпосереднє виконання [68, с. 10-11 ; 66, с. 196].

Варто зауважити, що «науковці, які досліджували структуру адміністративного провадження, стверджують, що розслідування притаманне кожній стадії будь-якого адміністративно-деліктного провадження, і розуміють під адміністративним розслідуванням попередні перевірки, які провадяться до порушення справи, після її порушення, під час її розгляду і винесення постанови щодо справи» [28, с. 54].

Слід зазначити, що в науці адміністративного права традиційно виділяють чотирьох-стадійний поділ провадження в справах про адміністративні правопорушення: 1) Адміністративне розслідування: а) порушення справи; б) встановлення фактичних обставин; в) процесуальне оформлення результатів розслідування; г) направлення матеріалів для розгляду за підвідомчістю. 2) Розгляд справи: а) підготовка справи до розгляду і заслуховування; б) заслуховування справи; в) прийняття постанови; г) доведення постанови до відома. 3) Перегляд постанови (факультативна стадія): а) оскарження постанови; б) перевірка законності постанови; в) винесення рішення; г) реалізація рішення. 4) Виконання постанови: а) звернення постанови до виконання; б) безпосереднє виконання [77, с. 41].

Ю. П. Битяк також виділяє чотири стадії провадження в справі про адміністративні правопорушення: 1) Порушення справи. 2) Розгляд і винесення постанови. 3) Оскарження чи опротестування постанови. 4) Виконання постанови про накладення адміністративного стягнення [3, с. 202].

На нашу точку зору, найбільш чітко, логічно та раціонально стадії провадження в справі про адміністративні правопорушення навів С. С. Гнатюк: 1) Порушення та адміністративне розслідування у справі: а) попереднє адміністративне розслідування (дізнання): виявлення та

припинення правопорушення, фіксація слідів на місці події, опитування очевидців, встановлення свідків, доставляння підозрюваного; б) розслідування: складання протоколу, відбирання пояснень, вилучення речей та документів (збір доказів), особистий огляд, медичне освідчування, проведення експертизи, фіксація результатів розслідування у процесуальних документах; в) передача справи за підвідомчістю для розгляду: формування матеріалів справи та виконання вимог діловодства щодо документообігу в органах публічної влади. 2) Розгляд та винесення постанови щодо справи: а) прийняття та підготовки справи до розгляду: вирішення питання про належність до компетенції, вивчення змісту документів справи, витребування необхідних додаткових матеріалів, сповіщення осіб, які беруть участь у справі, про час і місце розгляду, чи підлягають задоволенню заявлені суб'єктами провадження, клопотання; б) розгляд справи: відкриття розгляду справи; оголошення протоколу про адміністративне правопорушення, заслуховування осіб, які беруть участь у справі; в) дослідження доказів та вирішення клопотань (заслуховування висновків прокурора), внесення пропозицій щодо ліквідації причин та умов правопорушення; г) ухвалення рішення у справі: винесення однієї з постанов, передбачених КУпАП; д) доведення постанови до відома суб'єктів провадження; е) повідомлення адміністрації, громадської організації за місцем роботи, навчання чи проживання правопорушника. 3) Перегляд постанови щодо справи: а) оскарження, опротестування постанови у справі; б) перевірка законності постанови; в) винесення рішення щодо перегляду; г) реалізація рішення. оскарження, опротестування постанови у справі; д) перевірка законності постанови; е) винесення рішення щодо перегляду; є) реалізація рішення. 4) Виконання постанови щодо справи : а) спрямування постанови до виконання: безпосередньому виконавцю, прийняття постанови про накладення адміністративного стягнення до виконання, вирішення питань, пов'язаних із виконанням постанови; б) безпосереднє виконання або передача матеріалів для примусового виконання: проведення виконавчих дій відповідно до виду

накладеного адміністративного стягнення, контроль за правильним і своєчасним виконанням постанови [28, с. 53-62].

Таким чином, існує плуралізм думок науковців щодо стадій провадження в справі про адміністративне правопорушення, одні з яких підтримують класичну позицію щодо виділення стадій, інші – виокремлюють додаткові. Однак, на нашу думку, більш змістовно та спираючись на норми адміністративного права є стадії та етапи, запропоновані С. С. Гнатюком, які будуть взяті за основу в дисертаційному дослідженні.

Узагальнюючі вищенаведені думки науковців та керуючись нормами адміністративного права пропонуємо наступні стадії провадження в справі про булінг (цькування): 1) Адміністративне розслідування у справі за фактом булінгу (цькування): а) порушення провадження; б) встановлення фактичних обставин; в) порушення справи – складання процесуального документа (протоколу); г) направлення матеріалів до органу, уповноваженому розглядати справи за фактом вчинення булінгу (цькування). 2) Розгляд справи про булінг (цькування): а) підготовка справи до розгляду; б) безпосередній розгляд справи; в) винесення постанови й доведення її до відома. 3) Перегляд постанови (факультативна ознака). 4) Виконання постанови: а) звернення постанови до виконання; б) виконання постанови.

Пропонуємо проаналізувати зазначені стадії провадження з метою виявлення особливостей провадження в справі про булінг (цькування).

Так, характеризуючи початкову стадію провадження у справі за фактом булінгу (цькування) - адміністративне розслідування. Необхідно відзначити, що чинне адміністративне законодавство не визначає момент порушення справи, а лише зазначає обставину, за якої вона може бути порушена: наявність в діях ознак адміністративного правопорушення (проступку) [66, с.197].

Виходячи з вищезазначеного, можна стверджувати, що моментом порушення провадження в справі про булінг (цькування) є встановлення його типових ознак: систематичність (повторюваність) діяння; наявність сторін -

кривдник (булер), потерпілий (жертва булінгу), спостерігачі (за наявності); дії або бездіяльність кривдника, наслідком яких є заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страх, тривога, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника, та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого [138].

Проте, для того, щоб встановити усі типові ознаки булінгу (цькування) необхідно встановити фактичні обставини справи, що вже є наступним етапом даної стадії.

Тому, на нашу точку зору, момент провадження в справі про булінг (цькування) збігається з її підставою – даними, які свідчать про наявність складу адміністративного правопорушення (проступку) передбаченого ст. 173 – 4 КУпАП : 1. Усні або письмові заяви фізичних, юридичних осіб, органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань про вчинення булінгу (цькування). 2. Повідомлення керівника закладу освіти про випадки булінгу (цькування) учасника освітнього процесу. 2. Безпосереднє виявлення посадовими особами підрозділами Національної поліції фактів, які вказують на наявність вчинення булінгу (цькування) (наприклад, під час проведення профілактичної роботи з учнями). 3. Повідомлення в ЗМІ.

Тобто, на нашу точку зору, моментом порушення провадження в справі про булінг (цькування) можна вважати момент одержання уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України інформації, від вищезазначених осіб, про випадки булінгу (цькування).

Наступним, та логічно-зваженим є етап встановлення фактичних обставин у порушеному провадженні за фактом вчинення булінгу (цькування).

Виділений нами етап, є узгодженим зі ст. 247 КУпАП, де зазначено обставини, що виключають провадження в справі про адміністративні правопорушення. Тобто, на даному етапі встановлюються фактичні обставини справи, на основі яких провадження буде розпочате, не буде розпочате або буде закрито.

На даному етапі органи Національної поліції перевіряють інформацію, здійснюють збір та оцінку доказів.

Відповідно до ст. 251 КУпАП, «доказами в справі про адміністративне правопорушення, є будь-які фактичні дані, на основі яких у визначеному законом порядку орган (посадова особа) встановлює наявність чи відсутність адміністративного правопорушення, винність даної особи в його вчиненні та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи. Ці дані встановлюються протоколом про адміністративне правопорушення, поясненнями особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, потерпілих, свідків, висновком експерта, речовими доказами...» [62] та іншими документами та технічними приладами.

Пропонуємо охарактеризувати кожен з зазначених видів:

Пояснення особи, яку притягають до адміністративної відповідальності за булінг (цькування). Як вже встановлено у межах нашого дисертаційного дослідження, до адміністративної відповідальності, на загальних підставах, за булінг (цькування) можуть бити притягнуті безпосередньо особи, які вчинили протиправні діяння, які підпадають під ознаки булінгу (які досягли на момент учинення правопорушення 16-річного віку); треті особи: батьки або особи, що їх замінюють (за умови вчинення правопорушення (проступку) малолітньою або неповнолітньою особою віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років).

Відповідно до ст. 268 КУпАП особа, яка притягається до адміністративної відповідальності має право: знайомитися з матеріалами справи, давати пояснення, подавати докази, заявляти клопотання; при розгляді справи користуватися юридичною допомогою адвоката, іншого фахівця у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, виступати рідною мовою і користуватися послугами перекладача, якщо не володіє мовою, якою ведеться провадження; оскаржити постанову по справі. Справа про адміністративне правопорушення розглядається в присутності особи, яка

притягається до адміністративної відповідальності. Під час відсутності цієї особи справу може бути розглянуто лише у випадках, коли є дані про своєчасне її сповіщення про місце і час розгляду справи і якщо від неї не надійшло клопотання про відкладення розгляду справи [62].

Окрім зазначеного, відповідно до ст. 63 Конституції України, особа має право відмовитись в наданні пояснення відносно себе, членів своєї сім'ї чи близьких родичів [71].

У поясненні особа, яку притягують до адміністративної відповідальності зазначає: прізвище, ім'я, по батькові, місце проживання, вік, вік, громадянство, соціально-майновий та сімейний стан, освіту, вид занять, наявність спеціального права, відношення до військової служби тощо [77, с. 42].

Пояснення потерпілого (их).

Відповідно до ст. 269 КУпАП потерпілим є особа, якій адміністративним правопорушенням заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду.

Потерпілий має право знайомитися з матеріалами справи, заявляти клопотання, при розгляді справи користуватися правовою допомогою адвоката, іншого фахівця у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, оскаржувати постанову по справі про адміністративне правопорушення [62].

Інтереси потерпілого може представляти представник - адвокат, інший фахівець у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи (ст. 270 КУпАП).

Пояснення свідків. Відповідно до ст. 273 КУпАП як свідок у справі про адміністративне правопорушення може бути викликана кожна особа, про яку є дані, що їй відомі які-небудь обставини, що підлягають установленню по даній справі. На виклик органу (посадової особи), у провадженні якого перебуває справа, свідок зобов'язаний з'явитися в зазначений час, дати

правдиві пояснення, повідомити все відоме йому по справі і відповісти на поставлені запитання [62].

Слід зазначити, що при притягненні неповнолітньої особи до адміністративної відповідальності за булінг (цькування) віком від 16 до 18 років, їх інтереси мають право представляти їх законні представники (батьки, усиновителі, опікуни, піклувальники) (ст. 272 КУпАП).

Речові докази прийнято вважати предмети матеріального світу, на яких є сліди правопорушення, або які своєю формою чи змістом свідчать про правопорушення [77, с. 44-45].

Речовими доказами у провадженні в справі про булінг (цькування) можуть бути відеозапис, фотокартки, скріншот (знімок екрану) переписки та інші.

Так, прикладом переліку доказів, які досліджувалися у судовому порядку є справа № 206/5854/19, де вина Л. підтвердилась сукупністю доказів: «протоколом про адміністративне правопорушення АПР18 № 456243 від 10.10.2019 року, з якого вбачається, що М, який є малолітнім сином Л., в період з 02.09.2019 року по 07.10.2019 року, будучи учнем 4 класу, знаходячись в межах КЗО НВК № 70 ДМР, за адресою: м. Дніпро, вул. Г. Радієвського, 1, систематично вчиняв булінг відносно учня 4 класу Ж ; відомостями із протоколу № 2 засіданні робочої групи з розгляду скарги Л. від 08.10.2019 року, відповідно до якого було прийнято рішення вважати ситуацію, яка склалась між М та Ж двостороннім булінгом, оскільки обидва являються одночасно булерами та жертвами булінгу разом з клопотанням на адресу Самарського ВП ДВП ГУНП в Дніпропетровській області (а.с.2-3); колективним зверненнями на адресу директора КЗО НВК № 70 ДМР батьків учнів 4 класу із скаргами на дії М , які він чинить з початку навчального року, а саме: агресивна поведінка по відношенню до інших дітей та вчителя (а.с. 34, 35); відеозаписом із класної кімнати 4 класу КЗО НВК № 70 ДМР від 01.10.2019 року та 03.10.2019 року, переглянутим безпосередньо в судовому засіданні, де зафіксовано поведінку учнів класу, де серед іншого М порушує

правила поведінки під час уроку, б'є по парті ліктями, а при вході до класної кімнати Д виражається на його адресу нецензурно; показами свідків даними безпосереднього в судовому засіданні П, Р, С, а також Т, які чітко та послідовно вказували на наявність в діях М булінгу відповідно до Ж, у період не менший ніж вказаний у протоколі про адміністративне правопорушення, вказані покази узгоджуються із поясненнями даними Г та Ж» [113].

Наступним етапом стадії адміністративного розслідування є порушення справи про булінг (цькування), який зводиться до складання процесуального документу – протоколу.

О. М. Бандурка, М. М. Тищенко вважають моментом порушення адміністративної справи – складання протоколу [9, с. 178].

О. В. Терещук наголошує на визначені процесуального моменту порушення справи - складання протоколу або реєстрації інформації про проступок. При цьому зауважує, що саме протокол юридично закріплює подію адміністративного правопорушення та є процесуальною підставою розгляду справи по суті [181, с. 13].

На нашу точку зору, твердження зазначені О. В. Терещуком суперечать один одному, адже реєстрація інформації про правопорушення (проступок) є лише підставою для порушення адміністративного провадження й перевірки зазначеної інформації.

Ми підтримуємо точку зору С. С. Гнатюка, який шляхом аналізу наукових точок зору щодо моменту порушення справи дійшов до висновку, що поняття «порушення провадження» та «порушення справи» мають різне змістовне навантаження, й пропонує вважати моментом «порушення провадження» вважати час, коли інформація (привід) про проступок надійшла до органу, стала відома посадовій особі (отримання заяви, реєстрація повідомлення, особисте виявлення тощо), тобто, коли реалізовано привід. Моментом «порушення (відкриття) справи про адміністративний проступок» пропонує вважати момент, коли на підставі отриманої інформації про проступок (реалізований привід) орган, наділений адміністративно -

юрисдикційними повноваженими, складає протокол про адміністративний проступок або протокол про застосування заходів забезпечення провадження у справі про адміністративний проступок (перший протокол)» [28, с. 68-69].

Таким чином, протокол виступає процесуальним документом, який засвідчує порушення справи про адміністративне правопорушення (проступок) (у тому числі й за булінг (цькування)).

Відповідно до ст. 255 КУпАП протокол про правопорушення передбачене ст. 173-4 мають право складати уповноважені особи органів Національної поліції не пізніше двадцяти чотирьох годин з моменту виявлення особи, яка вчинила правопорушення, у двох примірниках, один із яких під розписку вручається особі, яка притягається до адміністративної відповідальності (ст. 254 КУпАП).

У протоколі про адміністративне правопорушення зазначаються: дата і місце його складення, посада, прізвище, ім'я, по батькові особи, яка склала протокол; відомості про особу, яка притягається до адміністративної відповідальності (у разі її виявлення); місце, час вчинення і суть адміністративного правопорушення; нормативний акт, який передбачає відповідальність за дане правопорушення; прізвища, адреси свідків і потерпілих, прізвище викривача (за його письмовою згодою), якщо вони є; пояснення особи, яка притягається до адміністративної відповідальності; інші відомості, необхідні для вирішення справи. Якщо правопорушенням заподіяно матеріальну шкоду, про це також зазначається в протоколі (ст. 256 КУпАП).

І. С. Дрок, досліджуючи проблеми провадження в справах про булінг, акцентує увагу на недоліках складання протоколу про адміністративне правопорушення, передбачене ст. 173-4 КУпАП: «фабула протоколу про такі адміністративні правопорушення є загальною, без уточнення об'єктивних ознак складу адміністративного правопорушення. Зокрема, у протоколах не зазначається, які саме насильницькі дії були вчинені порушником стосовно потерпілого, які наслідки спричинили вказані дії у потерпілого та чи були

вони взагалі, чи мало діяння систематичний характер, якщо так, то в який період часу, з конкретною вказівкою на час кожної події тощо» [41, с. 150-151].

П. І. Пархоменко також звертає увагу на неналежне складання протоколу про адміністративне правопорушення за булінг та наводить рішення апеляційного суду, де зазначається, що «суть адміністративного правопорушення, викладена у протоколі в загальних рисах без конкретизації об'єктивних ознак складу адміністративного правопорушення. В протоколі не зазначається, чи являється порушник учасником навчального процесу, які саме насильницькі були вчинені порушником по відношенню до потерпілого, які наслідки викликали вказані дії у потерпілого і чи були вони взагалі, чи мало діяння систематичний характер, якщо так то в який період часу, з конкретною вказівкою на час кожної події» [107, с. 117-118].

Аналіз судової практики (рішень у справах про булінг) також свідчить про неналежне оформлення протоколів та як наслідок - направлення матеріалів на доопрацювання до органів Національної поліції. Тому, пропонуємо до тематичного плану проведення службової підготовки працівників Національної поліції України включити тему «Склад адміністративного правопорушення (проступку) за булінг (цькування)». (регульованим Наказом МВС України від 26.01.2016 №50 «Про затвердження Положенням про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України»).

Завершальним етапом цієї стадії є направлення матеріалів справи (з обов'язковою наявністю протоколу), ураховуючи положення ст. 221 КУпАП до районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судів.

До справи можуть бути долучені: рапорти посадових осіб, які виявили проступок, заяви потерпілих, пояснення підозрюваного, потерпілих, свідків правопорушення, фото-, відео-, аудіоматеріали, документи, що характеризують особу підозрюваного тощо. Кожен документ має свої реквізити (дату, адресу, назву, підпис, штампи, печатки тощо) і повинен

відповідати своєму призначенню, містити достовірну інформацію, відповідати вимогам законодавства. Усі матеріали справи фіксуються в описі справи у хронологічному порядку, прошиваються та нумеруються [28, с. 84].

Слід зазначити, що на сьогоднішній день не встановлено строків направлення матеріалів справи про вчинення булінгу на розгляд уповноваженим на те органами. Зважаючи на те, що законодавцем встановлено триденний строк направлення матеріалів пов'язаних з корупційними адміністративними правопорушеннями (ч. 2 ст. 257), та керуючись аналогією права пропонуємо ч. 1 ст. 257 КУпАП викласти у такій редакції: «Протокол разом з іншими матеріалами справи надсилається органу (посадовій особі), уповноваженому розглядати справу про адміністративне правопорушення невідкладно, але не пізніше ніж за три дні після їх складання».

Наступною стадією провадження в справі про булінг (цькування) є безпосередньо розгляд справи. Розгляд справи про адміністративні правопорушення (проступки) вчені-адміністративісти визначають основною, процесуальною стадією на якій вирішуються основні завдання провадження: встановлення винних та забезпечення правильного застосування законодавства [77, с. 45].

Тобто на цій стадії відбувається реалізація матеріальних та процесуальних норм адміністративного права.

Важливими самостійними та послідовними етапами даної стадії є підготовка справи до розгляду; безпосередній розгляд справи; винесення постанови й доведення її до відома.

Зауважимо, що порядок «підготовки справи до розгляду» детально врегульований нормами чинного КУпАП.

Так, суддя районного, районного у місті, міського чи міськрайонного суду під час підготовки до розгляду справи за булінг (цькування), відповідно до ст. 278 КУпАП вирішує такі питання:

1) чи належить до його компетенції розгляд даної справи; (ст. 221 КУпАП)

2) чи правильно складено протокол та інші матеріали справи про адміністративне правопорушення; (ст. 254-258). (Відповідно до Постанови Пленуму Верховного суду України визнано «правильною практику тих суддів, які вмотивованими постановами повертають протоколи про адміністративні правопорушення, складені не уповноваженою на те посадовою особою або без додержання вимог ст. 256 КпАП, відповідному правоохоронному органу для належного оформлення») [140]. На нашу точку зору, таке повернення матеріалів на доопрацювання має велике практичне значення: по-перше для повного, всебічного з'ясування всіх обставин справи, по-друге для підвищення відповідальності посадових осіб, які складали матеріали справи.

3) чи сповіщено осіб, які беруть участь у розгляді справи, про час і місце її розгляду; (Сповіднення осіб, які беруть участь у розгляді справи відбувається у відповідності з вимогами, встановленими ст. 277 -2 : «Повістка особі, яка притягається до адміністративної відповідальності, вручається не пізніш як за три доби до дня розгляду справи в суді, в якій зазначаються дата і місце розгляду справи. Інші особи, які беруть участь у провадженні по справі про адміністративні правопорушення, повідомляються про день розгляду справи в той же строк» [62].

Слід погодитись з П. І. Пархоменко, який пропонує внести зміни до КУпАП стосовно місця повідомлення осіб про розгляд справи про адміністративне правопорушення: «повідомлення осіб про розгляд справи про адміністративне правопорушення здійснюється за адресою місця проживання, зареєстрованою у встановленому законом порядку. У разі відсутності правопорушника, за такою адресою, вважається, що повідомлення здійснено належним чином. Ст. 256 КУпАП доповнити частиною п'ятою, яку викласти в такій редакції: до протоколу про адміністративне правопорушення орган (посадова особа), який склав

протокол додає довідку про місце реєстрації, особи, яка притягується до адміністративної відповідальності»

4) чи витребувано необхідні додаткові матеріали;

5) чи підлягають задоволенню клопотання особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, потерпілого, їх законних представників і адвоката [108, с. 178].

Слід наголосити про важливий компонент при вирішенні зазначених питань є місце розгляду справи про булінг (цькування).

Так, відповідно до ст. 276 КУпАП справа про булінг (цькування) розглядається за місцем його вчинення. Відповідно до Рішення Конституційного суду «справа про адміністративне правопорушення розглядається за місцем його вчинення», вказує на місцезнаходження органу, уповноваженого законом розглядати справу про адміністративне правопорушення у межах його територіальної юрисдикції згідно з адміністративно-територіальним устроєм України» [164].

Узгоджуючи зі ст. 277 КУпАП, справа про булінг (цькування) розглядається у загальний - п'ятнадцятиденний строк з дня одержання суддею районного, районного у місті, міського чи міськрайонного суду протоколу та інших матеріалів справи у справі за булінг (цькування).

Наступним етапом даної стадії є безпосередньо розгляд справи.

Розгляд справи про булінг (цькування) розпочинається з оголошення складу колегіального органу який розглядає дану справу. Головуючий на засіданні колегіального органу оголошує, яка справа підлягає розгляду, хто притягається до адміністративної відповідальності, роз'яснює особам, які беруть участь у розгляді справи, їх права і обов'язки. Після цього оголошується протокол про адміністративне правопорушення. На засіданні заслуховуються особи, які беруть участь у розгляді справи, досліджуються докази і вирішуються клопотання. (ст. 279 КУпАП)

Після цього суддя районного, районного у місті, міського чи міськрайонного суду зобов'язаний з'ясувати: чи було вчинено

адміністративне правопорушення, передбачене ст. 173-4 КУпАП, чи винна дана особа в його вчиненні, чи підлягає вона адміністративній відповідальності, чи є обставини, що пом'якшують і обтяжують відповідальність, чи заподіяно майнову шкоду, чи є підстави для передачі матеріалів про адміністративне правопорушення на розгляд громадської організації, трудового колективу, а також з'ясувати інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи. (ст. 280 КУпАП).

За результатами розгляду справи за булінг (цькування) відповідно до положень ст. 284 КУпАП, суддя районного, районного у місті, міського чи міськрайонного суду виносить одну з таких постанов: 1) постанова про накладення адміністративного стягнення; 2) постанова про застосування заходів впливу, передбачених ст. 24-1 КУпАП; 3) постанова про закриття справи про адміністративне правопорушення, що вже є наступним етапом даної стадії – винесення постанови й доведення її до відома.

Зміст постанови по справі за булінг (цькування) повинен відповідати вимогам ст. 283 КУпАП.

Оголошення постанови здійснюється негайно після закінчення розгляду справи. Копія постанови протягом трьох днів вручається або висилається особі, щодо якої її винесено. Копія постанови в той же строк вручається або висилається потерпілому на його прохання. Копія постанови вручається під розписку. У разі якщо копія постанови висилається, про це робиться відповідна відмітка у справі. (ст. 285 КУпАП).

За результатами розгляду справи за булінг (цькування) може настати (факультативна) стадія – перегляд постанови. Оскарження постанови по справі за булінг (цькування) здійснюється з додержанням вимог глави 24 та 24-1. Так, враховуючи положення ст. 289 КУпАП постанову в справі булінг (цькування) можна оскаржити в апеляційному суді, протягом десяти днів з дня винесення постанови.

Ураховуючи положення ст. 293 КУпАП, слід зазначити, що суддя районного, районного у місті, міського чи міськрайонного суду при розгляді

скарги на постанову по справі про булінг (цькування) перевіряє законність і обґрунтованість винесеної постанови і приймає одне з таких рішень:

- 1) залишає постанову без зміни, а скаргу без задоволення;
- 2) скасовує постанову і надсилає справу на новий розгляд;
- 3) скасовує постанову і закриває справу;

4) змінює захід стягнення в межах, передбачених нормативним актом про відповідальність за адміністративне правопорушення, з тим, однак, щоб стягнення не було посилено [62].

Слід зазначити, що станом на 09 серпня 2021 перегляд постанов у справі за булінг (цькування) апеляційною інстанцією здійснено у 91 випадках, а касаційною – 5, при чому в форма судочинства з адміністративної змінена на цивільну (касаційні скарги полягали у вимозі відшкодування шкоди, завданою здоров'ю - 2; поновлення на посаді - 2; бездіяльність органів Національної поліції – 1 (адміністративна форма судочинства).

Завершальною стадією провадження в справі про булінг (цькування) є виконання постанови. Даній стадії «відведена» велика соціально – значуща роль: правопорушник зазнає адміністративних стягнень, що у свою чергу є профілактикою вчинення правопорушень; захищеність прав потерпілого та виховання винної особи у дусі закону.

Слід погодитись з С. С. Гнатюком, який зазначає, що виконання постанови є регламентованою адміністративно-процесуальними нормами діяльність уповноважених органів, спрямована на практичну реалізацію визначеного у постанові у справі виду адміністративного стягнення, під час якої особа, притягнута до адміністративної відповідальності, зазнає позбавлення відповідних благ і обмежень особистісного, морального чи матеріального характеру [28, с. 113].

Слід зазначити, що попри різницю наукових думок стосовно кількості стадії провадження в справах про адміністративні правопорушення та їх

етапів, точки зору науковців стосовно етапів стадії «виконання постанови» зводяться до звернення постанови до виконання та безпосереднє виконання.

Враховуючи положення ст.ст. 298 - 305 КУпАП, як нормативно – правову регламентацію даної стадії, ми погоджуємося зі запропонованими науковцями етапами стадії виконання постанови.

Пропонуємо розгляд стадії «виконання постанови» з характеристик першого етапу «звернення постанови до виконання».

Слід зазначити, що важливою умовою виконання постанови є обов'язковість її реалізації. Дане твердження впливає зі ст. 298 КУпАП (постанова про накладення адміністративного стягнення є обов'язковою для виконання державними і громадськими органами, підприємствами, установами, організаціями, посадовими особами і громадянами)[62].

С. С. Гнатюк під обов'язковістю постанови у справі про адміністративний проступок розуміє набуття такого юридичного стану цим процесуальним документом, що зумовлює обов'язки учасників таких правовідносин щодо вчинення певних дій [28, с. 114]

М. В. Плугатир наголошує, що обов'язковість постанови про накладення адміністративного стягнення означає, що вона набула сили закону і є обов'язковою до виконання, як і вимоги закону [110].

Отже, обов'язковістю постанови про накладення адміністративного стягнення означає набуття нею законної сили.

Відповідно до положень ст. 299 КУпАП, постанова про накладення адміністративного стягнення звертається до виконання органом (посадовою особою), який виніс постанову та підлягає виконанню з моменту її винесення, якщо інше не встановлено цим Кодексом та іншими законами України [62].

Варто зауважити, що В. К. Колпаков зазначає, що звернення постанови до виконання полягає у діяльності органу (посадової особи), який виніс постанову щодо створення необхідних умов для виконання передбаченого постановою стягнень. Такі умови створюють шляхом своєчасного

направлення постанови органів-виконавцю; здійснення контролю за правильним виконанням постанови; вирішення всіх питань, що пов'язані з виконанням постанови [66, с. 215].

Аналізуючи норми адміністративного законодавства та позицію науковця, можна стверджувати про зміст даного етапу, який включає наступні дії: своєчасне направлення постанови правопорушнику та органу – виконавцю; роз'яснення правопорушникові його прав, процесуальний порядок виконання умов постанови; здійснення контролю за правильним та своєчасним виконанням постанов; вирішення всіх питань, пов'язаних з виконанням постанови про адміністративні стягнення.

Наступним етапом даної стадії є безпосереднє виконання постанови. Слід зазначити, що порядок виконання постанови про накладення адміністративного стягнення повинен здійснюватися відповідно до вимог законодавства України (ст. 300 КУпАП). При цьому законодавством визначено обставини, за яких орган (посадова особа), який виніс постанову про накладення адміністративного стягнення, припиняє її виконання: видання акта амністії, якщо він усуває застосування адміністративного стягнення; скасування акта, який встановлює адміністративну відповідальність; смерть особи, щодо якої було розпочато провадження в справі (ст. 302 КУпАП). Постанова про накладення адміністративного стягнення повинна бути звернена до виконання протягом трьох місяців з дня її винесення (ст. 303 КУпАП).

Враховуючи те, що санкція ст. 173-4 КУпАП передбачає такі адміністративні стягнення як штраф, або виправні роботи, або громадські роботи, пропонуємо розглянути особливості саме цих видів стягнень.

Так, ураховуючи положення ст. 307 КУпАП, штраф має бути сплачений особою, яка вчинила протиправні діяння у вигляді булінгу (цькування) не пізніше як через п'ятнадцять днів з дня вручення йому постанови про накладення штрафу, а в разі оскарження такої постанови - не пізніше як через п'ятнадцять днів з дня повідомлення про залишення скарги

без задоволення. У разі відсутності самостійного заробітку в неповнолітніх осіб віком від шістнадцяти до вісімнадцяти років, які вчинили булінг (цькування), штраф стягується з батьків або осіб, які їх замінюють.

Як вже зазначалося, неповнолітні, у віці 16 – 18 років за вчинення булінгу (цькування) підлягають адміністративній відповідальності на загальних підставах. Варто зауважити, що санкція ч. 1 ст. 173-4 передбачає розмір штрафу від 850 до 1700 грн. Зважаючи на те, що неповнолітні віком від 16 до 18 років мають невисокий дохід у вигляді заробітної плати чи стипендії або інших виплат, пропонуємо внести зміни до КУпАП стосовно запровадження «позички» у сплатені неповнолітнім штрафу.

Пропонуємо ч. 2 ст. 307 КУпАП доповнити наступним змістом: «в кожному окремому випадку, зважаючи на матеріальне становище неповнолітнього віком від шістнадцяти до вісімнадцяти років, який вчинив булінг (цькування), виплата адміністративного штрафу може бути розстрочена на строк від трьох до шести місяців».

Виконання постанови про накладення адміністративного стягнення у вигляді громадських робіт здійснюється шляхом залучення порушників до суспільно корисної праці, види якої визначаються органами місцевого самоврядування (ст. 321 – 1 КУпАП). Адміністративне стягнення у вигляді громадських робіт за булінг (цькування) передбачено строком від 20 до 40 годин, а при повторному вчиненні тих самих діянь – від 40 до 60 годин.

Відповідно до ст. 321-2 КУпАП громадські роботи виконуються не більш як чотири години на день, а неповнолітніми - дві години на день.

За неповідомлення керівником закладу освіти уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України про випадки булінгу (цькування) учасника освітнього процесу санкцією ст. 173 – 4 передбачено адміністративне стягнення у вигляді виправних робіт строком до одного місяця з відрахуванням до двадцяти процентів заробітку. Відповідно до ст. 322 КУпАП виправні роботи відбуваються за місцем постійної роботи порушника [62].

Таким чином, провадження в справі за булінг (цькування) за видом є звичайним, а структура чотирьохрівневою: провадження-стадії-етап-дії.

Підсумовуючи зазначаємо, що провадження в справах про булінг (цькування) є сукупністю послідовно здійснюваних органами Національної поліції та суду процесуальних дій та рішень з розгляду та вирішення справи про булінг (цькування), які направлені на притягнення винної особи до адміністративної відповідальності, захисту прав потерпілого та профілактики вчинення нового правопорушення [127].

Висновки до розділу 2

Досліджуючи реалізацію норм адміністративної відповідальності за булінг (цькування) в Україні ми прийшли до наступних висновків:

Запропоновано авторську дефініцію «адміністративний проступок» - це специфічний різновид адміністративного правопорушення, який виражається у вигляді діяння (дії або бездіяльності), що характеризується невеликою суспільною шкідливістю, та за який встановлено адміністративні санкції.

Обґрунтовано, що адміністративне правопорушення (проступок) у сфері протидії булінгу (цькування) – це протиправні, умисні та (або) свідомі, повторювальні суспільно – шкідливі діяння, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої (учнів, вихованців), або повнолітньої (здобувача вищої освіти) та (або) такими особами стосовно інших учасників освітнього процесу, та за які передбачена адміністративна відповідальність.

Сформульовано істотні ознаки адміністративного правопорушення (проступку) у сфері протидії булінгу (цькуванню), виокремлено його специфічні ознаки: свідомість та повторювальність.

Охарактеризовано юридичний склад адміністративного правопорушення (проступку) у сфері протидії булінгу (цькуванню) та наголошено на його розумінні як сукупності передбачених нормами

адміністративного права обов'язкових об'єктивних та суб'єктивних ознак, за наявності яких діяння (дія чи бездіяльність) можна кваліфікувати як адміністративне правопорушення (проступок) у сфері протидії булінгу (цькуванню).

Доведено, що адміністративне провадження - це комплекс процесуальних дій які направлені на встановлення та обґрунтування всіх обставин і фактичних даних певної індивідуальної адміністративної справи та оформлення у відповідних процесуальних документах.

Наголошено на необхідність розуміння під провадженням у справах про булінг (цькування) сукупності послідовно здійснюваних органами Національної поліції та суду процесуальних дій та рішень з розгляду та вирішення справи про булінг (цькування), що завершується прийняттям відповідного акта і його виконанням та накладенням адміністративних стягнень.

Сформульовано стадії провадження в справі про адміністративні правопорушення (проступок) за булінг (цькування):

1. Адміністративне розслідування у справі за фактом булінгу (цькування): а) порушення провадження; б) встановлення фактичних обставин; в) порушення справи – складання процесуального документу (протоколу); г) направлення матеріалів до органу, уповноваженому розглядати справи за фактом вчинення булінгу (цькування).

2. Розгляд справи про булінг (цькування): а) підготовка справи до розгляду; б) безпосередній розгляд справи; в) винесення постанови й доведення її до відома.

3. Перегляд постанови (факультативна ознака).

4. Виконання постанови: а) звернення постанови до виконання; б) виконання постанови.

Запропоновано внесення змін до чинного законодавства України, а саме:

- ч. 1 ст. 257 КУпАП викласти у такій редакції: «протокол разом з іншими матеріалами справи надсилається органу (посадовій особі), уповноваженому розглядати справу про адміністративне правопорушення невідкладно, але не пізніше ніж за три дні після їх складання».

- ч. 2 ст. 307 КУпАП доповнити наступним змістом: «... в кожному окремому випадку, зважаючи на матеріальне становище неповнолітнього віком від шістнадцяти до вісімнадцяти років, який вчинив булінг (цькування), виплата адміністративного штрафу може бути розстрочена на строк від трьох до шести місяців».

РОЗДІЛ 3.

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА БУЛІНГ (ЦЬКУВАННЯ) В УКРАЇНІ

3.1. Міжнародний досвід застосування адміністративної відповідальності за булінг (цькування)

На сьогоднішній день, Україна, підтримуючи антибулінгову політику, одним із пріоритетних завдань визнала формування безпечного освітнього середовища. Проте й досі, у навчальних закладах різних рівнів не впроваджені програми (встановлений алгоритм дій), які направлені на протидію булінгу (цькуванню) та викоренення цієї проблеми з життя та свідомості суб'єктів освітнього процесу. Для нашої країни, вирішити цю проблему можливо, на нашу точку зору, шляхом аналізу та ефективного впровадження результатів «антибулінгового досвіду» зарубіжних країн.

В межах нашого дослідження пропонуємо проаналізувати досвід «першопочатківців» антибулінгової діяльності – Норвегії, США, Канади, Фінляндії та деяких країн пострадянського простору (країни, які мали подібну історію розвитку та державний устрій з Україною) – Азербайджану, Республіки Білорусь, Armenії, Казахстану, Республіки Молдова задля виокремлення як позитивних, так і негативних рис зарубіжного законодавства у сфері адміністративної відповідальності за булінг (цькування) та формулювання пропозицій удосконалення антибулінгової програми в Україні, з подальшою імплементацією положень у національне законодавство.

Варто зауважити, що у більшості країн світу відсутній чіткий поділ юридичної відповідальності на адміністративну чи кримінальну, а існує відповідальність змішаного типу: кримінально – адміністративна, де розрізняють злочин та проступок, який є менш тяжкий за наслідками. Тому у межах нашого дослідження пропонуємо проаналізувати наявну юридичну

відповідальність за булінг та інші превентивні заходи, які представляються у вигляді профілактичних програм, що направлені на попередження та усунення наслідків цього явища як такого.

Як вже зазначалося у нашому дослідженні, Норвегія стала однією з країн, в якій почала активно розвиватися програма протидії булінгу ще наприкінці минулого століття. Так, завдяки діяльності психолога Д. Ольвеуса у Норвегії, а згодом і у інших країнах світу, зокрема у США, Скандинавії, Канаді, Німеччині, Швеції та ін., була апробована програма «Olweus Bullying Prevention Program», відома як OBPP [221].

Історія зазначеної програми починається з 1970 рр., з ініціації Д. Ольвеусом систематичного дослідження проблемі булінгу, результати якого були опубліковані у книгах різних країн під назвою «Aggression in the Schools: Bullies and Whipping Boys». У 1983 р., після того як три хлопця – підлітки у північній Норвегії здійснили самогубство (вірогідно причиною якого стало цькування у школі), держава ініціювала громадську програму проти булінгу у школах, в основу якої й було покладено програми Д. Ольвеуса «Olweus Bullying Prevention Program». Дослідження даної програми проводилося за участю 40 000 школярів протягом двох з половиною років, результати були позитивними. У 2001 році дану програму визнали загальнонаціональною у рамках протидії злочинності серед дітей [228].

Цілями даної програми є зменшення існуючих проблем булінгу серед учнів; запобігання новим випадкам булінгу; покращення взаємовідносин серед школярів. Реалізація поставлених цілей програми здійснюється на чотирьох рівнях: індивідуальному, класному, шкільному та суспільному [228].

Отже, цілі даної програми направлені на попередження, припинення та відвернення булінгу (цькування) серед школярів, які здійснюються на багаторівневій основі, що призвело до позитивних результатів. При чому

акцентуючи на проблемі булінгу в школі, Olweus Bullying Prevention Program пропонує заходи покращення шкільного клімату взагалі.

На наш погляд, в Україні теж доречно створювати подібного роду програми, які б реалізувалися на усіх рівнях адміністрування.

Охарактеризуємо кожний з рівнів. На індивідуальному рівні пропонується впровадження таких заходів: контроль за діяльністю учнів; втручання будь - якого співробітника при виявленні булінгу; проведення зустрічей зі школярами та їх батьками; розробка індивідуальних планів [214].

На класному рівні заходи у протидії булінгу полягають у регулярних зборах учнів та їх батьків, а також «візуалізація» протидії цькуванню: розміщення плакатів з даної тематики, правил поведінки [214].

Як бачимо, реалізація даної програми на цих рівнях, у більшій мірі направлена на роботу з учнями та їх батьками у протидії цькуванню, що також призводить до позитивних результатів.

На шкільному рівні пропонується створення шкільного комітету у протидії булінгу, учасники якого повинні постійно проводити тренінги з учнями та вчителями направлені на профілактику цього явища; впровадити загальношкільні правила протидії булінгу; здійснювати періодичне тестування учнів з приводу виявлення випадків цькування; залучати батьків до діяльності комітету [214].

На суспільному рівні заходи протидії булінгу полягають у розголошенні проблеми насильства серед дітей та допомозі шкільному комітету у протидії булінгу [214].

Таким чином, у відповідності з програмою Д. Ольвеуса Olweus Bullying Prevention Program, у «боротьбу» з булінгом залучають адміністрацію школи (у тому числі і шкільний комітет), вчителів, учнів, їх батьків та суспільство в цілому. Саме при взаємозагодженій діяльності усіх рівнів адміністрування відбуваються відповідні зміни щодо протидії булінгу (цькування).

Що стосується відповідальності за цькування, то слід зазначити, що учні, батьки та адміністрація школи на початку року підписують договір, у

якому наголошено про неприпустимість нанесення психологічної, фізичної чи матеріальної шкоди. У разі порушення договору, кривдника ставлять на облік до поліції, а відповідальність у повній мірі несуть батьки [94].

Аналізуючи досвід Норвегії (у частині антибулінгової програми Olweus Bullying Prevention Program) можна виділити спільні риси з антибулінговою політикою України: 1. Визнання булінгу як проблеми насильства серед дітей, його попередження та відвернення. 2. Обов'язок адміністрації школи, вчителів та батьків реагувати на випадки булінгу (цькування).

Відмінними рисами є: 1) В Україні антибулінгова політика направлена на здійснення каральної функції або неповнолітнього (віком з 16 до 18 років), або батьків (осіб що їх замінюють), та (або) керівника закладу освіти на відміну від Норвегії, де відповідальність несуть лише батьки. 2) У Норвегії створено спеціальний шкільний орган, який проводить просвітницьку, моніторингову, аналітичну «антибулінгову» діяльність так званий шкільний комітет. В Україні такий шкільний орган відсутній.

Досить цікавим у сфері протидії булінгу є досвід Сполучених Штатів Америки (США). Слід зазначити, що на сьогоднішній день не існує федерального закону США, що стосується цькування. Проте у всіх штатах є закони щодо протидії цьому явищу. Першим штатом, який ухвалив антибулінговий закон, була Джорджія (1999 рік). Останнім Монтана, у 2015 році [19, с 93].

За булінг у США залежно від характеру вчинку та дій, до учня - правопорушника може застосовуватися кримінальні санкції, а також у деяких штатах закон дозволяє дисциплінувати учнів відповідними та зваженими способами (шкільні санкції). Слід зазначити, що у 44 штатах передбачена кримінальна відповідальність за булінг (у тому числі й кібербулінг), у 45 штатах наявні шкільні санкції; 49 штатів підтримують шкільну антибулінгову політику, а у 25 штатах наявна відповідальність за дії, вчинені поза межами навчального закладу [225].

Отже, за діяння, які підлягають під ознаки булінгу, у деяких штатах США наявна кримінальна, а в деяких кримінальна й альтернативна їй-дисциплінарна відповідальність (шкільні санкції за менш тяжкі діяння).

Слід зазначити, що у штатах США постійно здійснюється оновлення антибулінгового законодавства. Так, одне із останніх таких оновлень відбулося у липні 2018 у штаті Індіана [225].

Постійні зміни законодавства у сфері протидії цькуванню зумовлені оцінкою дієвості антибулінгового законодавства, яка проводиться громадською організацією. Антибулінгові закони штатів повинні відповідати таким вимогам:

1) у тексті закону має бути використано слово «булінг». Даний пункт пояснюється тим, що деякі слова, що використовуються у текстах державних законопроектів, - це «злочини на ґрунті ненависті», «переслідування», «дискримінація» чи «залякування» можуть бути одним із видів булінгу, проте можуть бути й випадки, коли діяння підпадають під окремий вид злочину;

2) текст закону прямо повинен бути направлений на протидію явища булінгу, а не забезпечення освітнього середовища. В такому випадку маєтись на увазі захист порушених прав учня при вчиненні щодо нього цькування, а не створення безпечної адміністративної будівлі;

3) повинні бути визначення таких категорій як «знущання» та «утиски» [213];

Тобто дані вимоги умовно можна віднести до блоку «понятійний апарат», де зазначено поняття «булінг» та дана категорія повинна відповідати розумінню та протидії саме цій проблемі, а не близьким за змістом.

4) повинні бути рекомендації формування антибулінгової політики та її «впровадження у життя»;

5) забезпечення навчання фахівців у сфері освіти на всіх рівнях, проти булінгу, навчання учнів та персоналу з питань протидії булінгу, а також програми профілактики [213];

Вищеперераховані вимоги можна віднести до блоку «навчальні», де забезпечується методичними рекомендаціями та навчанням суб'єкти протидії булінгу.

6) закон повинен передбачати запровадження програм проти булінгу, а не пропонувати їх;

7) закони повинні містити дату запровадження антибулінгової політики та термін її реалізації [213];

Ці вимоги умовно можна віднести до блоку «обов'язок». Тобто йдеться про забов'язальний характер політики закону проти цькування.

8) захист учнів від переслідувань, помсти або хибних звинувачень;

9) повинен бути захист шкільного округу від судових позовів за дотримання політики. У даному пункті мається на увазі те, що у випадках належних дій вчителів та адміністрації школи (запобігання, повідомлення, покарання за булінг) останні до відповідальності не підлягають;

10) передбачено консультації для жертв [213];

Дані вимоги можна віднести до блоку «захист», де на законодавчому рівні захищені права усіх суб'єктів навчального процесу у випадку вчинення булінгу.

11) за результатами роботи навчального закладу повинна надаватися звітність уповноваженим органам [213];

Дану вимогу умовно можна віднести до блоку «аналітика», де проводиться контроль за антибулінговою діяльністю навчального закладу.

12) Наявність положення у законі «кібербулінг» або «електронне домагання» [213].

Тобто визнання місцем вчинення булінгу не тільки офлайн - простір, а ще й онлайн (у мережі Інтернет).

На нашу точку зору, доцільним є створення державновизнаного антибулінгового органу, з чіткими забов'язальними вимогами, направленними на удосконалення законодавства у сфері протидії цькуванню, заслуговує на увагу як позитивний досвід у боротьбі з цим явищем та може бути взятий

Україною за основу для впровадження аналогічної системи удосконалення законодавства та контролю за діяльністю навчальних закладів при реалізації норм нормативно-правових актів, а також наявних антибулінгових програм.

Слід зазначити, що у США існує система оцінювання законодавства направленою на протидію цькуванню: штати без антибулінгового законодавства отримують оцінку «F», з неефективними законами – «D» (2 бали або менше), штати з посередніми законами отримують оцінку «C» (3 – 5 балів), штати з прийнятними законами отримують оцінку «B» (6 -8 балів), штати які мають майже досконалі закони отримують оцінку «A» (9 + балів) [213].

Держави, які мають пункт про кіберзалякування, отримують плюс після отримання рейтингу A. Держави з акцентом на консультування жертв отримують «+» після отримання A рейтингу. Деякі штати, на сьогоднішній день, мають рейтинг A ++, наприклад, Делавер, Флорида та Кентуккі, оскільки вони мають пункт консультування, а також пункт про кіберзалякування [213].

На нашу точку зору, саме надання оцінки діяльності, у тому числі при створенні антибулінгового законодавства є важливим і певним висновком його ефективності.

Пропонуємо у межах нашого дослідження розглянути найефективніші антибулінгові програми США: Positive Action, Steps to Respect, S.S. GRIN

Positive Action, PA - багатопрофільна програма, яка направлена на зменшення девіантної поведінки, та підвищення самооцінки дошкільнят (діти у дитячих садках) та учням початкової та середньої школи (до 8 класу).

Програмою Positive Action передбачено 140 уроків, які відповідають віку та академічним стандартам. Навчальна програма складається з шести розділів, які охоплюють концептуальну основу програми, розвиток звичок до здорового духу та тіла, навички особистого управління та самоконтролю, побудову корисних відносин, розуміння відповідальності та самосвідомості, а також постановку цілей та їх досягнення. Уроки проводяться шкільним

вчителем або зовнішнім інструктором.. Організація Blueprints проводила дослідження з 2016 - 2020 рр. на Гавайях з учнями від 1-2 класу до 5-6 та у Чикаго з 2013 – 2019 рр. з приводу ефективності даної програми. Результати виявили значний позитивний вплив на асоціальну поведінку дітей [223].

Дослідження 2014-2019 рр., проведені у Чикаго, показали, що при імплементації програми в освітній процес США, відбулися значні покращення: випадки залякування знизились на 41%, знущання (за опитуванням учнів) – на 51 % (що становить 0,39 ефективності), випадки булінгу (за результатами опитування батьків) – 13% (0,31 ефективності) [222].

Отже, у центрі уваги даної програми лежить протиправна поведінка дітей як така, та профілактика такої поведінки. Проте статистика свідчить про її результативність і у боротьбі з булінгом (цькуванням).

Steps to Respect (Кроки до поваги) – дана програма направлена на безпосереднє попередження випадків булінгу шляхом підвищення обізнаності учасників освітнього процесу. Суть програми полягає у тому, що всі учителі та адміністрація школи ознайомлюються зі змістом програми та її ключовими позиціями та на основі здобутих знань проводять уроки, засновані на літературі. Щотижня 45 – хвилинний урок відводиться на здобуття позитивних навичок у стосунках з однолітками. Курс програми розрахований на 12 – 14 тижнів. За результатами проведення даної програми зменшилось кількість випадків булінгу, спостерігалось поліпшення клімату серед учнів та адміністрації школи, збільшився рівень соціальної компетентності [227].

З вищезазначеного випливає те, що досягнення позитивних результатів у протидії булінгу можливо й шляхом обговорення літературних персонажів та розвитком навичок відносин у колективі. Тому переймаючи досвід даної програми, пропонуємо в Україні в навчальну програму закладів освіти додати навчальні предмети, направлені на розуміння емоційного стану інших

осіб, співпереживання їм та поліпшення їхнього психологічного мікроклімату в учнівському середовищі.

Програма S. S. GRIN (Social skills group intervention), на відміні від двох попередніх направлена на адаптацію жертв булінгу. S. S. GRIN вирішує питання знущань, віктимізації та соціально-емоційної компетентності. Цілі даної програми у прийнятті однолітків; підвищення самооцінки та самоефективності; подолання соціальної тривоги та депресивних симптомів. Результатами даної програми було досягнення поставлених цілей, що є свідчення про її ефективність [226].

На нашу точку зору, подолання наслідків булінгу є не менш важливим, ніж його попередження чи відвернення. Даній програмі відводиться велика роль, адже від адаптації жертв булінгу залежить їх подальше соціально – емоційний стан та становище у суспільстві.

У Канаді на законодавчому рівні закріплено поняття «булінг» та передбачено відповідальність кривдника, батьків та свідків цькування, за умови що останні не втруtilись та не надали допомогу [14].

На нашу точку зору, впровадження відповідальності свідків цькування є законодавчо розумним. В Україні, на жаль, така практика відсутня, хоча свідки булінгу нормативно визнані його сторонами, й тому повинні притягатися до відповідальності.

О. О. Костюк досліджуючи досвід Канади щодо антибулінгової роботи зазначає, «що типовою та дієвою практикою в школах є впровадження антибулінгових освітньо-профілактичних програм. В їх основі лежить ідея про те, що учні, їхні батьки, вчителі, члени громади повинні дотримуватися єдиного погляду на булінг. Тому до антибулінгових програм та заходів залучаються сім'ї, представники організацій, знаменитості, громадські діячі, представники поліцейського відділку. За цільовою аудиторією такі програми можна поділити на загальні (охоплюють усіх школярів), корекційні (розраховані на агресора та жертву булінгу) та спеціальні (програми, які застосовуються у серйозних випадках булінгу)» [74, с. 33].

Ми підтримуємо точку зору автора та вважаємо, що дійсно подолати проблему булінгу можливо за допомогою комплексної взаємодії усіх ланок адміністрування у суспільстві, метою якого викоренення цькування зі свідомості людей.

У Канаді антибулінгові програми закладені в навчальні предмети щодо загальної обізнаності стосовно цькування, законодавчих актах та програмах, попередження та реагування на випадки булінгу. При чому багато уваги приділяється саме останньому пункту: якщо школярі долучаються до вирішення конфлікту, він припиняється за кілька хвилин [74; 14].

Виходячи з даної позиції, велика роль у вирішенні ситуацій, пов'язаних з цькуванням відводиться саме свідкам. Ігнорування останніми такої ситуації, як правило, призводить до негативних наслідків, тому й запровадження відповідальності свідків булінгу за «невтручання» можна вважати одним із заходів боротьби з цим суспільно – негативним явищем – цькуванням.

Не менш популярною є фінська антибулінгова програма - KiVa (Kiusaamista Vastaan), що означає «проти булінгу», а саме слово «kiva» з фінського – «хороший» [224, с. 80].

Дана програма розроблена в Університеті Турку, Фінляндія, за фінансування Міністерства освіти та культури Фінляндії. Ефективність цієї програми доведена шляхом національного дослідження, а також використання даної програми у боротьбі з булінгом у всьому світі. Метою KiVa (Kiusaamista Vastaan) є запобігання булінгу та ефективне вирішення випадків цькування, а тому і базується на трьох основних елементах: запобігання (в ігровому форматі аналізуються конкретні дії пов'язані з булінгом, наголошується на недопустимості таких випадків); втручання (дії направлені з метою усунення причин та наслідків булінгу); моніторинг (проведення опитування задля виявлення випадків булінгу, а також задля постійного аналізу динаміки цькування у школі). Своєрідним пунктами

програми можна назвати відеоігри та анімаційні уроки, направлені на протидію цькуванню [229].

На нашу точку зору, третій елемент «моніторинг» можна віднести до заходів запобігання булінгу, адже вчасне виявлення «підґрунтя» для булінгу (цькування) і є його запобіганням.

Слід зазначити, що позитивний досвід Фінляндії у боротьбі з булінгом полягає не тільки в ефективному застосуванні програми KiVa (Kiusaa-mista Vastaan), а й створення цифрової юридичної служби SomeBuddy, сутність якої полягає у психологічній та юридичній онлайн допомозі жертвам булінгу; Mightifier - програми, яка направлена на створення доброзичливого простору, шляхом розвитку у школярів соціальних навичок та підвищення самооцінки [57].

Про ефективність програми KiVa (Kiusaa-mista Vastaan) свідчать дані великого рандомізованого контрольованого Фінляндією дослідження, яке показало, що понад 200 фінських шкіл після першого року впровадження програми значно зменшили всі форми булінгу. Крім того, повідомлялося про позитивний вплив на улюбленість школи, навчальну мотивацію та досягнення. Серед тих учнів, які зазнали знущань, справу яких розглянула команда школи KiVa, 98% вважали, що їхня ситуація покращилася [229].

Аналіз вищезазначених програм дає змогу стверджувати про їх ефективність у зменшенні кількості випадків булінгу та насилля над дітьми, забезпечення безпечного освітнього середовища та покращення стосунків між учнями; комплекс антибулінгових дій направлений як на конкретну особу, так і на групи осіб (клас, школа, суспільство в цілому).

Таким чином, можна стверджувати про активну антибулінгову позицію Норвегії, США, Канади та Фінляндії.

Проте, ми дотримуємося тієї точки зору, що висока ефективність антибулінгової програми в одній країні не буде прямо пропорційна ефективності в іншій. На нашу точку зору, існують різні фактори, які можуть

впливати на їх результативність: економічні, географічні, правові, виконавчі, культурні (у т. ч. менталітет) та інші вагомі фактори.

Проаналізувавши найвідоміші антибулінгові програми та політику деяких країн у боротьбі зі цькуванням, пропонуємо перейти до розгляду відповідальності за булінг у країнах пострадянського простору.

В Азербайджані відсутній закон, який регулював би відносини у сфері протидії булінгу. На даний момент, у державі поки існує єдиний пілотний проєкт у питаннях булінгу - «Məktəblinin dostu» «Друг школяра», який почав діяти у 2016-2017 навчальних роках. Метою даного проєкту є створення безпечного освітнього середовища для вчителів та учнів, надання медичної та (або) психологічної допомоги у випадках цькування, а також проведення виховної та діагностичної роботи з учасниками освітнього проєкту. Цікавим є те, що дану програму реалізують молоді волонтери, які попередньо пройшли підготовку на тренінгах з питань булінгу (їх головна задача при спілкуванні з дітьми виявити проблемні ситуації та повідомити про них вчителям чи батькам) та кваліфіковані психологи [152; 147].

В Азербайджані у 2020-2021 навчальному році проєкт успішно реалізується 400 співробітниками у 226 навчальних закладах та охоплює 400 000 учнів. У рамках проєкту, протягом 2020 року, 156 учням була надана психологічна допомога, а для 45 вчителів проведені тренінги по психології [37].

Отже, досвід Азербайджану стосовно реалізації антибулінгової політики не є показовим. Позитивним можна виділити перші спроби зменшення випадків цькування у країні шляхом реакції кваліфікованих психологів та вчителів на булінг серед учнів.

У Республіці Білорусь також відсутній закон, який би прямо передбачав відповідальність за булінг (цькування), проте законом «Про основи системи профілактики бездоглядності правопорушень неповнолітніх» передбачено захист прав неповнолітніх, у тому числі і в освітньому середовищі [101]. З вересня 2020 року у країні діє програма «Адаптація

моделі створення дружельюбного та підтримуючого середовища в закладах загальної середньої освіти» (за підтримки Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ)). Дана програма розрахована на 5 років та розповсюджена у 26 школах усіх регіонів. Головною метою програми трансформація навчального закладу у психологічно безпечне місце : зменшення конфліктів серед учнів, булінгу, та усіх видів насилля [146].

На нашу точку зору, про ефективність даної програми говорити ще зарано, проте слід констатувати, що Республіка Білорусь робить перші кроки у боротьбі з цькуванням не зважаючи на відсутність законодавчого регулювання випадків булінгу.

Арменія – країна, у якій відсутній закон, внаслідок порушення якого наставала відповідальність за булінг (цькування). Окрім цього лише у 2020 році вперше було проведено програму для 73 учителів стосовно попередження булінгу. У 2021 у трьох областях Арменії, спільно зі шведською організацією Global to local, планується проведення пілотної програми попередження цькуванню в навчальних закладах [86].

У Казахстані до парламенту подано законопроект «Про внесення змін та доповнень до деяких законодавчих актів Республіки Казахстан з питань захисту прав дитини». З прийняттям даного законопроекту у країні буде на законодавчому рівні закріплено поняття «булінг», та передбачено кримінальну та адміністративну відповідальність за окремі види цькування [201].

За підтримки Агенства США по міжнародному розвитку USAID в Казахстані проводиться проект «Айналайын SOS» направлений на створення соціальних плакатів на тему булінгу та безпеки дітей в навчальних закладах. Окрім цього жваво розповсюджують постери з даної тематики в мережі Інтернет та соціальних мережах Facebook, Instagram, TikTok [202].

Позитивним для України може бути досвід Казахстану у частині розповсюдження у соціальних мережах антибулінгової тематики. Зазвичай, школярі проводять велику кількість часу у мережі Інтернет, а тому

впровадження даної практики, на нашу точку зору, може бути досить ефективним у боротьбі зі цькуванням.

У Республіці Молдова відносно великою кількістю нормативних актах регулюються та забороняються будь – які прояви відносно дитини, у тому числі і в освітньому середовищі. Зокрема, Урядом Молдови затверджено стратегії розвитку освіти у період з 2014- 2020 рр. де прямо передбачено безпечне освітнє середовище, здатне запобігти насильству щодо дітей та негайне реагування у таких випадках. Забезпечення захисної шкільного середовища, здатної запобігти насильству щодо дітей та негайне втручання для виявлення, напями і допомоги дітям-жертвам насильства, передбачає наступні дії: 1) розробка і реалізація політики захисту дітей на всіх рівнях з урахуванням прав дитини, здібностей дитини до розвитку і місцевих потреб. 2) розвиток можливостей органів, наділених шкільної інспекцією, з моніторингу та звітності про випадки насильства щодо дитини. 3) розширення прав і можливостей дітей, батьків і членів спільноти розпізнавати, запобігати і повідомляти про випадки насильства щодо дітей [191, с. 35].

У Типовому положенні загальноосвітніх навчальних закладів передбачено дотримання прав і свобод учням. Тілесні покарання, будь – які форми фізичного або психологічного насилля заборонено [191, с. 41].

Лауренція Філіпскі зазначає, що «згідно з Посібником по реалізації Політики захисту дітей в освітніх установах, неприпустимо таких дій співробітників і партнерів установи (батьків, волонтерів, стажистів, тренерів, помічників, експертів, партнерів, донорів, ЗМІ, дорослих, що вступають в контакт з дітьми під час діяльності установи, постачальників послуг і т. д.) у відносинах з дітьми: побиття дитини або застосування інших форм фізичного насильства до дитини або підбурювання дитини до насильства по відношенню до іншої дитини: штовхання, удари, щипки, шльопанці, тягнути за волосся або вуха і так далі; емоційне насильство: крики, приниження, глузування, залякування, прізвиська, лайка, словесні погрози, знищення

особистих речей і так далі.; примус або підбурювання дитини брати участь у будь-яких сексуальній активності (порнографічних фільмах або фотографіях, сексуальні стосунки, сексуальні домагання і так далі); сексуальне насильство: фізичне, словесне або невербальне поведінка сексуального характеру, що створює неприємну, принизливу, образливу атмосферу і ущемляє гідність дитини (погляди, вульгарні коментарі, непристойні жарти, натяки, дотику до інтимних місць); залучення або заохочення дітей до будь-якої незаконної діяльності: трудова експлуатація; покупка, продаж або споживання алкоголю, тютюну або наркотиків; дискримінаційне поводження з певними дітьми: виключення одних і перевагу інших на підставі етнічної приналежності, релігії, мови, якою розмовляють, результатів навчання, соціального статусу сім'ї, репутації батьків і так далі; проведення часу з дитиною наодинці (в класі, кімнаті гуртожитку, запрошення додому або в відокремлені місця, відвідування вдома без супроводу, коли дитина вдома один і так далі)» [191, с. 28].

Незважаючи на достатню кількість нормативних актів Республіки Молдови, які безпосередньо стосуються насильства над дітьми та боротьби з ними, жоден не дає визначення поняття булінг та не передбачає відповідальність за нього.

На основі викладеного можна стверджувати про пасивну антибулінгову позицію Азербайджану, Республіки Білорусь, Armenії, Казахстану, Республіки Молдови.

Аналіз зарубіжного досвіду стосовно протидії булінгу дозволяє виокремити загальні рекомендації для антибулінгової політики в Україні.

1. На основі антибулінгового досвіду США ми пропонуємо створити Національний антибулінговий комітет, який здійснюватиме попередження, виявлення та протидію випадкам булінгу (цькування); формуватиме та реалізовуватиме (шляхом контролю діяльності закладів освіти) антибулінгові програми в Україні (у тому числі й на основі досвіду країн з активною антибулінговою позицією). При чому, антибулінгові програми повинні бути

гнучкими та зосереджені на локальній проблемі булінгу (цькуванню) не тільки в освітньому середовищі, а й поза його межами (Додаток Б).

2. На основі антибулінгово досвіду Норвегії пропонуємо створення у закладах освіти «антибулінгового самоврядування» - колективу учасників освітнього процесу, які забезпечують пізнавальну, моніторингову діяльність у попередженні та протидії булінгу (цькуванню).

3. На основі досвіду Фінляндії пропонуємо створення цілодобового чат – боту направленого на надання психологічної допомоги у випадках булінгу (цькування) (необхідність такої програми, на нашу точку зору, обумовлена тим, що жертви булінгу не завжди зручно здійснювати телефонний дзвінок на гарячу лінію (наприклад, у присутності інших осіб), а написавши оператору – миттєва реакція на проблему), а також розробка програмного забезпечення, яке автоматично в Інтернет - середовищі розпізнаватиме та блокуватиме коментарі насильницького характеру.

4. На основі досвіду Азербайджану пропонуємо залучення волонтерів та впровадження інституту наставництва, який полягатиме у моніторинзі, виявленні та психологічній допомозі жертвам та кривдникам булінгу особами, які на добровільній основі попередньо пройшли підготовчі «антибулінгові» курси [122].

3.2. Ефективність адміністративної відповідальності за булінг (цькування) в Україні

Питання вирішення проблеми ефективності адміністративної відповідальності за булінг (цькування) не втрачають своєї актуальності для особи, суспільства та держави в цілому. Це, на нашу точку зору пов'язано з суспільною резонансністю насилля над дітьми та серед дітей, а також результативністю покарання, яке передбачено адміністративною санкцією.

Слід зазначити, що на сьогоднішній день, в Україні немає єдиної статистичної звітності щодо реальної ситуації булінгу (цькування), кількості осіб, притягнутих до відповідальності за дане правопорушення (проступок) (у тому числі і по регіонах).

Слід звернути увагу, що за результатами опитування здобувачів вищої освіти, 42,2% хоча б раз у житті стикалися з випадками булінгу (цькування), що є свідченням про розповсюдженість даної проблеми та необхідністю боротьби з нею (Додаток А).

Наголошуємо, що в науці поняття ефективності правової категорії розглядається по-різному: як обґрунтованість, доцільність та результативність; як досягнення поставленої мети та використання для цього мінімальних витрат матеріальних коштів, людської енергії, часу; як оптимальний варіант поведінки, необхідний для досягнення певної мети; як досягнення найбільшого результату щодо поставленої мети; як максимально корисний для суспільства результат тощо [65, с. 21].

Отже, оцінкою ефективності адміністративної відповідальності за булінг (цькування) є кінцева мета даної норми.

Тобто, мова йде про мету адміністративно стягнення, яка відповідно до ст. 23 КУпАП полягає у виховання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, в дусі додержання законів України, поваги до правил співжиття, а також запобігання вчиненню нових правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами.

Виходячи з аналізу запропонованої норми, можна стверджувати про каральну, превентивну та виховну мету адміністративного стягнення. Тому про ефективність адміністративного стягнення за адміністративне правопорушення (проступок) у сфері протидії булінгу (цькування) можна говорити при досягненні каральної, превентивної та виховної мети. Проте, на нашу точку зору, ці критерії не в повному обсязі розкривають суть ефективності. Потрібно враховувати соціально - правову діяльність держави,

а також правозастосовну практику, тобто результат діяльності уповноважених органів задля досягнення об'єктивної дійсності.

Отже, пропонуємо умови ефективності адміністративної відповідальності за булінг (цькування), які можна поділити на три групи:

1) державно - правові

Політика держави щодо захисту дітей має забезпечувати інтереси останніх та виробляти дієві підходи не лише для її декларування, а й реалізації.

XXI століття для України стало трампліном реалізації прав і свобод людини, у тому числі й дитини. Свідченням цього є закріплення, у міжнародновизнаній, демократичній Конституції України положення про те, що «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [71].

Слід наголосити на тому, що фіксація норми в Основному Законі України без налагодженого механізму захисту та реалізації прав і свобод людини, не говорить про її дієвість.

Державна політика захисту та реалізації прав дітей повинна поставити надійний бар'єр від протиправних посягань на їх права і свободи, у тому числі від будь-яких насильницьких діянь у вигляді фізичного, психологічного, економічного, сексуального насильства, а також насильства у мережі Інтернет.

Проте, слід констатувати, що реалії сьогодення свідчать про інше. Так, відповідно статистичним даним протягом 2020 року притягнуто до адміністративної відповідальності за ч. 2 ст. 156 КУпАП 360 порушників антиалкогольного законодавства, які реалізовували дітям спиртні, слабоалкогольні напої та тютюнові вироби. Всього адміністративними комісіями органів місцевого самоврядування розглянуто 268

адміністративних матеріалів за ч. 2 ст. 156 КУпАП. За ст. 180 КУпАП (доведення неповнолітнього до стану сп'яніння) складено 93 адміністративних протоколів. Відносно дітей було складено 722 адміністративних протоколів [6].

Ці дані свідчать про негативні процеси у суспільстві, які впливають на вчинення правопорушень дітьми та відносно них.

Так, Л. Ф. Кривачук, наголошує, що на ефективність державного управління охороною дитинства впливають п'ять груп чинників: соціально-політичні; організаційно-управлінські; інноваційно-технологічні; кадрові; фінансово - економічні [75, с. 198].

На нашу точку зору, до державно-правових умов ефективності адміністративної відповідальності за булінг (цькування) можна віднести:

1. Впровадження норм міжнародних стандартів в галузі захисту прав і свобод дитини у законодавство України, для розробки та удосконалення інструментів у боротьбі з булінгом (цькуванням).

Слід зазначити, що Указом Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021 затверджено нову редакцію Національної стратегії у сфері прав людини на 2021 - 2023 рр. Відповідно до § 17 «Забезпечення права на освіту» зазначено завдання, які спрямовані на доступ до якісної освіти, що здобувається в умовах безпечного освітнього середовища та формування в учасників освітнього процесу поваги до прав людини, її гідності, засад демократії, ненасильницької культури та культури доброчесності. Одним із таких завдань є «забезпечення імплементації принципів ненасильницької поведінки та недискримінації в освітній процес у закладах освіти, дитячих закладах оздоровлення та відпочинку, формування у всіх учасників процесу цінностей та навичок толерантної поведінки, спілкування та взаємодії, удосконалення діяльності шкільної психологічної служби».

У § 18 «Забезпечення прав дитини» зазначено проблеми, на які спрямований стратегічний напрям, серед яких: «недостатня ефективність системи запобігання та протидії порушенням прав дітей, зокрема насильству

щодо дітей; існування ризиків безпеки дитини у цифровому середовищі». Тобто можна стверджувати про визнання проблеми булінгу (цькування) та кібербулінгу.

Вирішити ці проблеми пропонується у тому числі й шляхом приведення законодавства України стосовно запобігання та протидії насильству щодо дітей у відповідність із міжнародними стандартами [137].

Таким чином, можна наголосити на пріоритетність запобігання булінгу та кібербулінгу, у тому числі шляхом імплементації міжнародних стандартів у боротьбі з цим явищем, у національне законодавство.

2. Впровадження позитивного зарубіжного досвіду у боротьбі з булінгом (цькуванням) та кібербулінгом.

У контексті викладеного пропонуємо створення платформи обміну досвіду та співробітництва між навчальними закладами України та інших країн з питань протидії булінгу (цькування).

3. Розроблення підходів, які відповідають умовам часу та сучасним тенденціям розвитку дітей.

Пропонуємо створення чат - боту цілодобової психологічної допомоги кривдникам та жертвам булінгу, а також юридичної консультації у випадках цькування.

4. «Діджиталізація» інформації стосовно булінгу (цькування) та кібербулінгу.

4. 1. Пропонуємо створити єдину базу даних стосовно осіб, які вчинили адміністративні правопорушення у тому числі ст. 173 - 4 КУпАП (булінг (цькування), із забезпеченням доступу та внесення інформації Генеральної прокуратури України, Національної поліції України, Державної судової адміністрації України, Адміністрації Державної кримінально - виконавчої служби, Державної установи «Центр пробації», Координаційними центрами з надання правової допомоги, Міністерством соціальної політики України, Державною службою статистики України з зазначенням віку

правопорушника, рішення суду стосовно нього, виконання покарання та практики надання правової допомоги.

Результати соціологічного опитування працівників Національної поліції України стосовно реальної ситуації булінгу (цькування) в Україні, що 97% опитаних вважають, що в Україні відсутня реальна статистика випадків булінгу (цькування) та у зв'язку з цим неможливо надати об'єктивну оцінку розповсюдженості та наслідкам цього суспільно - негативного явища.(додаток В).

Необхідність даної пропозиції також підтверджує у своєму дисертаційному дослідженні Н. В. Лесько: «Попри рекомендації Комітету ООН з прав дитини (42 а і b) від 09.10.2002 р., реальний масштаб проблеми захисту дітей від насильства важко оцінити через відсутність комплексних досліджень проблеми, а також системного підходу у збиранні статистичної інформації різними міністерствами. Статистичні показники різних міністерств часто не збігаються, оскільки ця інформація збирається за різною методологією. У відомчій статистиці щодо дітей трапляються такі парадоксальні випадки, коли кількість дітей, які стали жертвами насильства в сім'ї, та дітей, які самі вчинили таке насильство, подаються однією сумарною цифрою» [79, с. 339].

Окрім вищезазначеного, на нашу точку зору, такий систематичний звіт інформації про правопорушника полегшить роботу діяльності відповідних служб у частині збору та обробки інформації про особу правопорушника й прийняття правильного рішення; а також про дієвість покарання.

4.2. Зобов'язати усі заклади освіти (у тому числі й дошкільної) обладнати камерами відеоспостереження усю територію (окрім вбиралень та роздягалень) з можливістю для батьків переглянути відео за певний період часу [123].

5. Становлення «нового» інформаційного суспільства, у частині загальнообізнаності проблемі булінгу шляхом:

5.1. Висвітлення у засобах масової інформації, мережі Інтернет суспільно - негативного явища булінгу (цькування), а також друкування пам'яток, плакатів, навчально – методичних з зазначенням алгоритму дій при виникненні таких ситуацій.

5.2. Розробки стратегій та планів, з чіткими термінами виконання, направлені на попередження булінгу (цькування).

5.3. Проведення підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації вчителів, психологів, направлених на запобігання випадкам булінгу (цькування).

Що стосується державно-правових умов саме у сфері адміністративного права, то вона полягає у охороні дитини від цькування шляхом закріплення відповідної норми в адміністративному законодавстві, що передбачає відповідальність за булінг (цькування).

Слід зазначити, що мова про ефективність адміністративну відповідальність може йти лише при системному, сталому законодавстві. Законодавство у сфері протидії булінгу (цькуванню) можна назвати і системним (охоплює як закони, так інші нормативно-правові акти), а також й сталим, адже зміни до ст. 173-4 КУпАП не вносилися з моменту появи норми у законодавстві.

2) правозастосовну, яка полягає у реалізації санкції адміністративного правопорушення (проступку) у сфері протидії булінгу (цькування).

На нашу точку зору, дана умова полягає:

1. У невідворотності покарання, тобто за вчинене правопорушення (проступок) настає адміністративна відповідальність.

Проведений аналіз судової практики дає змогу стверджувати, що 4 з 10 проваджень в справі про адміністративні правопорушення у сфері протидії булінгу (цькування) в Україні закриті у зв'язку неналежного оформлення матеріалів адміністративного провадження за булінг (цькування), які б переконливо вказували на юридичний склад адміністративного правопорушення за булінг (цькування).

На нашу точку зору, співвідношення фактів вчинення булінгу (цькування) до притягнення до відповідальності є одним із критеріїв ефективності.

Високий рівень ефективності застосування адміністративної відповідальності за булінг (цькування) може бути представлений наступною формулою : $E = F \leq V$, де E- ефективність, F- факти, V - відповідальність.

Тобто, притягнення до відповідальності повинно дорівнювати, або бути більшим (у випадках притягнення двох або більше осіб) фактам вчинення булінгу (цькування).

Звісно, запропонована формула не є «еталоном», адже існує і латентна злочинність, де за певних причин про факти булінгу (цькування) невідомо.

Так, за 2019 рік до місцевих загальних судів за ст. 173 -4 КУпАП надійшло 387 справ, з яких на 124 особи накладено адміністративні стягнення, що становить 32%. При цьому 114 справ закрито, з них: 22 - звільнено у зв'язку з малозначністю діяння, 54 - відсутності події складу адміністративного правопорушення, 36 - закінчення строків накладання адміністративного стягнення [15].

За 2020 рік, у порівнянні з 2019 р. динаміка надходження справ до місцевих загальних судів за ст. 173-4 КУпАП зменшилась на 9,6 % та ставить 350 справ. На 106 осіб накладено адміністративні стягнення, що становить 30%.

Як бачимо, динаміка кількість осіб, на яких накладено адміністративні стягнення у 2020 році, порівнюючи з 2019 становить «- 2%».

2. У єдиній судовій практиці застосування адміністративної відповідальності за булінг (цькування).

Слід зазначити, що в одних випадках суд, за неналежне оформлення матеріалів адміністративного провадження за булінг (цькування) повертає органам Національної поліції України на доопрацювання, а в інших випадках - закриває провадження.

3. Ясності, точності складання процесуальних документів (у тому числі й протоколу).

Відповідно до проведеного вибіркового аналізу судової практики, 3 з 10 протоколів суд повертає на доопрацювання органам Національної поліції.

Виходячи з вищевикладеного, можна стверджувати про недосконалість правозастосовної умови ефективності адміністративної відповідальності за булінг (цькування). Виправлення даної ситуації, на нашу точку зору можливо шляхом підвищення рівня кваліфікації поліцейських та керівників структурних підрозділів поліції: центрам підвищення кваліфікації Національної поліції, а також занять зі службової підготовки, включити до тематичного плану теми, що стосується особливостей складання процесуальних документів адміністративного правопорушення за булінг (цькування).

Окрім цього, органам Національної поліції необхідно змінити стратегічні орієнтири роботи, де критерієм роботи повинно бути не притягнення до відповідальності за фактом вчинення правопорушення, а результативні заходи захисту дітей від усіх форм насилля, у тому числі й булінгу (цькування).

Так, одним з організаційних заходів попередження правопорушення серед дітей, насильства в закладах освіти та забезпечення безпечного освітнього середовища є впровадження експериментальної моделі співпраці органів Національної поліції з навчальними закладами - «Шкільний офіцер поліції». Даний проєкт впроваджено до 2020 року, де працівники поліції, пройшовши спеціальні курси підготовки, здійснювали просвітницько-профілактичні заходи з учнями школи та їх батьками. Про дієвість зазначеного проєкту свідчать статистичні дані, де з 2014 до 2020 рр кількість правопорушень вчиненими неповнолітніми зменшилась на 30% [145].

У 2021 році анонсовано проєкт МВС України «Безпечне дитинство», одним із складових якого є «Безпечна школа» - посилення поліцейської присутності в закладах освіти; «Вихователь безпеки» - спеціалісти, робота

яких направлена на вирішення конфліктних ситуацій у закладах освіти, а також виявлення, попередження та протидія булінгу (цькування) [167].

Таким чином, МВС орієнтовано на забезпечення безпечного дитинства та протидії насильства відносно дітей та серед останніх.

І. Г. Лубенець пропонує розробити Інструкцію щодо роботи шкільного офіцера поліції, де було б зазначено наступне: 1) обов'язок шкільного офіцера поліції вивчати всі матеріали «скриньок довіри» в тих навчальних закладах, де вони є, а також обов'язковий розгляд всіх звернень (усних чи письмових) учнів чи їхніх батьків, законних представників стосовно фактів насильства серед школярів. У випадках виявлення в діях учнів стосовно однолітків ознак адміністративного правопорушення чи злочину шкільні офіцери поліції мають передавати інформацію до уповноважених підрозділів органів Національної поліції; 2) участь шкільного офіцера поліції в роботі Ради профілактики, а також допомога в реалізації пропозиції введення дисциплінарної відповідальності для учнів-порушників загальноосвітніх навчальних закладів [81, с. 237–238].

Слід погодитись з науковцем щодо закріплення правил та алгоритму дій поліцейського, щодо регулювання протидії правопорушень, вчиненому дітьми та забезпечення безпечного навчання в закладах освіти.

О. І. Вінгаловська пропонує прийняти Закон України «Про права дитини», де передбачити такий текст статті про свободу дитини від насильства: «1. Кожна дитина має свободу від усіх форм фізичного і психологічного насильства, образи чи зловживань, тілесних покарань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження, включаючи сексуальні зловживання з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка законно турбується про дитину. Порушення цієї свободи визнається кримінальним злочином. 2. Кожна дитина має свободу від усіх форм фізичного і психологічного насильства, образи чи зловживань, тілесних покарань, недбалого і брутального поводження, включаючи сексуальні зловживання з боку вчителів та іншого персоналу школи чи іншого

навчально-виховного закладу, де вони проходять навчання. Порушення цієї свободи визнається кримінальним злочином. 3. Кожна дитина має свободу від усіх форм фізичного і психологічного насильства, тілесних покарань чи брутального поводження, включаючи сексуальні зловживання з боку будь-якої фізичної і юридичної особи чи представника органів влади. Порушення цієї свободи визнається кримінальним злочином» [26, с. 182].

Тобто вчена виділяє суб'єктів вчинення правопорушення, що проявляється у формі насильства до дітей: батьків, або осіб, що їх замінюють, вчителів та іншого персоналу школи та будь-якої фізичної чи юридичної особи. Дозволимо собі не погодитись з вченою у частині «без альтернативності» відповідальності - кримінальної, адже за булінг (цькування) передбачено адміністративну відповідальність.

3) превентивно - виховну

Стрімкий розвиток соціальних, економічних, правових, політичних процесів, диктує необхідність виховання людини, у тому числі й дитини у дусі нових суспільних стандартів, в основу яких покладено боротьбу з насильством над дітьми та серед останніх.

Проте слід зазначити, що існують різні форми впливу на свідомість дитини, як позитивні, так і негативні. Наприклад, мережа Інтернет може стати для дитини інструментом розвитку особистості, свідомості, ресоціалізації, а з іншої сторони пропагувати насильство, жорстокість, аморальність та інші негативні тенденції розвитку дитини.

Тому необхідна цілеспрямована діяльність держави, у тому числі через інститут адміністративної відповідальності, направлена на виховання та розвиток правової та культурної свідомості людини, у тому числі й дитини, задля зменшення фактів вчинення правопорушень серед дітей.

На нашу точку зору, превентивно - виховна умова ефективності адміністративної відповідальності за булінг (цькування) полягає у застосуванні адміністративної відповідальності до особи, яка вчинила булінг (цькування), або батьків, чи осіб які їх замінюють з метою запобігання новим

випадкам вчинення булінгу (цькування), проявам агресії та насилля у соціумі.

Про ефективність даного критерію може свідчити повторність вчинення булінгу (цькування) Так, за ч. 2 ст. 173-4 КУпАП з 2019 р по сьогоднішній день не притягнуто жодної особи до відповідальності.

У контексті покращення превентивно - виховних заходів протидії булінгу (цькування) пропонуємо:

1. Запровадити інститут відновного правосуддя в адміністративному праві - інститут примирення між жертвою булінгу та кривдником. Слід зазначити, що зарубіжна концепція захисту прав дитини спрямована на відмову від каральної функції, а направлена на реалізацію саме відновного правосуддя. Дана програма реалізується за чотирьох умов: є потерпіла сторона — фізична особа, якій правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди; якщо неповнолітній вперше вчинив правопорушення (проступок); якщо неповнолітній визнає факт вчинення ним правопорушення; і неповнолітній, і потерпілий дали згоду на участь у програмі [25].

При дотриманні усіх чотирьох вимог, між жертвою булінгу (цькування) та кривдником укладається медіаційна угода та проводиться психологічна та ресоціальна робота з кривдником, що допоможе останньому стати свідомою та відповідальною особою.

Так, результати опитування працівників Національної поліції України показали, що 75 % опитаних вважають за необхідне впровадити інститут примирення в адміністративному праві (додаток В).

2. Удосконалити технології психологічної, педагогічної роботи шляхом запровадження інноваційних форм виховної роботи.

3. Створити антибулінговий Статуту навчального закладу, з зобов'язальною вимогою усіх учасників дотримуватися його положень та відповідальності за його порушення.

4. Підвищити рівень взаємодії «школа - батьки».

5. Удосконалити контроль за продажем неповнолітнім алкогольних, тютюнових виробів, а також перебування дітей у нічний час у розважальних закладах.

6. Активізувати роботу творчих та спортивних гуртків з пропагандою здорового способу життя.

7. Збільшити культурно - масові заходи, спрямовані на інформування населення щодо проблеми булінгу (цькування), а також алгоритму дій щодо її вирішення.

8. Запровадити регулярне тестування в закладах освіти щодо виявлення випадків булінгу (цькування) задля швидкої та відповідної реакції з боку педагогів, психологів та поліцейських.

9. Запровадити систематичний моніторинг та аналіз шкільного клімату на предмет виявлення випадків булінгу (цькування).

10. Організувати у телепередачах, кіно і відеофільмах, Інтернет - ресурсах, друкованих виданнях пропаганди дружніх один до одного стосунків.

У межах превентивно-виховної умови ефективності адміністративної відповідальності пропонуємо звернутися до досвіду правового виховання молоді в США, який описує І. Г. Лубенець: «Одна з найактуальніших проблем сучасної Америки – це насильство. З огляду на це на федеральному рівні було розроблено програму оздоровлення американського суспільства, що включає такі напрями правового виховання громадян: – орієнтація програм навчання школярів на формування в учнів настанов і навичок, що сприяють утриманню їх від насильства; – забезпечення взаємодії між молодіжними організаціями і організаціями дорослих у запобіганні насильства; – формування системи поступового залучення молоді до трудової діяльності; – навчання дітей у школі упродовж року без додаткових тримісячних літніх канікул, але з більш частими канікулами, що тривають декілька днів; – створення можливостей для активного відпочинку дітей; – поліпшення системи трудового перевиховання підлітків, що застосовують

наси́льство (результати досліджень показали, що декілька соціальних програм перевиховання за місцем проживання впливають більш сприятливо на молодь, ніж перебування неповнолітніх злочинців у виправно-трудових установах); – запобігання насадженню расової і культурно-національної ворожнечі; – ідеологічне і матеріальне стимулювання оздоровлення сімейного способу життя; – обмеження поширення зброї серед американських громадян; – рекомендації засобам масової інформації про обов’язковий перегляд програм передач телебачення і змісту друкованих видань з метою скорочення реклами насильства; – залучення засобів масової інформації до проведення пропаганди, що сприяє скороченню насильства; – проведення наукових досліджень, присвячених виявленню умов, в яких запобігання правопорушенням здійснюється найбільш успішно» [81, с. 358; 8, с. 254–255].

Також запропоновані нами пропозиції стосовно підвищення ефективності адміністративної відповідальності за булінг (цькування) у першу чергу виконують превентивну функцію. Адже правопорушенню краще запобігти, ніж виправляти наслідки. А наслідки у булінгу (цькування) для всіх учасників не є позитивними та потребують тривалого часу для їх виправлення.

Слід зазначити, що зазначені нами умови та критерії ефективності адміністративної відповідальності за булінг (цькування) не є вичерпними, проте на нашу точку зору, досить суттєві.

Реалізація зазначених пропозицій дасть змогу підвищити ефективність адміністративної відповідальності за булінг (цькування): з боку держави - у захисті прав і свобод людини та дитини; запобіганні новим випадкам явища цькування; виховування дитину у дусі поваги один до одного, прав і свобод інших людей.

Висновки до розділу 3

Досліджуючи шляхи удосконалення адміністративної відповідальності за булінг (цькування) в Україні ми прийшли до наступних висновків:

Виокремлено країни з активною (Норвегія, США, Канада та Фінляндія) та пасивною антибулінговою позицією (Азербайджан, Республіка Білорусь, Армения, Казахстан, Республіка Молдова).

Проаналізовано дієві антибулінгові програми: «Olweus Bullying Prevention Program», «Positive Action, Steps to Respect», «Social skills group intervention», «Kiusaa-mista Vastaan» та на їх основі висвітлено пропозиції щодо удосконалення антибулінгової політики в Україні.

Запропоновано загальні рекомендації задля підвищення результативності антибулінгової політики України, зокрема:

1. на основі антибулінгового досвіду США – створення Національного антибулінгового комітету.
2. на основі антибулінгового досвіду Норвегії – створення у закладах освіти «антибулінгового самоврядування».
3. на основі досвіду Фінляндії – створення цілодобового чат – боту направлено на надання психологічної допомоги у випадках булінгу (цькування).
4. на основі досвіду Азербайджану – залучення волонтерів та впровадження інституту наставництва.

Виокремлено та охарактеризовано три групи ефективності адміністративної відповідальності за булінг (цькування):

державно-правову:

а) впровадження норм міжнародних стандартів в галузі захисту прав і свобод дитини у законодавство України, для розробки та удосконалення інструментів у боротьбі з булінгом (цькуванням);

б) впровадження позитивного зарубіжного досвіду у боротьбі з булінгом (цькуванням) та кібербулінгом;

в) розроблення підходів, які відповідають умовам часу та сучасним тенденціям розвитку дітей;

г) «діджиталізація» інформації стосовно булінгу (цькування) та кібербулінгу;

г) становлення «нового» інформаційного суспільства, у частині загальнообізнаності проблемі булінгу шляхом:

правозастосовну:

а) невідворотність покарання, тобто за вчинене правопорушення (проступок) настає адміністративна відповідальність;

б) єдина судова практика застосування адміністративної відповідальності за булінг (цькування);

в) ясність, точність складання процесуальних документів (у тому числі й протоколу);

превентивно-виховну, яка полягає у застосуванні адміністративної відповідальності до особи, яка вчинила булінг (цькування), або батьків, чи осіб які їх замінюють з метою запобігання новим випадкам вчинення булінгу (цькування), проявам агресії та насилля у соціумі.

Запропоновано превентивно-виховні заходи протидії булінгу (цькування), у тому числі інститут примирення в адміністративному праві.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні наведено та узагальнено теоретичні аспекти та здійснено комплексний аналіз адміністративної відповідальності за булінг (цькування), а також запропоновано шляхи удосконалення антибулінгової політики в Україні. Основні результати дослідження знайшли своє відображення у наступних положеннях:

1. Визначено етапи генезису адміністративної відповідальності за булінг (цькування): 1 етап – інфантицидний (з появи людини до IX ст.); 2 етап – духовно - формаційний (X- XV ст.); 3 етап – деспотично - експлуататорський (XVI – початок XVII ст.); 4 етап – пом'якшуючий (XVII – XVIII ст.); 5 етап - правовстановлюючий (XIX ст.); 6 етап – дитинолюбний (XX – початок XXI ст.); 7 етап – антибулінговий (середина XXI ст. – по сьогодні).

2. Обґрунтовано авторську дефініцію «булінг (цькування)» під якою мається на увазі діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи (учнів (вихованців)) або повнолітньої (здобувача вищої освіти) та (або) такими особами стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого. Сформульовано та охарактеризовано обов'язкові ознаки булінгу (цькування).

3. Запропоновано під адміністративною відповідальністю за булінг (цькування) розуміти різновид юридичної відповідальності, який полягає в застосуванні адміністративних стягнень та заходів впливу до винних осіб (учасників освітнього процесу), які вчинили булінг (цькування) стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого. Виокремлено та охарактеризовано базові (наявність спеціального суб'єкта

адміністративної відповідальності; вчинення проступку у формі булінгу; застосування відповідних санкцій) та специфічні ознаки адміністративної відповідальності за булінг (цькування) (виховний та майновий характер адміністративної відповідальності за булінг; специфіка відповідальності суб'єкта – неповнолітнього; судовий характер розгляду проваджень про адміністративні правопорушення за булінг (цькування) в Україні; неможливість заміни кримінальної відповідальності адміністративною). Наголошено на появі нового учасника адміністративно - правових відносин - малолітньої особи (*особа до 14 років*).

4. Сформульовано авторське розуміння принципів адміністративної відповідальності за булінг (цькування) як основоположні ідеї, що відображені в нормах права та на яких базується діяльність уповноважених суб'єктів, спрямована на притягнення до відповідальності винних осіб за булінг (цькування). Запропоновано характерологічний принцип адміністративної відповідальності за булінг (цькування): поєднання індивідуалізації та деіндивідуалізації покарання.

5. Встановлено, що адміністративному правопорушенню (проступку) у сфері протидії булінгу (цькуванню) притаманні загальні (протиправність; винність (умисел чи необережність); суспільно – шкідливі діяння (дія чи бездіяльність); адміністративна караність) й специфічні ознаки (свідомо, повторювальність), які вирізняють його з - поміж інших правопорушень. Запропоновано під адміністративним правопорушенням (проступком) у сфері протидії булінгу (цькування) розуміти протиправні, умисні та (або) свідомі, повторювальні суспільно – шкідливі діяння, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої (учнів, вихованців), або повнолітньої (здобувача вищої освіти) та (або) такими особами стосовно інших учасників освітнього процесу, та за які передбачена адміністративна відповідальність.

6. Охарактеризовано юридичний склад адміністративного правопорушення (проступку) у сфері протидії булінгу (цькуванню) та

наголошено, що наявність сукупності передбачених нормами адміністративного права обов'язкових об'єктивних (об'єкт, об'єктивна сторона) та суб'єктивних (суб'єкт, суб'єктивна сторона) ознак, дає змогу кваліфікувати діяння (дію чи бездіяльність) як адміністративне правопорушення (проступок) у сфері протидії булінгу (цькуванню).

7. Запропоновано під провадженням у справах про булінг (цькування) розуміти сукупність послідовно здійснюваних органами Національної поліції та суду процесуальних дій та рішень з розгляду та вирішення справи про булінг (цькування), що завершується прийняттям відповідного акта і його виконанням та накладенням адміністративних стягнень. Сформульовано та охарактеризовано структуру адміністративного провадження у справах про адміністративні правопорушення (проступки) за булінг (цькування)

8. На основі міжнародного досвіду щодо боротьби з булінгом (цькуванням), запропоновано та обґрунтовано загальні рекомендації захисту учасників освітнього середовища від цькування в Україні: створення Національного антибулінгового комітету; створення у закладах освіти «антибулінгового самоврядування»; впровадження інституту наставництва; створення цілодобового чат-боту з підтримки учасників булінгу (цькування).

9. Окреслені та аргументовані шляхи ефективності адміністративної відповідальності за булінг (цькування), якими є: впровадження норм міжнародних стандартів в галузі захисту прав і свобод дитини у законодавство України; впровадження позитивного зарубіжного досвіду у боротьбі з булінгом (цькуванням) та кібербулінгом; розроблення підходів, які відповідають умовам часу та сучасним тенденціям розвитку дітей; «діджиталізація» інформації стосовно булінгу (цькування) та кібербулінгу; становлення «нового» інформаційного суспільства, у частині загальнообізнаності проблемі булінгу; невідворотність покарання; єдина судова практика застосування адміністративної відповідальності за булінг (цькування); ясність, точність складання процесуальних документів (у тому числі й протоколу); застосування адміністративної відповідальності до особи,

яка вчинила булінг (цькування), або батьків, чи осіб які їх замінюють з метою запобігання новим випадкам вчинення булінгу (цькування), проявам агресії та насилля у соціумі. Разом з тим, запропоновано запровадження інститут відновного правосуддя - інститут примирення між жертвою булінгу та кривдником.

З метою удосконалення нормативно-правового регулювання адміністративної відповідальності за булінг (цькування) запропоновано внести зміни та доповнення до чинного законодавства:

до Кодексу України про адміністративні правопорушення:

- ст. 9 викласти в наступній редакції: «адміністративна відповідальність – вид державного примусу, що реалізується в передбаченій законом процесуальній формі за вчинення адміністративного правопорушення (проступку) та полягає в застосуванні адміністративних стягнень та інших заходів впливу до правопорушника»;

- ч. 1 ст. 173- 4 викласти у наступній редакції: «булінг (цькування, залякування)- це діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи (учнів (вихованців)) або повнолітньої (здобувача вищої освіти) та (або) такими особами стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого»;

- ст. 173 – 4 доповнити власною авторською дефініцією «кібербулінг - це діяння (дії/ бездіяльність), які полягають у тривалому психологічному, сексуальному, економічному насильстві в online – середовищі із застосуванням засобів електронних комунікацій»;

- ч. 1 ст. 257 викласти у такій редакції: «протокол разом з іншими матеріалами справи надсилається органу (посадовій особі), уповноваженому розглядати справу про адміністративне правопорушення невідкладно, але не пізніше ніж за три дні після їх складання».

- ч. 2 ст. 307 доповнити наступним змістом: «... в кожному окремому випадку, зважаючи на матеріальне становище неповнолітнього віком від шістнадцяти до вісімнадцяти років, який вчинив булінг (цькування), виплата адміністративного штрафу може бути розстрочена на строк від трьох до шести місяців».

до Закону України «Про освіту»:

пункт 3-1 ст. 1 другий абзац замінити наступним змістом: «Обов'язковими ознаками булінгу (цькування) є: наявність суб'єкта булінгу (кривдник, агресор (булер) - учасник освітнього процесу, який вчиняє булінг (цькування) щодо іншого учасника освітнього процесу) та об'єкта булінгу, якими є потерпілий (жертва булінгу - малолітня чи неповнолітня особа (учні, вихованці), або повнолітня особа (здобувачі вищої освіти) та інші учасники освітнього процесу), а також можлива присутність третіх осіб: спостерігачів (за наявності); систематичність (повторюваність) діяння (дії або бездіяльності); демонстративність; наслідки (у вигляді психічної та(або) фізичної, економічної (майнової), сексуальної шкоди) або можливість їх настання (за наявності 1-3 ознак)».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адміністративна відповідальність в Україні : навч. посіб. / за заг. ред. А. Т. Комзюка. [2-е вид., перероб. і допов.]. Харків : Ун-т внутр. справ, 2001. 99 с.
2. Адміністративне право : підручник / [Ю. П. Битяк (кер. авт. кол.), В. М. Гаращук, В. В. Богущкий та ін.] ; за заг. ред. Ю. П. Битяка, В. М. Гаращука, В. В. Зуй. Харків : Право, 2010. 624 с.
3. Адміністративне право України : підручник / [Ю. П. Битяк, В. В. Богущкий, В. М. Гаращук, О. В. Дяченко та ін.] ; ред. Ю. П. Битяк. Харків : Право, 2000. 520 с.
4. Адміністративне право України: підручник / [Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук, О. В. Дяченко та ін.] ; за ред. Ю. П. Битяка. Київ : Юрінком Інтер. 2005. 544 с.
5. Алексанян К. А., Червякова О. Б. Адміністративно-правові заходи щодо запобігання булінгу учасників освітнього процесу в Україні. *International Scientific Journal "Internauka"* : [сайт]. URL: <https://www.internauka.com/uploads/public/15738106514936.pdf>
6. Аналіз стану злочинності, бездоглядності, інших негативних проявів серед дітей за 2020 рік. *Служба у справах дітей Донецької обласної державної адміністрації* : [сайт]. URL: <http://ssd.dn.gov.ua/analiz-stanu-zlochinnosti-bezdoglyadnosti-inshih-negativnih-proyaviv-sered-ditej-za-2020-rik/>
7. Базарова А. В., Осохеева Б. Р. К вопросу об истории насилия над детьми в семье и в обществе. *КиберЛенинка* : [сайт]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-ob-istorii-nasiliya-nad-detmi-v-semie-i-obshchestve/viewer>
8. Бандурка А. М., Бандурка А. А. Зарубежная криминология: история и современность : монографія. Харьков : Нац. ун-т внутр. дел, 2005. 391 с.
9. Бандурка А. М., Тищенко Н. М. Административный процесс : учебник. Харьков : Нац. ун-т внутр. дел, 2001. 352 с.

10. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях / [сост. и предисл. В. С. Овчинского]. М. : Инфра М, 2016. 184 с. (Серия : «Библиотека криминолога»). URL: <http://lawlibrary.ru/izdanie50305.html>
11. Белікова О. В. Юридичний склад адміністративного правопорушення. *Держава та регіони*. Серія : Право. 2013. № 3 (41). С. 22–28.
12. Битяк Ю. П., Зуй В. В. Административное право Украины. Общая часть : учеб. пособ. Харьков : Одиссей, 1999. 224 с.
13. Большой юридический словарь / ред. А. Я. Сухарева, В. Е. Крутских. [2-е изд., перераб. и доп.]. М. : ИНФРА-М, 2002. 704 с.
14. Букіна Ю. О. Канада. Досвід боротьби з боулінгом. *Громадська організація «Освітній маркер»* : [сайт]. URL: <http://osvmarker.com.ua/novini-osviti/2554/>
15. Булейко О. Протидія булінгу. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Bulejko.pdf
16. Булінг в Україні. *Український інститут дослідження екстремізму* : [сайт]. URL: <http://uire.org.ua/tag/buling-v-ukrayini/>
17. Булінг та кібербулінг у підлітковому середовищі. Статистичні дані щодо булінгу серед підлітків України. *ЮНІСЕФ Україна* : [сайт]. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/bullying-cyberbylling-teens-Ukraine>
18. Бухтіярова І. Г. Адміністративно – правові засади захисту дитинства та материнства в Україні : монографія. Київ : Гельветика, 2018. 212 с.
19. Ведернікова А. О. Американський досвід кримінально-правового регулювання булінгу. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2020. № 2. С. 90–102.
20. Ведернікова А. О. Протидія булінгу в Європейських країнах: кримінально – правові аспекти. *Вісник Асоціації кримінального права*

України. 2020. Вип. № 2 (14). С. 154–178. URL: <file:///C:/Users/dimon/Downloads/13263-6352-PB.pdf>.

21. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. Київ ; Ірпінь : Перун, 2004. 1440 с.

22. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. Київ ; Ірпінь : Перун, 2002. 1440 с.

23. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.

24. Види булінгу та кібербулінгу. *Всеукраїнська ініціатива DOCU DAYS UA. Шкільний DOCU/ТИЖДЕНЬ* : [сайт]. URL: <https://edu.bullyingstop.org.ua/article/4>.

25. Відновне правосуддя – новий підхід реагування на злочин, вчинений неповнолітніми. *Міністерство юстиції України* : [сайт]. URL: <https://minjust.gov.ua/m/vidnovne-pravosuddya-noviy-pidhid-reaguvannya-na-zlochin-vchineniy-nerovnolitnimi>

26. Вінгловська О. І. Імплементация міжнародних стандартів прав дитини в національному законодавстві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2000. 216 с.

27. Герасіна Л. М. Насильство як соціальна деструкція *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2015. № 1148. С. 35–40. URL: <file:///C:/Users/dimon/Downloads/4464-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-9394-1-10-20151120.pdf>.

28. Гнатюк С. С. Провадження в справах про адміністративні проступки: проблемні питання структури : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2011. 156 с. URL: http://nbuviap.gov.ua/images/dorobku_partneriv/Gnatuk.pdf

29. Головченко О. О. Справедливість як фундаментальний принцип права у практичній площині. *Віче*. 2012. № 20. С. 5–7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2012_20_3.

30. Горбач О. В. Адміністративна відповідальність неповнолітніх, батьків або осіб, які їх замінюють : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2006. 203 с.

31. Гунько А. Ю., Веретенко Т. Г. Явище булінгу в загальноосвітньому навчальному закладі як соціально-педагогічна проблема. URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/13-56-1-PB.pdf>

32. Давидович І. І. Насильство проти правоохоронців. *Юридичний вісник України*. 2007. № 7 (607). 17–23 лютого. С. 8–9. URL: http://www.yuricom.com/ua/legal_bulletin_of_Ukraine/archive/?aid=1593&jid=203.

33. Декларація прав дитини : прийнята резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листоп. 1959 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text

34. Декларація про захист жінок і дітей при надзвичайних обставинах та під час збройних конфліктів : проголошена резолюцією 3318 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН від 14 груд. 1974 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_317#Text.

35. Дембіцька С. Л Адміністративний делікт як небезпека зростання правопорушень. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 5. С. 153–156. URL: http://www.lsej.org.ua/5_2019/37.pdf.

36. Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти : наказ Міністерства освіти і науки України від 28 груд. 2019 р. № 1646. *Офіційний вісник України*. 2020. № 13. Ст. 528. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0111-20#n16>

37. Деятельность проекта «Друг школьника» в 2020 году. *Министерство образования Азербайджанской Республики* : [сайт]. URL: <https://edu.gov.az/ru/news-and-updates/19739>.

38. Джафарова М. В. Щодо питання розуміння адміністративного провадження як частини адміністративного процесу. *Молодий вчений*. 2016. № 12 (39). С. 571–574.

39. Дитина. *Вікіпедія. Вільна енциклопедія* : [сайт]. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0>

40. Дитинство за часів середньовіччя на території України. *Gohatto-n. LiveJournal* : [сайт]. URL: <https://gohatto-n.livejournal.com/356937.html>

41. Дрок І. С. Проведення у справах про булінг. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 7. С. 149–152.

42. Дубровська Є., Ясеновська М., Алексеєнко М. Насильство в школі: аналіз проблеми та допомога, якої потребують діти та вчителі у її розв'язанні. Київ : ВГО «Жіночий консорціум України», 2020. 34 с. URL: https://wcu-network.org.ua/ua/Zaxist_prav_dtei/publications/nasilstvo_v_shkoli_analiz_problemi_ta_dopomoga_yakoyi_potrebuyut_diti_

43. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі : наук.-практ. коментар новел Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2019. 288 с.

44. Дьордй В. І., Гецько М. М., Ігнатко Н. В. Адміністративно-деліктне право : навч.-метод. посіб. Ужгород : УЖНУ, 2019. 85 с.

45. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / [І. Д. Зверєва, О. В. Безпалько, А. В. Гулевська-Черниш, Л. Г. Ковальчук та ін.] ; заг. ред. І. Д. Зверєвої. Київ ; Сімферополь : Універсум, 2012. 536 с. URL: https://childfund.org.ua/Uploads/Files/books_pdf/encyclopedia_social_work.pdf

46. Ємець Л. О. Система та склад адміністративних правопорушень в сфері екологічної безпеки. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2018. Вип. 1. С. 34–48.

47. Женевська декларація прав дитини. *Вікіпедія. Вільна енциклопедія* : [сайт]. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%96%D0%B5%D0%BD%D0%B0>

5%D0%B2%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2_%D1%80%D0%B5%D0%B1%D1%91%D0%BD%D0%BA%D0%B0.

48. Закони Ману (витяг). *Навчальні матеріали онлайн* : [сайт]. URL: https://pidru4niki.com/1056112758612/pravo/zakoni_manu

49. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти : навч.-метод. посіб. / [В. Л. Андрєєнкова, В. В. Байдик, Т. В. Войцях, О. А. Калашник та ін.]. Київ : Нічога С. О., 2020. 196 с. URL: https://www.unicef.org/ukraine/sites/unicef.org.ukraine/files/2020-07/%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B8%D0%B4%D1%96%D1%8F%20%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%82%D0%B2%D1%83_0.pdf

50. Заяць Р. Я. Поняття та ознаки адміністративної відповідальності. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2012. Вип. 8. С. 17–20. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/Nzlubp_2012_8_6.pdf

51. Звіт про роботу. Київ, 2021. 20 с. *Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда-Україна»* : [сайт]. URL: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:PqNDoynmWjIJ:la-strada.org.ua/ucp_file.php%3Fc%3DI7XTOKPzvqveaVw2SOxtTgchdZ1Z1a+&cd=3&hl=ru&ct=clnk&gl=ua

52. Зелена І. В. Юридична відповідальність: підходи до розуміння. *Юридичний вісник*. 2012. № 2 (23). С. 10–15. URL: http://www.law.nau.edu.ua/images/Наука/Наукovid_jurnal/2012/statji_n2_23_2013/Zelena_10.pdf

53. Зеленський Є. С, Карпенко О. М Відмежування поняття «булінг» від схожих за змістом понять. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. С. 225–228. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2020/56.pdf

54. Ильин Е. П. Насилие как психологический феномен. *Universum : Вестник Герценовского университета*. 2013. № 1. С. 167–173. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nasilie-kak-psihologicheskiy-fenomen>
55. Ігнатов О. М. Насильство як спосіб вчинення злочину: поняття та сутність *Форум права*. 2010. № 3. С. 144–151. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2010_3_21
56. Іщенко В. В. Стадії провадження у справах про адміністративні правопорушення у сфері оподаткування: сучасні доктринальні підходи. *Вісник Академії адвокатури України*. 2011. № 2 (21). С. 229–231.
57. Кайовиола Ж. Финская пятерка : борьба с травлей, онлайн и офлайн. *Хорошие новости из Финляндии* : [сайт]. URL: <https://www.goodnewsfinland.com/ru/feature/finskaya-pyaterka-borba-s-travlej-offlajn-i-onlajn/>.
58. Качмар О. В. Мобінг як різновид психологічного насильства в трудовому колективі. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2016. Вип. 14. С. 58–61. URL: <https://kipt.sumdu.edu.ua/pdf/buling/mobing.pdf>
59. Ким Ю. В. Понятие стадий производства по делам об административных правонарушениях. *КиберЛенинка* : [сайт]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-stadiy-proizvodstva-po-delam-ob-administrativnyh-pravonarusheniyah>
60. Клепиков С. Н. Административная ответственность в субъектах Российской Федерации : монография / Центральный филиал Российской академии правосудия. Воронеж : Научная книга, 2006. 141 с. URL: http://www.law.vsu.ru/structure/admlaw/personal/books/klepikov_monography.pdf
61. Кодекс законів про працю України : прийнятий 10 груд. 1971 р. № 322-VIII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>

62. Кодекс України про адміністративні правопорушення : прийнятий 07 груд. 1984 р. № 8073-Х. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. додаток до № 51. Ст. 1122. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>

63. Кожевников О. А. К вопросу о понятии и признаках административной ответственности. *Вестник Уральского юридического института МВД России*. 2018. № 1. С. 16–18. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-ponyatii-i-priznakah-administrativnoy-otvetstvennosti>

64. Кожура Л. О. Юридичний аналіз суб'єкту та суб'єктивної сторони складу адміністративних правопорушень, що порушують право на охорону здоров'я осіб з інвалідністю. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2, т. 2. С. 29–31. URL: http://www.lsej.org.ua/2-2_2020/9.pdf

65. Коломєць Т. О. Щодо питання ефективності адміністративних штрафів. *Наукові записки НаУКМА*. 2000. Т. 18. Правничі науки. С. 21–25. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/9988/Kolomiyets_Shchodo_pytannya_efektyvnosti.pdf?sequence=1&isAllowed=y

66. Колпаков В. К. Адміністративна відповідальність (адміністративно – деліктне право) : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 256 с.

67. Колпаков В. К. Адміністративне право України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 1999. 736 с. URL: http://adhdportal.com/book_707_chapter_27_5.1._Admnstrativne_pravoporushennja.html

68. Колпаков В. К. Теоретичний вимір законодавчого регулювання порушення справи про адміністративний проступок. *Право України*. 2005. № 2. С. 10–14.

69. Кононенко Ю. В. Засади адміністративної відповідальності за порушення права на справедливий судовий розгляд в Україні. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2013. № 3. С. 82–86. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2013_3_18

70. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки : затв. постановою Надзвичайного XIV Українського З'їзду Рад від 30 січ. 1937 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1937.html>

71. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України від 28 черв. 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

72. Кормило О Явище булінгу в освітньому просторі. *Проблеми гуманітарних наук*. Серія : Психологія. 2015. № 35. С. 174–187. URL: <http://dnz228.edukit.zp.ua/Files/downloads/%D0%AF%D0%B2%D0%B8%D1%89%D0%B5%20%D0%B1%D1%83%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%B3%D1%83%20%D0%B2%20%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BD%D1%8C%D0%BE%D0%BC%D1%83%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96.pdf>

73. Король А. Причини та наслідки явища булінгу. *Відновне правосуддя в Україні*. 2009. № 1–2. С. 84–93.

74. Костюк О. О. Досвід Канади щодо антибулінгової роботи в середній школі. *Порівняльно-педагогічні студії*. 2015. № 4 (26). С. 28–35.

75. Кривачук Л. Ф. Ефективність державного управління охороною дитинства: інноваційно-технологічні та кадрові чинники. *Ефективність державного управління*. 2012. Вип. 30. С. 197–204. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2012_30_25

76. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

77. Кузьменко О. В., Плугатир М. В., Пастух І. Д. Адміністративна відповідальність та провадження в справах про адміністративні правопорушення : навч. посіб. / за заг. ред. О. В. Кузьменко. Київ : Центр учбової літератури, 2016. 388 с.

78. Лежнёва Т. М., Черноп'ятов С. В. Склад булінгу (цькування) як адміністративного правопорушення. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 2. С. 136–139. URL: <http://ir.duan.edu.ua/bitstream/123456789/3053/1/37.pdf>

79. Лесько Н. В. Адміністративно-правове забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Львів. 2019. 490 с. URL: <https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/dissertation/1696/dysertaciyanazdobuttyanaukovogostupenyadoktorayurydychnyhnaukleskonataliyivolodymyrivny.pdf>

80. Логвиненко Б. О., Ігнатов С. О. Проблемні аспекти адміністративної відповідальності за вчинення булінгу (цькування). *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 6. С. 266–268.

81. Лубенець І. Г. Насильство серед учнів загальноосвітніх навчальних закладів: кримінологічна характеристика та заходи запобігання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2017. 287 с.

82. Лубенець І. Г. Насильство. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. Т. 18. Кримінологія. Кримінально – виконавче право / [редкол.: В. І. Шаkun (голова), В. І. Тимошенко (заст. голови) та ін.] ; Нац. Акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2016. С. 303–305.

83. Лубенець І. Г. Насильство (булінг) у шкільному середовищі: кримінологічна характеристика а заходи запобігання : монографія. Київ : ДНДІ МВС України ; Харків : Мачулін, 2018. 278 с.

84. Лушпай Л. І. Булінг як соціально-педагогічна проблема та шляхи її вирішення (на прикладі досвіду середніх загальноосвітніх шкіл Великої Британії). *Українознавчий альманах*. 2010. Вип. 4. С. 126–130. URL: <https://kipt.sumdu.edu.ua/pdf/buling/buling.pdf>

85. Маркова Е. О. К вопросу о структуре административной процедуры в Украине. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. № 2. С. 91–95.

86. Мартиросян С. «Армянская особенность» буллинга – травля тех, кто отличается от большинства. *Jam news* : [сайт]. URL: <https://jam-news.net/ru/%D0%B1%D1%83%D0%BB%D0%BB%D0%B8%D0%BD%D0%B3-%D0%B2-%D0%B0%D1%80%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B8%D0%B8-%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D1%8F-%D0%BE%D1%82%D0%BB%D0%B8%D1%87%D0%B0%D1%8E%D1%89%D0%B8%D1%85/>.

87. Меликов Ф. А. Уголовно-правовые и криминологические меры противодействия насилию в семье : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. М., 2017. 187 с. URL: <https://studizba.com/files/show/pdf/52879-18-dissertaciya.html>

88. Меркулова В. О. Психологічне насильство щодо дітей: окремі соціальні та теоретичні аспекти. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2016. № 3–4. С. 122–127. URL: http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/123456789/1062/1/%D0%9C%D0%B5%D1%80%D0%BA%D1%83%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%92.%D0%9E.%20%E2%84%963-4_2016.pdf

89. Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству : лист Міністерство освіти і науки України від 18 трав. 2018 р. № 1/11-5480. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v5480729-18#Text>.

90. Мигель де Сервантес. Цитаты. *Цитаты известных личностей* : [сайт]. URL: <https://ru.citaty.net/avtory/migel-de-servantes/>

91. Миронюк Т. В., Запорожець А. К. Кібербулінг в Україні – соціально небезпечне явище чи злочин: визначення та протидія. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 2 (16). С. 275–284. URL: [file:///C:/Users/dimon/Downloads/921-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-1888-1-10-20190206%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/dimon/Downloads/921-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-1888-1-10-20190206%20(1).pdf)

92. Миронюк Т. В., Запорожець А. К. Удосконалення заходів протидії булінгу в Україні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ* 2021. № 3 (112). С. 21–28. URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/1085-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-2197-1-10-20191210.pdf>

93. Марисюк К. Мобінг: поняття, суть та питання криміналізації. *Вісник національного університету «Львівська політехніка»* : зб. наук. праць. 2018. № 889, Вип. 17. С. 132–136. URL: <http://science.lpnu.ua/uk/law/vsi-vypusky/vypusk-5-nomer-889-17-2018/mobing-ponyattya-sut-ta-pytannya-kryminalizaciyi>

94. Миськевич Т. М. Регулювання проблеми булінгу на законодавчому рівні: перші кроки України та світовий досвід. *Громадська думка про правотворення*. 2019. № 1 (166). С. 18–22.

95. Михайличенко Ю. В. О влиянии некоторых решений европейского суда по правам человека на британское законодательство в области защиты прав детей. *Политика, государство и право*. 2012. № 10. URL: <https://politika.snauka.ru/2012/10/514>

96. Мірошніченко О. В., Михайліна Т. В Насильство в сім'ї: соціально-правова сутність та засоби протидії. *Вісник СНТ*. 2016. № 8, т. 2. С. 42–47. URL: [file:///C:/Users/dimon/Downloads/3874-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-7785-1-10-20170609%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/dimon/Downloads/3874-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-7785-1-10-20170609%20(1).pdf)

97. Навроцький О. О. Забезпечення прав дитини в Україні: теоретичні і практичні засади адміністративно-правового регулювання : дис. ... д-ра юрид. наук. : 12.00.07. Харків, 2018. 472 с. URL: <http://ekhnuir.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/14333/5/diss-Navrotskyu.pdf>

98. Надобко С. В. Поняття та ознаки адміністративної відповідальності: сучасні концепції та підходи. *Право і суспільство*. 2014.

№ 5.2. С. 223–228. URL:
file:///C:/Users/User/Downloads/Pis_2014_5.2_51%20(1).pdf

99. Найдьонова Л. А. Кібербулінг або агресія в інтернеті: способи розпізнання і захист дитини : метод. рек. Київ : Ін-т соціальної та політичної психології НАПН України, 2014. 80 с. URL: <http://mediaosvita.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/KIBERBULLING-ABO-AGRESIYA-V-INTERNETI-SPOSOBY-ROZPIZNANNYA-I-ZAHYST-DYTYNY-.pdf>

100. Насильство. *Юридична енциклопедія* : у 6 т. / [редкол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін.]. Київ, 2002. Т. 4. Н – П. С. 68. URL: <http://leksika.com.ua/13761106/legal/nasilstvo>

101. Об основах системы профилактики безнадзорности правонарушений несовершеннолетних : Закон Республики Беларусь от 31 мая 2003 г. № 200-З. *Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь* : [сайт]. URL: [http://pravo.by/document/?guid=2012&oldDoc=2003-64/2003-64\(009-034\).pdf&oldDocPage=1](http://pravo.by/document/?guid=2012&oldDoc=2003-64/2003-64(009-034).pdf&oldDocPage=1)

102. Ожегов С. И. Словарь русского языка: около 57 000 слов / под ред. Н. Ю. Шведовой. [10-е изд.]. М. : Рус. яз, 1973. 846 с.

103. Опольська Н. М. Булінг: юридичний склад адміністративного проступку. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 10. С. 101–106. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.10.17>

104. Освіта в Україні: педагогічна думка в другій половині XIX – на початку XX ст. Реферат. *Освіта.ua. Педагогіка* : [сайт]. URL: <https://ru.osvita.ua/vnz/reports/pedagog/14562/>

105. Пайда Ю. Ю. Деякі аспекти правового регулювання провадження у справах про адміністративні правопорушення. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. № 1. С. 209–220.

106. Пальчевський С. С. Середньовічні освітні заклади. Школа і педагогічна думка в Середньовічній Європі. *Westudents.com.ua* : [сайт]. URL: <http://westudents.com.ua/glavy/49564-serednovchn-osvtn-zakladi-.html>

107. Пархоменко П. І. Деякі особливості провадження у справах про адміністративні правопорушення, що стосуються «булінгу». *Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття* : тези доп. учасників II Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 10 груд. 2019 р.) / Наук.-дослід. ін-т публ. політики і соц. наук. Харків, 2019. С. 115–119. URL: <https://pp-ss.pro/wp-content/uploads/2020/06/%D0%9F%D0%B0%D1%80%D1%85%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf>

108. Пархоменко П. І. Окремі питання судового розгляду справ про адміністративні правопорушення, пов'язані з керування транспортними засобами. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція. 2013. № 6–1, т. 1. С. 175–178. URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Nvmgu_jur_2013_6-1\(1\)__46](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Nvmgu_jur_2013_6-1(1)__46).

109. Петренко Б. Штрафи та громадські роботи: чи вирішить закон проблему цькування? *Укрінформ* : мультимедійна платформа іномовлення України : [сайт]. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2605203-strafita-gromadski-roboti-ci-virisit-zakon-problemu-ckuvanna.html>

110. Плугатир М. В. Виконання постанов про накладення адміністративних стягнень : фондова лекція з дисципліни «Адміністративно-деліктний процес». Київ : НАВС, 2016. 32 с.

111. Плутницька К. М. Підходи до розуміння булінгу як форми шкільного насильства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція. 2017. Вип. 29, ч. 2. С. 78–80. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2017_29%282%29__21.

112. Постанова Першотравневого районного суду м. Чернівці у справі № 725/3137/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82418090>

113. Постанова Самарського районного суду м. Дніпро від 11 груд. 2019 р. у справі № 206/5854/19. Провадження № 3/206/2087/19. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86252897>

114. Поштаренко О. В. Генезис адміністративної відповідальності за вчинення насильства щодо фізичної особи в Україні. *Національний юридичний журнал : теорія і практика*. 2020. № 1. IANUARIE. С. 57–61. URL: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2020/1/13.pdf>.

115. Принцип. *Академічний тлумачний словник української мови* : [сайт]. URL: <http://sum.in.ua/s/pryncyp>

116. «Притчі Соломона» українською мовою. *Dovidka.biz.ua* : [сайт]. URL: <https://dovidka.biz.ua/pritchi-solomona-ukrayinskoju-movoyu>

117. Приходько М. В. Булінг (цькування) в освітньому середовищі. *Innovations technologies in science and practice* : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Хайфа, Ізраїль, 15–18 лют. 2022 р.). Хайфа, 2022. С. 168–170.

118. Приходько М. В. Булінг: проблеми кваліфікації. *Сучасне право в епоху соціальних змін* : матеріали XI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 26 лют. 2021 р.). Київ, 2021. С. 190–193.

119. Приходько М. В. Генезис адміністративної відповідальності за булінг (цькування) в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2021. № 64. С. 270–275. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/238635/237253>

120. Приходько М. В. Деякі особливості адміністративної відповідальності за булінг (цькування). *Напрями реформування публічного та приватного права в Україні* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 26 берез. 2021 р.). Запоріжжя, 2021. С. 138–139. URL: https://www.znu.edu.ua/faculty/law/nauka/m_zhnarodnoyi_naukovo-praktichnoyi_konferents_yi_napryamki_reformuvannya_publ_chnogo_ta_privatnogo_prava_v_ukrayin__2021.pdf

121. Приходько М. В. Кібербулінг – цькування в Інтернет – середовищі. *Захист дитини від насильства та жорстокого поводження: сучасні виклики* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 3 черв. 2021 р.). Київ, 2021. С. 136–139.

122. Приходько М. В. Міжнародний досвід застосування адміністративної відповідальності за порушення законодавства у сфері протидії булінгу. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2021. № 5. Vol. 41. С. 158–165. (Республіка Польща).

123. Приходько М. В. Насилля в сім'ї щодо дітей як причина булінгу: попередження та виявлення. *Забезпечення запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статті та протидії торгівлі людьми: національна практика та зарубіжний досвід* : матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, 14 груд. 2020 р.). Київ, 2020. С. 172–174.

124. Приходько М. В. Об'єктивні елементи юридичного складу адміністративного правопорушення (проступку) за булінг в Україні. *Scientific World Journal*. 2021. № 9, Vol. 2. С. 146–153. (Республіка Болгарія).

125. Приходько М. В. Ознаки адміністративного правопорушення (проступку) у сфері протидії булінгу (цькуванню). *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 9. С. 74–78.

126. Приходько М. В. Ознаки булінгу (цькування) та адміністративної відповідальності за нього в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 1. С. 162–166.

127. Приходько М. В. Поняття провадження в справах про булінг (цькування). *Topical issues of modern science, society and education* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 3–5 жовт. 2021 р.). Харків, 2021. С. 1065–1069.

128. Приходько М. В. Поняття стадій адміністративного провадження. *Актуальні завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 15–16 жовт. 2021 р.). Львів, 2021. С. 80–82.

129. Приходько М. В. Принципи адміністративної відповідальності за булінг (цькування) в Україні. *Адміністративно-правове забезпечення діяльності публічної адміністрації* : матеріали XIV наук.- практ. семінару (м. Київ, 21 жовт. 2021 р.). Київ, 2021. С. 215–217.

130. Приходько М. В. Суб'єкт та суб'єктивна сторона юридичного складу адміністративного правопорушення (проступку) за булінг (цькування). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9. С. 187–189. URL: http://lsej.org.ua/9_2021/47.pdf

131. Приходько М. В., Бухтіярова І. Г. Поняття адміністративної відповідальності за булінг (цькування) в Україні. *Адміністративно-правове забезпечення діяльності МВС України, Національної поліції України та інших суб'єктів публічної адміністрації* : матеріали XV наук.- практ. семінару (м. Київ, 17 верес. 2020 р.). Київ, 2020. С. 243–247.

132. Прібиткова Н. О. Булінг у закладах освіти: поняття, структура, причини та шляхи подолання. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави*. Харків, 2017. С. 58–61. URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/JOSt-Oz5zjw2Te5orC1cyBs5HWd9QlaA.pdf>.

133. Про булінг (цькування) та як його подолати. Дітям, молоді та дорослим про важливе / ред. І. В. Пєша. Київ : ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики», 2020. 40 с. URL: [file:///C:/Users/dimon/Downloads/A5_Bulinh%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/dimon/Downloads/A5_Bulinh%20(1).pdf).

134. Про вжиття додаткових заходів щодо профілактики та запобігання жорстокого поводження з дітьми : наказ Міністерства освіти і науки України від 25 груд 2006 р. № 844. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0844290-06#Text>.

135. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню) : Закон України від 18 груд. 2018 р. № 2657-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 5. Ст. 33.

136. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07 груд. 2017 р. № 2229-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 5. Ст. 35. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>

137. Про Національну стратегію у сфері прав людини : указ Президента України від 24 берез. 2021 р. № 119/2021. *Президент України* : [сайт]. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1192021-37537?fbclid=IwAR2xskw1E7wVrwJ0RJ7e8uohffqe6o2QqdYgC11BbmYBoGOn5lg4y8XFXmg>.

138. Про освіту : Закон України від 5 верес. 2017 р. № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 38–39. Ст. 380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

139. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квіт. 2001 р. № 2402-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст. 142. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

140. Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті : постанова Пленуму Верховного суду України від 19 груд. 2008 р. № 18. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-05#Text>.

141. Про ратифікацію Європейської конвенції про здійснення прав дітей : Закон України від 03 серп. 2006 р. № 69-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 41. Ст. 354. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/69-16#Text>

142. Про ратифікацію Конвенції про права дитини : постанова Верховної Ради УРСР від 27 лют. 1991 р. № 789-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 13. Ст. 145.

143. Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства : Закон України від 20

черв. 2012 р. № 4988-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 19–20. Ст. 180.

144. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні : Закон України від 05 лют. 1993 р. № 2999-XII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2998-12#Text>

145. Програма «Школа і поліція». *Державна наукова установа Інститут модернізації освіти* : [сайт]. URL: <https://imzo.gov.ua/osvita/pozashkilna-osvita-ta-vihovna-robota/programa-shkola-i-politsiya/>

146. Программа БГПУ и ЮНИСЕФ против буллинга в школах за год показала свою эффективность. *БЕЛТА* : [сайт]. URL: <https://www.belta.by/society/view/programma-bgpu-i-junisef-protiv-bullinga-v-shkolah-za-god-pokazala-svoju-effektivnost-447490-2021/>

147. Проект «Друг школьника». *Министерство образования Азербайджанской Республики* : [сайт]. URL: <https://edu.gov.az/ru/news-and-updates/17578>

148. Результати всеукраїнського дослідження UNICEF, від лютого 2021. *Смон булінг!* : [сайт]. URL: <https://stopbullying.com.ua/adults/statistics>.

149. Рєзнік О. М. Особливості адміністративної відповідальності неповнолітніх. *Право і безпека*. 2019 № 2 (73). С. 53–57. URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/269-Article%20Text-730-1-10-20191219.pdf>.

150. Руська Правда. Розширена редакція (за Троїцьким списком). *Підручники онлайн* : [сайт]. URL: <http://textbooks.net.ua/content/view/864/17/>.

151. Савранчук Л. Л. Відповідальність неповнолітніх за адміністративним законодавством: проблеми та перспективи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 6. С. 245–248. URL: http://lsey.org.ua/6_2017/72.pdf.

152. Сама виновата и заслужила это. *Meydan.TV* : [сайт]. URL: <https://www.meydan.tv/az/article/sama-vinovata-i-zasluzhila-eto/>

153. Самбор М. А. Правопорушення та проступок: до питання співвідношення понять в умовах розвитку законодавства про адміністративні та кримінальні правопорушення. *Юридична наука*. 2013. № 8. С. 39–48. URL: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:7OHKmVPyDu0J:www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26Z21ID%3D%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1%26Image_file_name%3DPDF/jnn_2013_8_7.pdf+%&cd=1&hl=ru&ct=clnk&gl=ua

154. Сидорук І. І. Булінг як актуальна соціально-педагогічна проблема. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Серія : Педагогічні науки. 2015. № 1. С. 169–173. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Nvvnp_2015_1_36.

155. Синицина С. В. Объект административного правонарушения как совокупность общественных отношений, урегулированные нормами права и охраняемых мерами административной ответственности. *КиберЛенинка* : [сайт]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/obekt-administrativnogo-pravonarusheniya-kak-sovokupnost-obschestvennyh-otnosheniy-uregulirovannye-normami-prava-i-ohranyaemyh>

156. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січ. 2002 р. № 2947-III. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.

157. Словничок юридичних термінів : навч. посіб. / [уклад. В. П. Марчук]. Київ : МАУП, 2003. 128 с.

158. Смагина Л. И., Чернявская А. С. Виды насилия над детьми и пути его преодоления : метод. рек. *Отдел образования, спорта и туризма Новогрудского районного исполнительного комитета* : [сайт]. URL:

<http://novogrudokedu.by/index.php/2013-04-18-10-09-00/2013-04-18-13-09-10/2013-07-30-09-47-45/176-2013>

159. Собрание малороссийских Прав 1807 г. / [редкол. : А. Н. Мироненка, К. А. Вислобоков, И. Б. Усенка, В. В. Цветкова, Ю. С. Шемшученка ; сост. К. А. Вислобокова, А. П. Ткач, И. Б. Усенко, В. А. Чехович]. Киев : Наукова думка, 1993. 372 с. (Серия : Памятники политико-правовой культуры Украины). URL: <http://history.org.ua/LiberUA/6-12-003304-0/6-12-003304-0.pdf>

160. Сорочан Д. А. Булінг: поняття, історія існування, характеристика. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. № 6. С. 12–19. URL: <http://www.nvppp.in.ua/vip/2019/6/4.pdf>.

161. Соціально-педагогічні основи захисту прав дитини : навч.- метод. посіб. / [С. В. Зінченко, М. В. Євсюкова, О. А. Калашник та ін.] ; за заг. ред. К. Б. Левченко та О. А. Удалової. Київ : Скайдек, 2008. 224 с. URL: http://www.rzhyschiv-osvita.edukit.kiev.ua/Files/downloads/soci_ped_rights_child.pdf

162. Спецпроект «Чому ти не відповідаєш?» : що таке сталкінг і як з ним боротися. *The village* : [сайт]. URL: <https://www.the-village.com.ua/village/city/specials-city/284821-amnesty-international-1>

163. Справа за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) : рішення Конституційного Суду України від 2 листоп. 2004 р. № 15-рп/2004. Справа № 1-33/2004. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text>

164. Справа за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 276 Кодексу України про адміністративні правопорушення : рішення Конституційного Суду України від 26 трав. 2015 р. № 5-рп/2015. *Вісник Конституційного суду України*. 2015. № 3. С. 49.

165. Сталкінг. *Словник іноземних слів* : [сайт]. URL: <https://www.jnsn.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Article=17211&action=show>
166. Статути Великого князівства Литовського : у 3 т. / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса : Юрид. літ., 2002. Т. I. Статут Великого князівства Литовського 1529 р. 464 с. : іл. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Pankov_Anatolii/Statuty_Velykoho_kniazivstva_Lytovskoho_Tom_I_Statut_Velykoho_kniazivstva_Lytovskoho_1529_roku/.
167. Створення безпечного середовища для дітей: МВС впроваджує проєкт «Безпечне дитинство». *Портал МВС* : [сайт]. URL: <https://mvs.gov.ua/uk/press-center/news/stvorenniya-bezpecnogo-seredovishha-dlya-ditei-mvs-vprovadzuje-projekt-bezpecne-ditinstvo>.
168. Степанова Е. Е. Особенности юридической ответственности в российских североамериканских владениях *Юридический вестник Самарского университета*. 2020 № 6 (2) С. 124–126. URL: <file:///C:/Users/dimon/Downloads/7936-17802-1-SM.pdf>.
169. Сторублёнкова Е. Г., Самуткин В. Л. Сталкинг: синдром навязчивого преследования. *Пробелы в российском законодательстве*. 2017. № 6. С. 278–281. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/stalking-sindrom-navyazchivogo-presledovaniya>.
170. Стрельченко О. Г. Генезис відповідальності публічних службовців сфери обігу лікарських засобів в контексті сучасних реформ. *Публічне управління та публічна служба в Україні : стан проблем та перспективи розвитку* : матеріали наук.-практ. конф. за міжнародною участю (7–8 верес. 2018 р., м. Київ, Національна академія державного управління при Президентові України) / за заг. ред. В. С. Куйбіди, В. Л. Федоренка, С. К. Хаджираєвої. Київ, 2018. 520 с.
171. Стрельченко О. Г. Доктринальна характеристика адміністративної відповідальності у сфері обігу лікарських засобів. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 3. С. 179–184.

172. Стрельченко О. Г. Дослідження актуальних питань відповідальності публічних службовців сфери обігу лікарських засобів. *Публічна служба і адміністративне судочинство: виклики і здобутки* : матеріали наук.-практ. конф. (5–6 лип. 2018 р., м. Київ – ВСУ). Київ, 2018. С. 397–399.

173. Стрельченко О. Г. Принципи адміністративної відповідальності. *Правознавець* : [сайт]. URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/2943/%CE>

174. Стрельченко О. Г. Природа адміністративної відповідальності у сфері охорони здоров'я. *Адміністративна відповідальність: проблеми та шляхи подолання* : матеріали круглого столу (04 груд. 2012 р.) / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2012. С. 24–26.

175. Стрельченко О. Г. Природа та особливості відповідальності публічних службовців сфери обігу лікарських засобів. *Актуальні питання адміністративного права і процесу* : матеріали наук.-практ. семінару / [ред. колегія : О. В. Кузьменко (голова), І. Д. Пастух, О. К. Волох]. Київ, 2018. С. 154–158.

176. Стрельченко О. Г. Регулювання сфери обігу лікарських засобів в Україні: адміністративно-правове дослідження : монографія. Київ : Кафедра, 2019. 400 с.

177. Стрельченко О. Г. Специфіка проступку як складової частини адміністративного делікту. *Право і суспільство*. 2012. № 3. С. 137–143. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2012/3_2012/29.pdf.

178. Сукмановська Л. М. Історичні аспекти виникнення проблеми домашнього насильства *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія : Юридична. 2016. № 3. С. 272–281. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvlduvs_2016_3_31

179. Тарахонич Т. І. Правопорушення. *Юридична енциклопедія* : в 6 т. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.]. Київ, 2003. Т. 5. П – С. С. 47–48.

180. Терещук М. М. Юридична відповідальність: теоретико – правовий аналіз. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2015. № 2. С. 18–21. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2015/2/part_2/4.pdf

181. Терещук О. В. Адміністративна відповідальність за корупційні правопорушення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2000. 20 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/1963>

182. Тимошенко И. В. Понятие административной ответственности. *Северо-Кавказский юридический вестник*. Серия : Право. 2009. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-administrativnoy-otvetstvennosti>

183. Тілікіна Н. В. Форми та види булінгу (цькування) : лекція № 2. *Тілікіна Н. В., Гольцберг К. О., Мельниченко А. А. МОДУЛЬ 1. Булінг (цькування) як явище, його форми та учасники*. С. 5–7. URL: <https://nupp.edu.ua/uploads/files/0/main/deps/ps/buling/module1/buling-iak-iavische.pdf>

184. Тілікіна Н. В., Гольцберг К. О., Мельниченко А. А. Модуль 1. Булінг (цькування) як явище, його форми та учасники : конспект лекцій. 19 с. URL: <https://nupp.edu.ua/uploads/files/0/main/deps/ps/buling/module1/buling-iak-iavische.pdf>

185. Тимофєєва Л. Ю. Мобінг у контексті євроінтеграційної кримінально-правової політики. *Держава та регіони*. Серія : Право. 2019. № 3 (65). С. 247–252. URL: http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/3_2019/42.pdf.

186. Токарчук Р. Е. Этапы развития категории «насилие» в отечественном уголовном праве. *Подходы к решению проблем законотворчества и правоприменения* : сб. науч. тр. адъюнктов и соискателей. Омск, 2007. № 14. С. 27–36. URL: <http://www.allpravo.ru/library/doc101p0/instrum7164/print7165.html>

187. Трюхан О. А. Захист працівників від мобінгу на робочому місці: теоретико – правовий аспект. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 4. С. 42–46. URL: http://apnl.dnu.in.ua/4_2017/12.pdf.

188. Туляков В. О., Дмитрук М. М. Категорія кримінального проступку в правовій доктрині. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 45. С. 384–390.

189. Українська кримінологічна енциклопедія / [упоряд. М. М. Джужа, О. М. Литвинов] ; за заг. ред. В. В. Чернея, В. В. Сокурєнка ; Харк. нац. ун-т внутр. справ ; Нац. акад внутр. справ ; Кримін. асоц. України. Харків – Київ : Золота миля, 2017. 804 с.

190. Фазикош О. В. Поняття та сутність провадження у справах про адміністративні правопорушення. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія : Право. 2012. № 18. С. 183–185.

191. Филипски Л. Анализ нормативно – правовой базы школьных учебных заведений по предотвращению буллинга / Представительство швейцарского фонда «Terre des hommes – Lausanne» в Республике Молдова. Кишинев, 2021. 58 с. URL: <https://childhub.org/sites/default/files/library/attachments/%D0%90%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B7%20%D0%BD%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%BE-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B9%20%D0%B1%D0%B0%D0%B7%D1%8B%20%D0%BF%D0%BE%20%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D1%82%D0%B2%D1%80%D0%B0%D1%89%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8E%20%D0%B1%D1%83%D0%B%D0%BB%D0%B8%D0%BD%D0%B3%D0%B0.pdf>

192. Франчук О. О., Левицька Л. В. Психологічні особливості насильницької поведінки в міжособистісних стосунках. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2016. № 12. С. 166–168. URL: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:IhEV7JGIH6kJ:www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P2

1DBN%3DUJRN%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1%26Image_file_name
%3DPDF/Znpkhist_2016_12_39.pdf+&cd=3&hl=ru&ct=clnk&gl=ua.

193. Хомич Т. М. Фізичне насильство як одна із форм вчинення насильства в сім'ї. *Часопис Національного університету "Острозька академія"*. Серія : Право. 2010. № 2. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/1009/1/Fizychne.pdf>.

194. Хорев А. А. Принципы применения мер по ответственности за административные правонарушения. *Вестник Московского университета МВД России*. 2009. № 6. С. 191–193. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/printsiipy-primeneniya-mer-po-otvetstvennosti-za-administrativnye-pravonarusheniya>

195. Хуторянська Т. В. Періодизація розвитку адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері охорони й захисту дитинства в Україні. *Право і суспільство*. 2015. № 3. С. 108–113. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2015_3_22.

196. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

197. Чепульченко Т. О. Верховенство права як основоположний принцип сучасного правотворення. *Вісник НТУУ «КПІ»*. Серія : Політологія. Соціологія. Право. 2012. Вип. 2 (14). С. 185–188. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/47216374.pdf>.

198. Червінська Л. П. Мобінг персоналу як соціальне явище організації. *Соціально – трудові відносини: теорія та практика*. 2018. № 1. С. 129–134. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/197267893.pdf>.

199. Чернецький О. Л. Поняття та особливості адміністративної відповідальності неповнолітніх: теоретико – правові питання. *Форум права*. 2008. № 1. С. 439–444. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/2951/Poniattia%20t>

a%20osoblyvosti%20administratyvnoi%20vidpovidalnosti_%20Chernetskyi%20_2008.pdf?sequence=2&isAllowed=y

200. Чишко К. О. Класифікація об'єктів адміністративних правопорушень у сфері забезпечення громадського порядку та громадської безпеки. *Право і суспільство*. 2016. № 2, ч. 3. С. 135–142. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2016/2_2016/part_3/24.pdf

201. Что такое буллинг и нужен ли Казахстану закон о нем. *Masa media* : [сайт]. URL: <https://masa.media/ru/site/bulling-zakon-kazakhstan>.

202. Шабалдина А. Травля это больно: в Казахстане запустили кампанию против буллинга «Айналайын SOS». *Internews in Kazakhstan* : [сайт]. URL: <https://ru.internews.kz/2020/11/travlyaetobolno-v-kazahstane-zapustili-kampaniyu-protiv-bullinga-ajnalajyn-sos/>

203. Шишов О. Ф. Преступление и административный проступок : учеб. пособ. / за ред. В. И. Лебедева. М. : ВЮЗИ, 1967. 66 с.

204. Щетініна Л. В., Рудакова С. Г., Дробинська К. О. Мобінг: сутність та інституційні засади захисту працівників. *Проблеми економіки*. 2018. № 1 (35) С. 315–320. URL: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2018-1_0-pages-315_320.pdf.

205. Щодо діяльності Національної дитячої гарячої лінії : лист Міністерства освіти і науки України від 19 трав. 2020 р. № 6/645-20 URL: <https://drive.google.com/file/d/1fooAjbUReQIp125r1vUp4PkLHLtaq7H4/view>

206. Энциклопедический словарь / Издатели Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. СПб. : Типо-Литография И. А. Ефрона, 1898. Т. XXV–А. Простатит – рабочий дом. С. 479–958.

207. Энциклопедический словарь / Издатели Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. СПб. : Типо-Литография И. А. Ефрона, 1898. Т. XXV. Праяга – просрочка отпуска. 478 с.

208. Юрків Я. І. Насильство дітей у сім'ї як соціально–педагогічна проблема. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*.

Серія : Педагогіка, соціальна робота. 2013. № 28. С. 185–189. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/575/1/%D0%9D%D0%90%D0%A1%D0%98%D0%9B%D0%AC%D0%A1%D0%A2%D0%92%D0%9E%20%D0%94%D0%86%D0%A2%D0%95%D0%99%20%D0%A3%20%D0%A1%D0%86%D0%9C%E2%80%99%D0%87.pdf>.

209. Юрків Я. І. Історико-педагогічний аналіз сімейного насилля над дитиною *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія : Право. 2014. Вип. 31. С. 196–198. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuped_2014_31_73.

210. Ярковой С. В. Законность привлечения к административной ответственности: понятие, содержание и основные требования *Вестник Омской юридической академии.* 2017. Т. 14, № 4. С. 109–115. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zakonnost-privlecheniya-k-administrativnoy-otvetstvennosti-ponyatie-soderzhanie-i-osnovnye-trebovaniya>.

211. Ярмачі Х. П. Законність у застосуванні адміністративної відповідальності. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2015. № 3. С. 107–110. URL: <http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/123456789/986/1/%D0%AF%D1%80%D0%BC%D0%B0%D0%BA%D1%96%20%D0%A5.%D0%9F.pdf>.

212. Ярмина А. Н. Периодизация изучения феномена буллинга. *Исследователь.* 2018. № 1–2. С. 82–87. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/periodizatsiya-izucheniya-fenomena-bullinga/viewer>.

213. Brenda High. Making the grade How States are "Graded" on their Anti Bullying Laws. *BullyPolice.org.* URL: <http://www.bullypolice.org/grade.html>

214. Core Components of the Olweus Bullying Prevention Program. URL: https://www.violencepreventionworks.org/public/olweus_scope.page

215. Definition & examples of hazing. Arkansas state university. URL: <http://www.astate.edu/a/hazing/definition-examples-of-hazing.dot>.

216. Hazing. *An encyclopedia Britannica company*. URL: <https://www.learnersdictionary.com/definition/hazing>
217. Jenkins John Philip. Child abuse. *Encyclopedia Britannica*, 27 Feb. 2020. URL: <https://www.britannica.com/topic/child-abuse>. Accessed 27 May 2021.
218. Main definicions of bully in English. URL: <https://www.lexico.com/en/definition/bully>
219. Meaning of “bully” in the Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/bully>
220. Olweus D. Annotation: Bullying at School: Basic Facts and Effects of a School Based Intervention Program. *The Journal of Child Psychology and Psychiatry*. 1994. Vol. 35, № 7. P. 1171–1190. URL: <https://acamh.onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1469-7610.1994.tb01229.x>
221. Olweus D., Solberg M.E., Breivik K. Long-term school-level effects of the Olweus Bullying Prevention Program (OBPP). *Scandinavian journal of psychology*. 2018. <https://doi.org/10.1111/sjop.12486>
222. Positive Action Research Outcomes. *Bullying*. URL: <https://www.positiveaction.net/research-outcomes#bullying>.
223. Positive Action. by blueprints.com. URL: <https://www.blueprintsprograms.org/positive-action/>
224. Salmivalli C., Poskiparta E., Ahtola A., & Haataja A. Впровадження та ефективність програми боротьби з булінгом KiVa у Фінляндії. *Європейський психолог*. 2013. № 18 (2). P. 79–88. <https://doi.org/10.1027/1016-9040/a000140>
225. Sameer Hinduja, Justin W. Patchin State Bullying Laws November 2018. URL: <https://cyberbullying.org/bullying-laws>

226. Social skills group intervention (S.S.GRIN). URL: <https://www.qic-ag.org/logs/social-skills-group-intervention-s-s-grin-3-5/>

227. Steps to Respect by *blueprints.com*. URL: <https://www.blueprintsprograms.org/programs/224999999/steps-to-respect/print/>.

228. The Olweus Bullying Prevention Program Scope and Sequence. URL: file:///C:/Users/dimon/Downloads/olweus_scope_and_sequence.pdf

229. What is KiVa? "KiVa program is a gift from Finland to the rest of the world". URL: <https://www.kivaprogram.net/what-is-kiva/>

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета

вивчення думки здобувачів вищої освіти щодо дослідження проблемних питань у сфері протидії булінгу (цькуванню)

У межах проведення дисертаційного дослідження «Адміністративна відповідальність за булінг (цькування) в Україні» досліджуються проблемні питання у сфері протидії булінгу (цькування).

Для підвищення достовірності результатів нашого дослідження, просимо Вас відповісти на поставлені в анкеті запитання. Виявляючи позицію по тому чи іншому питанню, відмітьте відповідь, що співпадає з Вашим внутрішнім переконанням. **Анкетування є анонімним.**

Заздалегідь вдячні Вам за участь в анкетуванні!

1. Чи стикалися Ви з випадками булінгу в освітньому середовищі?

- а) так
- б) ні

2. Якщо так, то

- а) був (ла) свідком булінгу
- б) був (ла) агресором булінгу
- в) був (ла) жертвою булінгу

3. Чи стикалися Ви з випадками булінгу у закладі, де Ви зараз навчаєтесь?

- а) так
- б) ні

4. Якщо так, то хто виступав агресором (той, хто вчиняє булінг (цькування))?

- а) однолітки
- б) викладачі

в) керівництво

г) інша відповідь _____

5. Чи стикалися з випадками кібербулінгу?

а) так

б) ні

6. Який на Вашу думку найбільш розповсюджений вид булінгу? (можливо декілька варіантів)

а) фізичний

б) психологічний

в) сексуальний

г) економічний

д) кібербулінг

7. Чи знаєте Ви до кого можна звернутися у випадку булінгу/ кібербулінгу?

а) так

б) ні

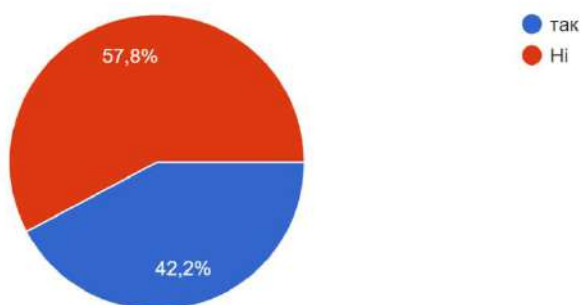
в) не впевнений

Результати опитування здобувачів вищої освіти щодо дослідження проблемних питань у сфері протидії булінгу (цькуванню)

всього опитано 282 здобувача вищої освіти

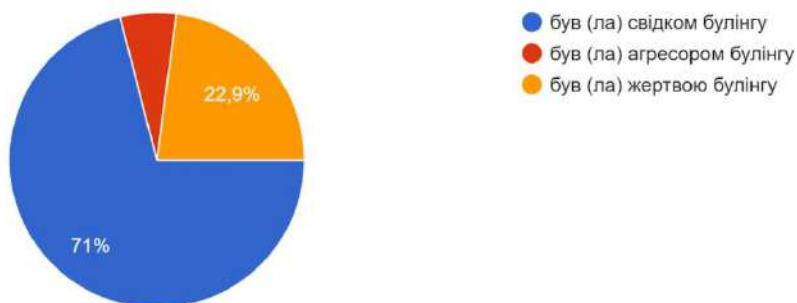
Чи стикалися Ви з випадками булінгу в освітньому середовищі?

282 ответа

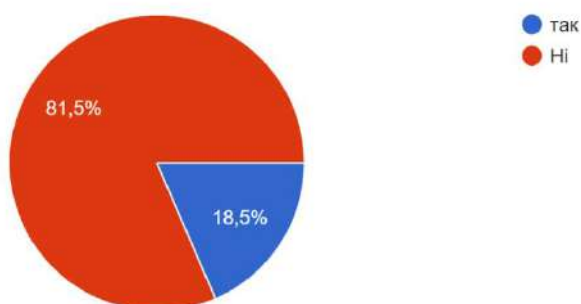
Якщо так, то

131 ответ

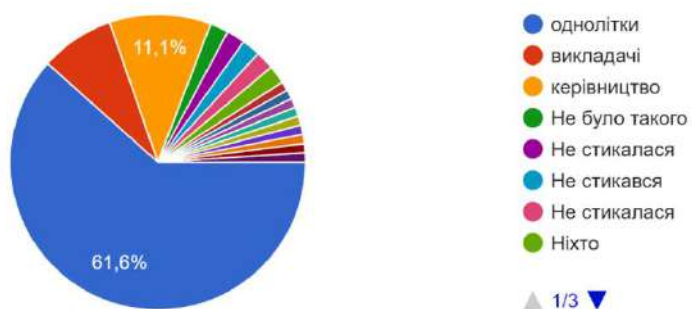
Чи стикалися Ви з випадками булінгу у закладі, де Ви зараз навчаєтесь?

281 ответ

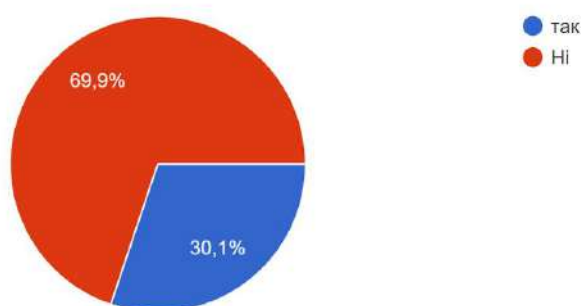
Якщо так, то хто виступав агресором (той, хто вчиняє булінг (цькування))?

99 ответов

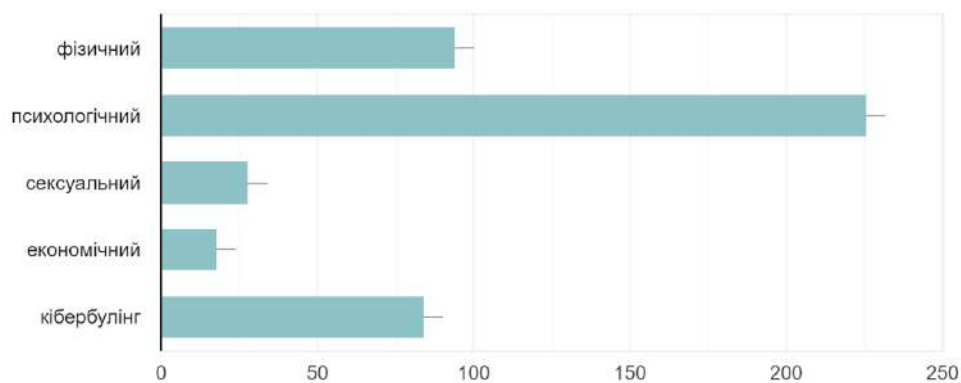
Чи стикалися з випадками кібербулінгу?

282 ответа

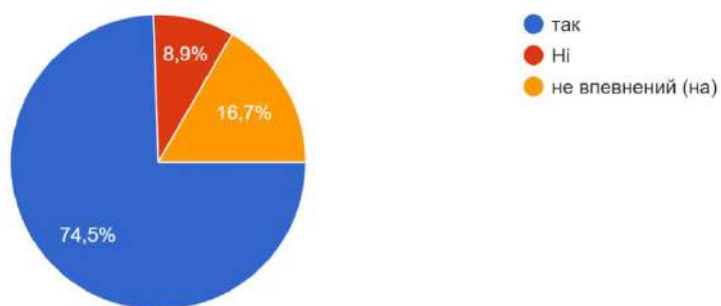
Який на Вашу думку найбільш розповсюджений вид булінгу?

257 ответов

Чи знаєте Ви до кого можна звернутися у випадку булінгу/ кібербулінгу?

282 ответа

ПОЛОЖЕННЯ

про Національний антибулінговий комітет

1. Національний антибулінговий комітет (далі - Комітет) є консультативно-дорадчим органом при Президентові України.

2. Комітет у своїй діяльності керується Конституцією України, законами України, міжнародними договорами України, указами Президента України, постановами Верховної Ради України, актами Кабінету Міністрів України, іншими актами законодавства, а також цим Положенням.

Комітет узагальнює практику застосування антибулінгового законодавства, а також розробляє пропозиції щодо його удосконалення.

3. Основними завданнями Комітету є:

1) участь у формуванні пропозицій щодо забезпечення реалізації єдиної державної політики у сфері запобігання і протидії булінгу (цькування);

2) здійснення системного аналізу та моніторингу стану протидії булінгу в Україні, ефективності реалізації антибулінгової програми, заходів, що вживаються для запобігання і протидії булінгу (цькування);

3) розроблення пропозицій щодо формування і реалізації антибулінгових програм, спрямованих, зокрема, на вдосконалення законодавства та усунення наявних у ньому прогалин;

4) консультативна підтримка з питань законодавства України у сфері протидії булінгу (цькування), антибулінгових програм тощо.

5) підготовка пропозицій щодо поліпшення узгодженості та ефективності взаємодії суб'єктів реагування на випадки булінгу (цькування);

6) сприяння науково-методичному забезпеченню з питань протидії булінгу (цькування);

7) сприяння реалізації наявних ефективних антибулінгових програм, щодо запобігання і протидії булінгу (цькування), підвищенню ефективності міжнародного співробітництва України у цій сфері;

8) сприяння реалізації учасникам освітнього процесу права на безпечне освітнє середовище

4. Комітет відповідно до покладених на нього основних завдань:

1) здійснює комплексну оцінку ситуації і тенденцій у сфері протидії булінгу (цькування) в Україні, аналізує національне антибулінгове законодавство та заходи щодо його виконання;

2) вивчає міжнародний досвід з питань, що належить до компетенції Комітету та готує відповідні пропозиції щодо їх впровадження.

3) бере участь у підготовці для внесення Президентом України на розгляд Верховної Ради України законопроектів у сфері запобігання та протидії булінгу (цькування);

4) бере участь в розробленні цільових програм, нормативно - правових актів щодо реалізації державної політики з питань протидії булінгу (цькування) в Україні.

5) сприяє науково-методичному забезпеченню з питань запобігання і протидії булінгу (цькування), а також проведенню інформаційно - аналітичних досліджень, розробленню методичних рекомендацій у цій сфері;

6) виконує інші функції відповідно до актів Президента України.

5. Комітет має право:

1) запитувати та одержувати в установленому порядку від органів виконавчої влади документи і інформаційні та аналітичні матеріали, необхідні для виконання покладених на нього завдань;

2) залучати в установленому порядку до участі в роботі Комітету посадових осіб органів виконавчої влади, провідних вітчизняних та іноземних фахівців, у тому числі експертів міжнародних організацій, представників об'єднань громадян;

3) вносити пропозиції щодо проведення в установленому порядку перевірок фактів вчинення адміністративних правопорушень за булінг (цькування);

4) запрошувати на свої засідання працівників Національної поліції та інших державних органів щодо обговорення відповідних питань протидії булінгу (цькування), а також організовувати проведення конференцій, круглих столів, семінарів, нарад з питань, які належать до його компетенції;

6. Комітет утворюється у складі Голови, виконавчого секретаря та інших членів, які беруть участь у його роботі на громадських засадах.

Персональний склад Комітету затверджується Президентом України за поданням виконавчого секретаря Комітету.

7. Основною формою роботи Комітету є засідання, у тому числі виїзні, що проводяться відповідно до плану роботи, який затверджує Голова, але не рідше раз на місяць.

Засідання Комітету є правомочним, якщо на ньому присутні більше половини від його складу.

8. Засідання Комітету є відкритими і гласними.

Комітет систематично інформує громадськість про свою діяльність у засобах масової інформації.

Додаток В

**Результати опитування
працівників Національної поліції України щодо дослідження
проблемних питань у сфері протидії булінгу (цькуванню)
всього опитано 137 працівників Національної поліції України**

№ з/п	Запитання	Варіант відповіді	Частка, %
1.	Чи обізнані Ви щодо законодавства про булінг?	так	100 %
		ні	0 %
2.	Чи вважаєте проблему булінгу (цькування) актуальною та такою, що потребує аналізу?	так	87 %
		ні	0 %
		більше так, ніж ні	13 %
		більше ні, ніж так	0 %
3.	Чи стикалися з проблемою булінгу?	так, при виконанні службових обов'язків	45%
		так, з власного життєвого досвіду	15%
		так, з досвіду рідних, близьких	30%
		ні	10%
4.	Чи погоджуєтесь Ви зі твердженням, що випадки булінгу (цькування) часто намагаються приховати	так	100 %
		ні	0 %
5.	Чи доводилось Вам скласти адміністративний протокол за вчинення булінгу?	відносно батьків учня	25%
		відносно самого учня	0 %
		відносно вчителя	0 %
		відносно керівництва закладу освіти	0 %
		ні	75 %

6.	Чи погоджуєтесь Ви зі твердженням, що відсутність в Україні реальної статистики щодо вчинення булінгу (цькування) не дає можливості об'єктивно оцінити поширення такого явища	так	97 %
		ні	3 %
7.	Хто, на Вашу думку, повинен стати провідною ланкою у запобіганні булінгу (цькування)	органи Національної поліції України	100 %
		працівники закладу освіти	0 %
		громадські організації	0 %
8.	Чи є, на Ваш погляд, ефективною стаття 173–4 КУпАП «Булінг (цькування) учасника освітнього процесу»?	так	75 %
		ні	25 %
9.	Чи погоджуєтесь Ви зі твердженням, що посилення адміністративної відповідальності за вчинення булінгу (цькування) призведе до зниження рівня адміністративного правопорушення за булінг (цькування)	так	95%
		ні	5%
10.	Чи доцільно на Ваш погляд впровадити інститут примирення в адміністративному праві.	так	75%
		ні	25%

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Приходько М. В. Генезис адміністративної відповідальності за булінг (цькування) в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2021. № 64. С. 270–275. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/238635/237253>
2. Приходько М. В. Ознаки булінгу (цькування) та адміністративної відповідальності за нього в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 1. С. 162–166. URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2021/1/30.pdf>
3. Приходько М. В. Суб'єкт та суб'єктивна сторона юридичного складу адміністративного правопорушення (проступку) за булінг (цькування). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9. С. 187–189. URL: http://www.lsej.org.ua/9_2021/47.pdf
4. Приходько М. В. Ознаки адміністративного правопорушення (проступку) у сфері протидії булінгу (цькуванню). *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 9. С. 74–78. URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2021/1/30.pdf>
5. Приходько М. В. Об'єктивні елементи юридичного складу адміністративного правопорушення (проступку) за булінг в Україні. *Scientific World Journal* 2021. № 9. Vol. 2. С. 146–153. (Республіка Болгарія). URL: <https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj09-02-037/1754>
6. Приходько М. В. Міжнародний досвід застосування адміністративної відповідальності за порушення законодавства у сфері протидії булінгу. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2021. № 5. Vol. 41. С. 158–165. (Республіка Польща). URL: <https://kelmczasopisma.com/ua/viewpdf/6941>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Приходько М. В., Бухтіярова І. Г. Поняття адміністративної відповідальності за булінг (цькування) в Україні. *Адміністративно-правове забезпечення діяльності МВС України, Національної поліції України та інших суб'єктів публічної адміністрації* : матеріали XV науково-практичного семінару (м. Київ, 17 вересня 2020 року). Київ, 2020. С. 243–247.

2. Приходько М. В. Насилля в сім'ї щодо дітей як причина булінгу: попередження та виявлення. *Забезпечення запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статті та протидії торгівлі людьми: національна практика та зарубіжний досвід* : матеріали науково-практичної конференції (м. Київ, 14 грудня 2020 року). Київ, 2020. С. 172–174.

3. Приходько М. В. Булінг: проблеми кваліфікації. *Сучасне право в епоху соціальних змін* : Матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 26 лютого 2021 року). Київ, 2021. С. 190–193.

4. Приходько М. В. Деякі особливості адміністративної відповідальності за булінг (цькування). *Напрями реформування публічного та приватного права в Україні* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 26 березня 2021 року). Запоріжжя, 2021. С. 138–139.

5. Приходько М. В. Кібербулінг - цькування в Інтернет - середовищі. *Захист дитини від насильства та жорстокого поводження: сучасні виклики* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 3 червня 2021 року). Київ, 2021. С. 136–139.

6. Приходько М. В. Поняття провадження в справах про булінг (цькування). *Topical issues of modern science, society and education* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 3–5 жовтня 2021 року). Харків, 2021. С. 1065–1069.

7. Приходько М. В. Поняття стадій адміністративного провадження. *Актуальні завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті* :

матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 15–16 жовтня 2021 року). Львів, 2021. С. 80–82.

8. Приходько М. В. Принципи адміністративної відповідальності за булінг (цькування) в Україні. *Адміністративно - правове забезпечення діяльності публічної адміністрації* : матеріали XIV науково-практичного семінару (м. Київ, 21 жовтня 2021 року). Київ, 2021. С. 215–217.

9. Приходько М. В. Булінг (цькування) в освітньому середовищі. *Innovations technologies in science and practice* : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хайфа, Ізраїль, 15–18 лютого 2022 року). Хайфа, 2022. С. 168–170.

Акти впровадження

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор Національної
академії внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор

Станіслав ГУСАРЕВ

15 . 03 . 2022 р.

АКТ

впровадження результатів дисертації ад'юнкта кафедри публічного управління та адміністрування Приходько Марини Вадимівни на тему: «Адміністративна відповідальність за булінг (цькування) в Україні» в освітній процес
Національної академії внутрішніх справ

Комісія у складі: начальника навчально-методичного відділу Колодейчак Станіслави Іванівни (голова комісії); завідувача кафедри публічного управління та адміністрування, доктора юридичних наук, доцента Пастуха Ігоря Дмитровича; професора кафедри публічного управління та адміністрування, кандидата юридичних наук, доцента Плугатиря Максима Віталійовича, склала цей акт про те, що матеріали дисертації ад'юнкта кафедри публічного управління та адміністрування (зі спеціальності 081 – Право) Приходько Марини Вадимівни на тему: «Адміністративна відповідальність за булінг (цькування) в Україні» впроваджені в освітній процес академії.

Матеріали дисертації Приходько Марини Вадимівни застосовуються в освітньому процесі НАВС, зокрема при підготовці та проведенні лекційних занять із слухачами Інституту підготовки керівних кадрів та підвищення кваліфікації Національної академії внутрішніх справ з короткострокового підвищення кваліфікації начальників районних управлінь (відділів) Національної поліції України, а також у процесі підготовки навчально-методичних і дидактичних матеріалів, які можуть бути рекомендовані до вивчення під час самостійної роботи здобувачів вищої освіти.

Голова комісії:

кандидат юридичних наук, доцент

Станіслава КОЛОДЕЙЧАК

Члени комісії:

доктор юридичних наук,
доцент

Ігор ПАСТУХ

кандидат юридичних наук,
доцент

Максим ПЛУГАТИР

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор Національної академії
внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор

Сергій ЧЕРНЯВСЬКИЙ

04.04.2022 р.

АКТ

впровадження результатів дисертації ад'юнкта кафедри публічного управління та адміністрування Приходько Марини Вадимівни «Адміністративна відповідальність за булінг (цькування) в Україні» у науково-дослідну діяльність Національної академії внутрішніх справ

Комісія у складі:

завідувача кафедри публічного управління та адміністрування, кандидата юридичних наук, доцента Пастуха Ігоря Дмитровича (голова комісії); начальника відділу докторантури та ад'юнктури, доктора юридичних наук, професора Дрозда Олексія Юрійовича; професора кафедри економічної безпеки та фінансових розслідувань, кандидата юридичних наук, професора Андрущенка Ігоря Григоровича склала цей акт про те, що матеріали дисертації ад'юнкта кафедри публічного управління та адміністрування Приходько Марини Вадимівни (зі спеціальності 081 – Право) за темою «Адміністративна відповідальність за булінг (цькування) в Україні» мають необхідний теоретичний та методологічний рівень, а також практичну значимість і використовуються у науково-дослідній роботі Національної академії внутрішніх справ під час проведення загальнотеоретичних та галузевих досліджень з питань удосконалення адміністративної відповідальності за порушення законодавства у сфері протидії булінгу (цькування).

Використання результатів дисертації сприятиме активізації та підвищенню ефективності наукової діяльності науково-педагогічних працівників, докторантів та ад'юнктів кафедр публічного управління та адміністрування та поліцейського права, а також відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності Національної академії внутрішніх справ зокрема:

1. Приходько М. В. Генезис адміністративної відповідальності за булінг (цькування) в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного*

університету. 2021. № 64. С. 270-275.URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/238635/237253>

2. Приходько М. В.Ознаки булінгу (цькування) та адміністративної відповідальності за нього в Україні.*Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 1. С. 162-166.URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2021/1/30.pdf>

3. Приходько М. В.Суб'єкт та суб'єктивна сторона юридичного складу адміністративного правопорушення (проступку) за булінг (цькування). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9. С. 187-189.URL: http://www.lsej.org.ua/9_2021/47.pdf

4. Приходько М. В.Ознаки адміністративного правопорушення (проступку) у сфері протидії булінгу (цькуванню). *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 9. С. 74-78.URL:<http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/9/12.pdf>

5. Приходько М. В.Об'єктивні елементи юридичного складу адміністративного правопорушення (проступку) за булінг в Україні. *ScientificWorldJournal* 2021. № 9. (Vol. 2). С. 146-153. (Республіка Болгарія).URL: <https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj09-02-037/1754>

6. Приходько М. В.Міжнародний досвід застосування адміністративної відповідальності за порушення законодавства у сфері протидії булінгу.*KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2021. № 5. (Vol. 41). С. 158-165.(Республіка Польща). URL: <https://kelmczasopisma.com/ua/viewpdf/6941>

7. Приходько М. В., Бухтіярова І.Г. Поняття адміністративної відповідальності за булінг (цькування) в Україні. Матеріали XV науково-практичного семінару: «Адміністративно-правове забезпечення діяльності МВС України, Національної поліції України та інших суб'єктів публічної адміністрації» (м. Київ, 17 вересня 2020 року). С.243-247.URL: http://elar.naiau.kiev.ua/bitstream/123456789/17663/1/zbirnyk_kpua_17092020.pdf

8. Приходько М. В. Насилля в сім'ї щодо дітей як причина булінгу: попередження та виявлення: Матеріали науково - практичної конференції «Забезпечення запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статті та протидії торгівлі людьми: національна практика та зарубіжний досвід». (м. Київ, 14 грудня 2020 року). С. 172 -174.URL: http://elar.naiau.kiev.ua/bitstream/123456789/19171/1/%D0%97%D0%91%D0%86%D0%A0%D0%9D%D0%98%D0%9A%2014.12.2020_p172-174.pdf

9. Приходько М. В. Булінг: проблеми кваліфікації: Матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції: «Сучасне право в епоху соціальних змін» (м. Київ, 26 лютого 2021 року). С. 190-193. URL:<https://mail.google.com/mail/u/0/?tab=rm&ogbl#inbox/FMfcgxwLsmlpvimwRIF>

GNPPCKcsjNgHXr?projector=1&messagePartId=0.1

10. Приходько М. В. Деякі особливості адміністративної відповідальності за булінг (цькування): Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Напрями реформування публічного та приватного права в Україні» (м. Запоріжжя, 26 березня 2021 року). С. 138-139. URL: https://www.znu.edu.ua/faculty/law/nauka/m_zhnarodnoyi_naukovo-praktichnoyi_konferents_yi_napryamki_reformuvannya_publ_chnogo_ta_privatno-go_prava_v_ukrayin__2021.pdf

11. Приходько М. В. Кібербулінг - цькування в Інтернет - середовищі.: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Захист дитини від насильства та жорстокого поводження: сучасні виклики». (м. Київ, 3 червня 2021 року). С. 136-139. URL: <https://www.naiu.kiev.ua/images/news/img/2021/06/pr11.pdf>

12. Приходько М. В. Поняття провадження в справах про булінг (цькування): Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Topical issues of modern science, society and education» (м. Харків, 3-5 жовтня 2021 року). С. 1065-1069. URL: <https://sci-conf.com.ua/iii-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-topical-issues-of-modern-science-society-and-education-3-5-oktyabrya-2021-goda-harkov-ukraina-arhiv/>

13. Приходько М. В. Поняття стадій адміністративного провадження: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції : «Актуальні завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті» (м. Львів, 15-16 жовтня 2021 року). С. 80-82. URL: <https://mail.google.com/mail/u/0/?tab=rm&ogbl#inbox/FMfcgzGlkjZHtrCqVSGnZBCSBcsjKMV?projector=1&messagePartId=0.1>

14. Приходько М. В. Принципи адміністративної відповідальності за булінг (цькування) в Україні. Матеріали XIV науково-практичного семінару: «Адміністративно - правове забезпечення діяльності публічної адміністрації» (м. Київ, 21 жовтня 2021 року). С. 215 - 217. URL: <https://mail.google.com/mail/u/0/?tab=rm&ogbl#inbox/FMfcgzGllVIDTFxlwZ ZTvVQsJxRGxRpq?projector=1&messagePartId=0.1>

15. Приходько М.В. Булінг (цькування) в освітньому середовищі. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Innovation technologies in science and practice» (м. Хайфа, Ізраїль, 15-18 лютого 2022 року) С. 168-170. URL: <https://isg-konf.com/wp-content/uploads/2022/02/INNOVATIONS-TECHNOLOGIES-IN-SCIENCE-AND-PRACTICE.pdf>

ВИСНОВОК

Матеріали дисертації ад'юнкта кафедри публічного управління та адміністрування Приходько Марини Вадимівни «Адміністративна відповідальність за булінг (цькування) в Україні» вважати впровадженими у науково-дослідну діяльність Національної академії внутрішніх справ під час проведення загальнотеоретичних і галузевих досліджень з питань адміністративної відповідальності за булінг (цькування).

Голова комісії:

доктор юридичних наук,
доцент

Ігор ПАСТУХ

Члени комісії:

доктор юридичних наук, професор

Олексій ДРОЗД

кандидат юридичних наук, професор

Ігор АНДРУЩЕНКО

ДНІПРОВСЬКЕ РАЙОННЕ УПРАВЛІННЯ ПОЛІЦІЇ ГУНП В ДНІПРОПЕТРОВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

29.02.2022

м. Дніпро

№ 43/906

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Дніпровським районним управлінням поліції ГУНП в Дніпропетровській області розглянуто результати дисертаційного дослідження ад'юнкта кафедри публічного управління та адміністрування Національної академії внутрішніх справ Приходько Марини Вадимівни (зі спеціальності 081 – Право) на тему: «Адміністративна відповідальність за булінг (цькування) в Україні». Теоретичні та практичні здобутки наукового дослідження висвітлюють питання особливостей забезпечення працівниками Національної поліції виконання службових обов'язків при виявленні, запобіганні та протидії випадкам булінгу (цькування), а також особливостей складання процесуальних документів.

Пропозиції щодо:

- створення єдиної бази даних стосовно осіб, які вчинили адміністративні правопорушення у тому числі ст. 173 - 4 КУпАП (булінг (цькування), із забезпеченням доступу та внесення інформації Генеральної прокуратури України, Національної поліції України, Державної судової адміністрації України, Адміністрації Державної кримінально - виконавчої служби, Державної установи «Центр пробації», Координаційними центрами з надання правової допомоги, Міністерством соціальної політики України, Державною службою статистики України з зазначенням віку правопорушника, рішення суду стосовно нього, виконання покарання та практики надання правової допомоги;

- удосконалення контролю за продажем неповнолітнім алкогольних, тютюнових виробів, а також перебування дітей у нічний час у розважальних закладах;

- включення до тематичного плану занять зі службової підготовки, а також центрами підвищення кваліфікації Національної поліції теми, що стосується особливостей складання процесуальних документів адміністративного правопорушення за булінг (цькування)

розглянуто Дніпровським районним управлінням поліції ГУНП в Дніпропетровській області

На підставі вивчення обґрунтувань запропонованих автором практичних пропозицій вважаємо, що отримані за результатами проведеного дисертаційного дослідження пропозиції мають необхідний теоретичний, методологічний рівень та практичну значимість. При можливості будуть використані в практичній діяльності окремих підрозділів Національної поліції України.

Начальник
полковник поліції

Вячеслав КЛЕШНЯ

ДНІПРОВСЬКА МІСЬКА РАДА
ДЕПАРТАМЕНТ ГУМАНІТАРНОЇ ПОЛІТИКИ
УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ

просп. Дмитра Яворницького, 75, м. Дніпро, 49000, тел. 744 63 17, e-mail: dnepr.uon@gmail.com

26.11.2021 № 11/6-22

РЕКОМЕНДАЦІЙНИЙ ЛИСТ

Основні положення та результати дисертаційного дослідження ад'юнктом кафедри публічного управління та адміністрування Національної академії внутрішніх справ Приходько Мариною Вадимівною на тему «Адміністративна відповідальність за булінг (цькування) в Україні» у вигляді пропозицій щодо:

- розробки стратегій та планів з термінами виконання, спрямованих на попередження булінгу (цькування);
- підвищення кваліфікації педагогічних працівників та практичних психологів з питань попередження булінгу (цькування);
- обладнання території закладів дошкільної та загальної середньої освіти камерами відеоспостереження;
- впровадження позитивного зарубіжного досвіду з протидії булінгу (цькування) та кібербулінгу шляхом створення платформи обміну досвіду та співробітництва між закладами освіти України та інших країн світу з цього питання –

розглянуто управлінням освіти департаменту гуманітарної політики Дніпровської міської ради.

На підставі вивчення обґрунтувань, запропонованих Приходько Мариною Вадимівною, вважаємо, що отримані за результатами проведеного дисертаційного дослідження пропозиції є актуальними, мають теоретичне і практичне значення, за можливості можуть бути використані управлінням освіти департаменту гуманітарної політики Дніпровської міської ради у діяльності з питань створення безпечного освітнього середовища в підпорядкованих закладах освіти.

В. о. начальника управління освіти
заступник начальника управління
освіти департаменту гуманітарної
політики Дніпровської міської ради

Олена ЯКОВЕНКО

ДНІПРОВСЬКА МІСЬКА РАДА

просп. Дмитра Яворницького, 75, м. Дніпро, 49000, тел. (056) 745 55 37, (056) 745 54 66
www.dniprorada.gov.ua, e-mail: office@dmr.dp.ua, office@dniprorada.gov.ua

18.11.2021 № 7/10-2974

На № _____ від _____

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Департаментом соціальної політики Дніпровської міської ради розглянуто результати дисертаційного дослідження ад'юнкта кафедри публічного управління та адміністрування Приходько Марини Вадимівни (зі спеціальності 081 – Право) на тему : «Адміністративна відповідальність за булінг (цькування) в Україні» у вигляді пропозицій щодо:

- визначення одним з пріоритетних напрямків діяльності Департаменту
- запобігання вчинення учасниками освітнього процесу булінгу (цькування);
- запровадження систематичного моніторингу та аналізу шкільного клімату на предмет виявлення випадків булінгу (цькування);
- збільшення культурно - масових заходів, спрямованих на інформування населення щодо проблеми булінгу (цькування), а також алгоритму дій щодо її вирішення;
- удосконалення контролю за продажем неповнолітнім алкогольних, тютюнових виробів, а також перебування дітей у нічний час у розважальних закладах;
- активізації роботи творчих та спортивних гуртків з пропагандою здорового способу життя.

На підставі вивчення обґрунтувань запропонованих автором практичних пропозицій вважаємо, що отримані за результатами проведеного дисертаційного дослідження пропозиції мають необхідний теоретичний, методологічний рівень та практичну значимість. При можливості будуть використані в практичній діяльності Департаменту соціальної політики Дніпровської міської ради.

Заступник міського голови
з питань діяльності виконавчих органів
директор департаменту соціальної політики

Едуард ПІДЛУБНИЙ